I

"Настане суд!"

"Сей кров власними силами і допомогою Божою збудував Іван Цокан, господар з Ясіня Року Божого 1825" — напис на одвірку тієї хати, у котрій я народився й прожив до недавнього часу. Ті глибоко в дбайливо різблені лапаті словянські літери до наших днів пригадують того, кого я ще застав на цьому світі й кого нераз безсилими дитячими рученятами тягав за довгі густі вуса та кого з приємністю кликав дідьом. Намагаюся пригадати виразніше його обличчя та деякі риси характеру, але мої зусилля майже даремні, бо все збігається в невиразну, повну таємничості пляму, з котрої дещо виразніше випинається лише його надзвичайно дебела й потужна постать.

Мав він пять синів і дві дочки. Вони розійшлися по Гуцульщиині в різних напрямках і всі були добрими господарями. Дочки повиходили заміж, одна до Ворохти, друга в Ясіню-Кевелеві. Батько мій, також Іван — середущий з братів, дістав садибу в Ясіню-Лопушанка, де жив і дід. Є це розкішна місцевість на грунику, коло лісу, майже під Пєтросом, звідки також чудесний вигляд на Говерлю. Кроків двісті внизу шумить бурхливий потік Лопушанка, яка впадає в Лазещину, а та в свою чергу вневдовзі вливається в Чорну Тису. За пів години ходи через грунь Буковинку, який сполучується з горою Тисою, будемо в Ясіню-Центрі, де маємо тепер ще одну садибу й де скоро десяток років жию я.

Старий наш "кров", від часу зазначеного датою на одвірку, майже в нічому не змінився. Є це дебела суковата будова. Трівкий смерековий зруб, критий гонтами, з сильним деревяним помостом. Обстанова проста, але міцна. Тяжечий з бучини, цяцькований різбою, стіл. Довгі и широкі попід стінами лавиці. На передній стіні в два ряди образи, які століттям втягалися сюди зо всіх сторін — з Мукачева й Ужгороду, з далекого Почаева й навіть з Києва. При вході вліворуч всевладне

розложилася широка гуцульська піч. Від неї до передньої стани вмістилося розлоге ліжко, а над ним жерда, завішана ліжниками, кожухами, петеками та різним шматтям.

Жиє тут моя, не менше від хати, кремезна бабуся-мати, яка має ще всі зуби й, як на свої сімдесятків пережитого, виглядає ще зовсім чепко. І здається, коли б не війна, яка посріблила її волос, час зовсім не мав би на неї впливу. Завше жива, бадьора, завше чинна, вона, здається, створена для сміху, жартів і безупинної праці. Навіть тепер вона веде цілу господарку в Лопушанці. Вона держить за тридцятеро овець, шість корів, пару коней, безліч курей і здоровенного, чорного, ледачого псюру. Все це доглядає, дає лад, веде зразковий порядок, гризеться з наймиттям і, як твердить поговір, складає гроші. Скільки їх наскладала — не знаю. Знаю лишень, що зручний біржевий шахрай за один день більше вкладе до своєї кишені, ніж вона за десять довгих, неспокійних літ.

Батько помер два роки по війні. Був на ліву ногу кривий, дебелий, кострубатий, прямого, добродушного характеру. Смертельно ненавидів брехні, підступне поводження та підлещування. З нами дітьми був суворий і вимагливий. Свої великі сірі бики, на перший погляд, любив більше ніж нас і більше за них піклувався.

Матір поважав і слухав, а колись, кажуть, і любив. Мати ж не знала іншої любови, крім до грошей і нас дітей. Вона була надто переповнена діяльністю. Вона родила дванадцять дітей, але вижило з них лише пятеро. Три сини дві дочки. Решта вимерли. Ми. ж виросли всі, як на замовлення й не маємо права скаржитися на брак сили чи зріст. А бути таким і практично й приємно.

Літом полонини, бербениці, трембіта. Далі сінокос і обороги. Зима — це бутин. Мали дві парі волів і разом ;З ними не. вилазили з бутину. Мороз. Стрункі, мов свічі, ялини. Сани й підсанки скавічать по мерзлій вчовганій дорозі. Гойкають "газди". Світанок і смеркання застають тебе серед мовчазливого похмурного лісу, який спиняється на гору,

тратиться в хмарах. Небо сіру шапку насунуло й мовчить. У бутині коло колиби палахкотить ватра. Палають смерекові бадани, пахне соломою, дим з сірим небом зливається, навколо муром газди й легіні. Стоять, курять піпи, спльовують, жують малай з солониною й регочуть, регочуть.

Субота й, значить, стільки-то й стільки банок попало до твого череса. Завтра неділя, зайшов до коршми й хильнув одну-другу паленки. І зігрівся й настій нйшовся. Ади цимбали почув і постоли вже не втримаєш. Самі, гей би кози скачуть. Ймив лиш Марійку чи Василину й так її закрутив гей фургало.

Часом гарно заробляли. Батько завсіди вмудрявся приїхати до бутину раніше, більше разів одвезти колоди, тому й заробив більше. В неділю, знов, батько оминав корчму. Нащо йому. Він і так мав чин розважитись. До церкви піде, стане на крилосі й з дячком підтягає. Після з газдами погуторить, а дома, бувало, читає "новинку".Була газета, "Неділя" звалася, де пан старий церковник пашуть: "Превелебніший пан Ридахтор! Вообше любимой нашей "Неділі", между прочим, мене дуже інтересують дописи із ''Унгварськой Верховини" писание "старим куратором". Я знаю із своего опита, что при частном їдінью мяс і калачов, жолудок зявляєт жиланиє попоїсти фасульок і овсяного ощипка. Так само діється і з нашой "Недількой". Між мудрими статіями духовного содержания, приятно читати і что-то із нашого руського житя-бутя... В слідствії всякого духорасположения...."О, там було що прочитати. І старий читав. Нащо йому тоді, дійсно, корчма?

Але зате недолюблювали його сусіди. Нелюд, скнара. Дітей працею мордує. Ади ще кури не встали, а він вже собкає. Багатієм хоче бути. Мало з нього того, що має.Через губу давай, най удавиться тими грішми.

Батько того не чув. Вуха його глухі для поговорів. В одно ввійшло, в друге вилетіло. "І не внімлі гласу злобному", каже святе письмо. Старий

Клочурєк також так радить: — Вкашляйтесі на тото, Йване. Ади діти ростуть і треба їх учити.

— Коби то воно до тієї школи не така миля, — чухається старий.

— Пусте! Привези до дому вчителя і най учить.

— Прийдеться. Сам над тим думав.

І нам привезли вчителя. Вмів читати й, навіть, писати. Навчив також латинки. Приходили сусідські діти й він і тих учив. Батько нічого те казав, а здається навіть сам підганяв сусідів. — Дми ... Привівєм учителя. Можеш і свого хлопця послати. Най .учиться з моїми.

І дехто посилав. Зима, студінь, реве під вікнами хуртовина. Гурточок хлопчиків у кожушках сидять навколо столу й пильно вслухуються до голосу учителя. Вечорами світиться маленька нафтова лямпочка, сидить на лаві Клочурек. Він тепер Апокаліпсу читає. Настане страшний суд і будуть судитися праведні й грішні. Всім дасться по заслузі. Всі дістануть своє, "як сі заслужив, як сі постелив,так віспися".

Часом і більше господарів зійдеться. Зморщені, погано голені, наївні обличчя. Тверді, чорні й шорсткі долоні. В зубах у кожного люлька. Толкують святе письмо, про бувальщину гуторять, згадають Довбуша. Часом сягнуть й татарських часів. Плай Пересмик, Костерище, де то сто тисяч татарів згинуло й досі кости їх із землі витикаються. Буревійними ночами стогони й квиління чути. Невірні душі над горами літають і ждуть страшного суду. О, Клочурєк все знав. Піпа його димить, мов комин. Чорний костистий кулак лежить на ляді стола. Неясна, заборсана димом тінь його постаті на стіні. Дехто, скажете, не вірить в басуркані. Світ такий стає, що вже нічому не вірить. А чайже він сам на власні очі бачив басурканю . Хай уже тоті молодики нині мовчать. Всі ади старого дяка з тисянської церкви памятають. Та памятають усі добре. Вчився він на черця, але якось не зміг, то дяком зробився. Голос мав дещо хрипкий,

бо любив випити. З ним покійничка Олена, що жила під лісом на Цапку, нераз попеклася. Дяк прийшов раз до неї й пожартував. Так і каже, хочу їсти, чи не маєш, Олено, якого молока. Та, хресто-святий, нема ні капельки. Добре. Дяк собі пішов. А вона то мала молоко. Дяк ходив до неї щодня. А тоді цілий тиждень не приходив. Олені сусідки шепчуть так і так. Дяк якусь задріпанку в долині знайшов, жидівку чи що. Олена скипіла. Чекай мені. Дістанеш ти, драбе, молока. Я вже тобі дам молока! Присунешся ти ще, стерво старе. Та як дяк, чуєте, пішов, Олена до — комори. заглянула до бербениці, що була повна молока, а там лише сім мишей сидить Ой же і перелякалася.

Та Олена й сама не одне знала. Ще як майорила, не одним легінем. пожартувала, що тому нераз волос дуба спивався. А майорила вона на Рогнешці. Клочурєк пішов раз по молоко я заночував. У колибі дим, так ліг собі в своєму царку. Лежить, якось не спиться й десь опівночі чує, навколо царка щось ходить і шепче.Шепче так голосно, Що він геть все чисто розбірає:—..."Боже світло з хати — сам Христос до хати. Христос над нами, коло нашого двора камяна гора... Осикове кілля, мідяна стіна. До нас лихо не йди, не прийди, бо на мідяну стіну у бєшся, а на осикове кілля пробєшся. На горі свята Пречиста з огненним мечем. Добре пропускає, а лихе стинає. Добраніч, янголе, на поміч. Абисьмо легко спали, щасливо рано встали. Богу ся помолили й до праці ся взьєли... Свята Пречиста по городі ходить, Ісуса Христа за руку водить. Привела його над чорне море; над чорним морем золота церква. А в тій золотій церкві три золоті престоли. На одному Божі ризи, на другім Божі книги, на третім сам Христос сидить і сесю молитвоньку читає. Хто сесю молитвоньку помолиться в пєтноньку до постоньку, а в суботу до схід сонця, а в неділю до служби Божої, тому царство отворено, а пекло замкнене на віки віков, амінь".

Клочурєк так напудився,— що не міг повернути язиком. Хотів гукнути, не міг встати, — руки й ноги, як повідрубувані. Рано встав, Олена ходить перед ним і не можна з неї очей спустити. А сама, клята, сміється. Олено, каже він їй. Не можу баз тебе жити. Очарувала мене.

Лишень сміється. Три роки, як одурілий ходив, топитися хотів, а після, дяка Богу, дяк попався.

Після того, як він з нею пожартував, вона раз прикликала ще одного легіня і дяка, обернула їх у бики й ті так билися, що аж страшно було. І ще оповідав Клочурєк про коня в золотій збруї, який вибігав серед ночі на дорогу й зводив людей. Вибіжить кінь, — пишний кінь, хоч би самому цареві. Збруя на нім золота на місячнім сяйві виграє. Чоловік косю, косю, піймати хотів би. Кінь зовсім спокійно стоїть, або пасеться, а тільки рукою сягнеш — зірвався й побіг. Але далеко не відходив. Відбіжить кроків десять і знов пасеться. Так не одного цілу ніч проводив.

Знав Клочурєк і про гада великого в золотій короні.

Вісімдесят років тому переходив горами великий гад. Переходив так десь з Крихаї до Тесаника. Коли проходив уночі, так світив, що всі села навколо й усі гори й навіть полонини освічував. О, скільки того Клочурєк знав. Тепер уже люди не вірять. Здрібніли й спорожніли.

Минали вечорі, ночі, дні. Сонце виходило й заходило. Літо міняло зиму й навпаки. Ліси й звори шуміли щодня однаково. Гори ніколи не сходили зо своїх місць.

II

Хто каже, що гуцул злий — гріх чинить.— Дай Боже, і вам здоровєчко, відповідає він на поздоровлення. І це щиро. Це чути з голосу, видно з очей. Але гуцул гордий і амбітний. Він гостро відчуває кожну образу й довго носить її в серці. Навіть незначна дрібниця може зробити двох гуцулів смертельними ворогами. Нераз ціле життя просудяться, знищать себе, свою родину й одна смерть всилі покласти тому край. Але всетаки гуцул не є злий. Закличе, привітає щирим словом, накормить, напоїть. Полюбить — вірний до смерті. В біді не видасть товариша й ніколи не зрадить.

Запитайте Манівчуків і мого батька, за що вони стали смертельними ворогами й вони вам напевно не знатимуть, що відповісти. От ворогували й усе. Ненавиділи одні одних, билися, судилися. Де Цокан, там немає Манівчука; де Манівчіук, там не ступить нога Цокана. Навіть до однієї церкви не йшли.

Брати Манівчуки жили в самім Ясіню, під грунем Буковинка за двірцем. Старший із них високий, сухий, ніс сокирою, мав поле межа в межу з нашим. Це, мабуть, і сталося причиною довголітньої сварки. Але поглибив і загострив її один випадок з бутину.

Морозний, соняшний ранок. Гори очищені й сяють сріблом. Батько і ми всі три хлопці вибралися в бутин під Менчілем. Годин дві їзди. Возили на пристав до Тиси колоди. Зїздилося туди багато людей з Кевелева, Тиси, Лазещини, Стебного. Були там і всі Манівчуки.

Батько довго вагався, чи їхати йому туди на зарібки, але було це так вигідно, що рішився. І от поїхали. Який чудесній був день. Замороженний сніг переливався мільярдами діямантових барв. Ялини, ніби з хрусталю. Жаріюче червоняве сонце вінчало могутній срібний шпиль Говерлі.

Гірські дороги вузькі і сховзькі. Поволі собкаємо під гору, прямуємо до місця, де приготовлені наші колоди. Недалеко від них стоять чиїсь воли.

— Гей, чиї то бики? — гукає батько. І тут з юрби людей від ватри озвався Манівчук:

— А тобі що до них?

— Та візьми їх з дороги геть!

— Не на голові чейже стоять.

— Ади, мушу проїхати. Дерево онде моє.

— А моє по-твоєму не дерево? Заберу то й проїдеш, каже задиркувато .Манівчук. Він певний себе. Їх три здорових чоловіків. Але батько не дався довго водити за ніс. Зіскочив з саней до Манівчукових волів і шмагнув по них корбачем.

— Не кивай волів! — підскакує з буком Манівчук. Голос різкий, горловий.

— То прийми їх собі з дороги, — майже спокійно перечить батько й гонить далі.

Манівчук стріба'є, мов кіт, і бемц батька по голові. А бук порядний. Мить, і ми коло них. Замигали над головами буки. Хтось крикнув. З гори летять ще два Манівчуки.

Батько був дужий. Ми також хоробро й уперто змагалися. Хтось з Манивчуків хроснув старшого брата Юру по голові й тому потекла юха. Батько зобачив, плигнув на колоду й високо заніс кілка над головою напасника але ліва нога сховзнулася й попала між дві колоді. Манівчук наскочив ззаду, шарпнув батька за кожух і той полетів у низ. Нога, що була між колодами, згучно в суглобі тріснула й старий болюче викрикнув. В ту ж мить Павло встиг мазнути Манівчука буком по лисині. Удар був влучний і ворог клякнув у сніг. Сніг забарвився на червоно. Батько лежав і йойкав. Ногу в коліні зтрощив.

Надбігли люде й решту бойців розвели. На місці бойовища лишилося двох, яких забрали на сани. Ми всі вийшли з меншими чи більшими ранами, але трималися на ногах.

Повезли батька до дому. Дорогою нога ,розпухла так що немогли стягнути гачів, прийшлося розпорювати. Мати тоншила, йойкала. Юра обмив свою пику й погнав до Рахова до лікаря. Але того не було дома й

наш старий два дні пролежав з переломленою ногою без лікарської опіки. Домашні "лікарі" лишень намучили й порядно йому нашкодили

Вилікувати ногу цілком не вдалося. Лишився старий кривим до смерті. До того ще тягалися вороги пару років по судах, заробили адвокати, випорожнили свої че-реси, але й на тому ще не кінець.

З

Зо всіх нас братів найкращим видався середній — Павло. Високий, стрункий, дужий і прудкий, мов тятива Очі сірі, гострі. Кулак твердий і меткий. У вісімнадцять літ він уже гонив дараби з найнебезпечнішої гаті на Сухому. Є це між Говерлею й Заногою. Потік Сухий стрімкий, камянистий, з багатьма небезпечними зворотами.

Звичайно в понеділок на світанку Павло набирав до тайстри солонини, хліба. Мати при тому тошніла й зідхала: — Сокотися, сину !..

— Не бійтеся, не вперше. — І відходив.

Два дні вязали дараби, готовилися до спусту. У середу рано пускалася вода. Бурхливим дужим поривом, мов зграя лютих звірів, виривалася з гаті вода. Дзвеніло каміння, зеленава, кристально чиста рідина стрімголов летіла вниз, оздоблена пінними квітами.

Керманичі, тісно обтягнуті чересами, в підковах плигають на дарабу. Старший стає в керми. Його ж рука тісно тримає опанчу. Зір скерований уперід і, хай би валилися гори, не сміє зиркнути всторону.

Коли Павло брав у руки опанчу й затискав її в своїх долонях, коли волохаті, дужі груди напиналися й гострий зір скерувався вперед — гарним, пишним був він створінням. Чуприну патлає вітер, обличчя бронзове й загартоване, мов лезо меча.

— Раз!.. Два!... Трииии!... Дараба входить у струм потоку й тільки підхоплять її пружні хвилі, як миттю, мов стріла. Щезає з очей у гущавині струнких смерек.

Валуни, водоспади, закручі. Рве й піниться потік, ревом реве, люто налітав на пороги й, розбившися на ліч бризок, хльостко сипле ними в очі керівників.

По двох роках вправ Павло сам вже гонив дараби. Це рідко хто за такий час привчиться. Дараби йшли з Ясіня й Богдана до Бичкова, там звязувалися в бокори, мінялися люде, які вже провадили далі до Барієва. З Бичкова, обтяжені гостинцями, верталися керманичі до дому. Несли з собою "кадило" від молі, стракаті шовкові хустки для жінок, крисані та всяке таке.

За той час здобув Павло славу, як одважний керманич, добрий боєць і сильний непереможний борець. Його бачили на всіх гулянках, весіллях. Брав дівчину, яку хотів, і шов, куди забажалося. Через гору до Жабя, Яблінного, Ворохти, — у двох з Юрою, озброєні тесаками в чересах, відправлялися на цілу ніч. Але ранок мусів застати їх дома. Старий наш спусту не давав. Око мав гостре, та й пястуки нічого собі. У нас незрушно панували послух та пошана для старих. Матір поважали, а батька боялися.

Юра став рекрутом і цієї осені мав нарокувати. Павло вернувся з плавби, мав кілька талярів і на диво розгулявся. Ніколи його не бачили таким.

— Чи не загуляти б нам нині, браття? — каже Павло. Було перед святом, кличе до Ворохти.

— Чому до Ворохти? Хіба тут немає де загуляти? Юра дивиться й сміється. — Гуляй, гуляй, Павле! Мама спитають за гроші.

Павло махнув рукою. — Не журися. Підемо, а ти, Дмитре, також з нами. Досить тобі по запічках сидіти.

Мені ця справа подобалася. Підемо. Чому б дійсно не піти Юра також завагався. Після довідалися, що Павло не даремно нас туди тягнув.

Перед парою тижнів Павло загуляв. До корчми зійшлися легіні та дівчата, наняли музику, випили. Гроші Павло мав і захотів себе показати. Полилося вино. Музики дістали таляра й грали безупинно. Павло був першим танцюрою. Як тупне, як рикне коломийку, як присяде — ходором йде корчма, іскри летять. А попаде до рук дівчину, до землі не допустить. На руках носив. Дівчата линули до нього, легіні зуби гострили, але кожний потерпав за свої щелепи, тому й не займали його.

Он вертиться дівчинка. Вюнка, жвава, пахуча. В. очах тернинки, гляне — опалить, бровами поведе — бритвою... Павло знає її. Чому б йому не знати. Хто не знає в Ясіню й далі Манівчукової Марійки. Давно вже Павлове око нагнітило її, але дарма. А вона з кожним роком кращає. Танцює легінь, пє вино, сипле музикам грейцарі. Хіба то для себе? Хай бачить вона, хай знає. Подивися, хто такий Цокан. Та й вона не пасе задніх. І вона знає собі ціну. Ось вона розгулялася. Очі горять, блещать агатами, щічки — жаринки, палають і манять — цілуй!

Ех, було не було! Коли б .ще не вино в голові, а то тьмаво в очах. Тісно стало й зовсім мало дівчат. Брязнули цимбали нову гуцулку. Сам Павло замовив і до Марійки. А та метнулася й: — з неньовим ворогом негоднам танцювати.

Опекли ці слова легіня. Сто очей упилися сюди, гнеться поміст та не валиться.

—— Ах, ти жабо, зацицькана! — вирвалося в нього. Раз-два, Павло вже з любою крутиться швидко, швидко. Хай одважиться котра зробити так, як Марійка. Змете, знищить зрівняє з порохами. А та он клята палає

вся й очі мокрі. Плач, плач. Тут, голубко моя, не кінець. Ми ще, горлице дика, зобачимо. Після до кутнього столу відійшов, де в око ріжуться. Взяв карту — ас. Банкують. Накрив гроші картою, — по банку!

Мече сусід карту. Валет, сімка, — досить! Собі!. Мече собі. — Вісімнадцять. А ти? — Двадцять. — І потяг купу грошей до себе.

Кресаню збив на потилицю, на чолі піт зійшов, очі впер у стіл і мовчить. — Ще картку!.. — Банкує. Ставить таляра. Перший програв, другий і третій за ним. — Банк!..

Мішає карти. Мішає так, що сиплються на всі боки. Пропасниця тіпає ним. — Пива сюди!...

Зявилося пиво. Хильнув і до дна. Роздав наново карту. Обійшло навколо, везе. Зірвав другий банк, мов не було. Захоплення найшло, ще пива замовив, витер рукавом піт. Знову карту взяв. Банкує сусід. Раз ударив і програв, Другий — програв. Дійшло до банку, накрив увесь — програв. Лють проняла. Що за чортова доля така. Раз з тобою, мить — і проти тебе. Вихилив пиво і ще гукнув одно.

На Марійку хоч би зиркнув. Немає її тепер. А дума вперто коло Марійки. Ще більше розбірає лють.

Карта кружляє. Одно за другим глушить пиво Павло й не счувся, як купа грошей щезла зперед нього. А тут треба платити до банку. Грачі .байдуже й спокійно ведуть гру дальше. Павло череса розщіпнув, витяг і свої банки. Бе, безупинно бє — на всі, на цілий банк. Хай їх чорт ті гроші...

До півночі розійшлася по корчмі чутка, що Павло програвся до останнього таляра. Довідалися про це всі, довідалася й Марійка. Цілих двадцять байок Залишився винен своїм співграчам. Устав і пішов до дому.

Падав дощ, ніч чорна мов вугіль. Молодик-місяць купається, зійшов і зараз зайшов. Гремлять потоки й попід лісом та горами гуде вітер. Пішов Павло просто через Буковинку. Ох і гидко на душі. Пяний він? Ні, він зовсім не пяний. Хто, чорт бери, скаже, що вія пяний? Он він йде, точиться й силиться співати. Та хіба то він сам точиться. Вітер його точить. Проклятий вітер! Поганюща, бодай ти зараз провалилася, ніч. — Йди геть. Марійко, бо, їй Богу, розібю! Геть мені з очей, погана ти, дівко! Зупинився, — Щ-ш-ш-фф-і-і! Шумить, шумить! Послухав і пішов. Треба все таки йти. Так, так, треба йти!

Прийшов, заліз на оборіг і до рана очей не сплющив.

— Ой, сталося щось з нашим Павлом, ой сталося! — журилася мати.

Тому й покликав нас Павло до Ворохти. Завтра Друга Пречиста. Година прояснилася, дні теплі, соняшні. Перші дотики осені торкнулися гір і лісів, а листя бучини загорілося й зрідка починало капати до долу.

Того дня одягнули ми найкращі сорочки, найновіші кожухи, найпишніше заквітчали кресані. Наші капчури й з жовтої шкури постоли, чисті, новенькі, лишень поскрипують. Кожний за черес тесака заткнув і набив грішми. І коли сонце торкнулося верхів смерек на груні Цапок — вийшли.

Йшли через Бубне старим плаєм Просмиком. За дві години в Ворохті. За той час почало смеркати. Крім Павла, ми зовсім не знали, що йдемо на весілля. На вулиці зустріли місцевого легіня Івана.

— Куди молодці, Цокани? — а з кишені його видно. пляшку з горілкою.

Чуємо, в вас тут цимбали бренять. А де музика — там і ми. А до корчми б нам не зайти?

— Якого дідька до коршми? — і витягає пляшку.—Зайдемо до мене й усе. Будьте спокійні! Набезївно голодні не вийдете.

— Але Цокани впорожні не вміють у гості ходити. Скоч, Дми.... та захопи по одній. Але чогось порядного,— каже Юра.

— Ти, Юро, завжди за розумом не ходиш за море, — піддобрив Павло.

Я скочив і захопив по одній. У Йвана застав уже повну хату. Два газди, дівчина, горбата бабуся, на печі столітній дідуган покашлює. Легіні за столом, на ньому закуска й відіткнена пляшка. Присів і я, закружляла чарка. Випили, що було й розгорілися.

— Е, — зірвався Павло. — Братя Цокани не так гуляють. Ще по одній!

Дехто почав перечити.

— Плювати. Ще по одній! Стій усі тут, а я миттю вернуся. — І він зник. За хвилину дійсно вернувся й тічбу парубків привів з собою. На стіл цілу батерію пляшок виставив, хлопці муром навколо засіли й пішло.

— Сипте, сипте, хлопи! Сипте, чорти кохані! Пиймо, поки пється! А після всі на весілля.

Ллє Павло, ллє й частує. Навіть горбата бабуся закукурікала й ходором по хаті пішла. Дід з печі зсунувся й ногами столітніми засукав. Коли б мертві були й ті б устали. У кожного кров заграла, заспівали, обнялися й потягнулися на весілля.

Знав Павло, чом вгощав. Знав, куди йде й що його чекає. Попали на весілля до Манівчукового свояка. Всі три брати тут зі своїм крамом. Мусить десь і Марійка бути.

Увійшли до хати, гості всі розступилися. Ми кресані з голів і добрим вечором, як годиться, вітаємося. За трьома столами повно набито. Столи від потрав гнуться. На запічку цимбалісти й скрипак.

Павло обвів поглядом хату. Знає, кого шукає. Але її якраз не було. Десь мабуть вийшла. Та за хвилину й вона метелицею злетіла. Тонка, струнка, вється й дріжить, мов напнута струна. Павло ще більше ожив. Очі горять. мечуть. Підійшов до музик і цілого кладе таляра.

— Заграйте нам, але шпаркої. Що б усім люциперам у пеклі занудило. Ану, скрипачу, різни!

Музики різнули. Павло, за ним Юра, за ними й я пустився в тан. Гикнулося, притупнулося ногою й зацокотали в вікнах шибки. Піт обливає чоло, заливає очі. Поля! Тісно тут! Пісня рветься й розносить хату. Повно нас. Скрізь ми. Брати Цокани гуляють. Знайте, вороги, й дивіться. Дівчина, яка попала б під руку, підхоплювалася й фургалом вертілася у повітрі. І чим міцніше шкварили музики, чим скорше рокотали цимбали, а смик, мов пес, глодав скрипакові струни, тим буйнішав танок, тим скаженіше виробляли парубоцькі ноги.

Танцювали ми, танцювали всі легіні й дівчата, лиш Марійка стояла затиснута в самий кут і сумно дивилася. Наші тепер музики й наш танець. Легіні, мов жеребці, реготали, а дівчата вивівкували й шалено витуптували ногами.

Дивляться на це Манівчуки й буряться. Ніяково переривати гульню. Звичай такого не каже, але й дивитися. як твій ворог у твоїй хаті перед очима гуляє й тішиться,— не можна. Хто б видержав таке. Старший з них устає і виходить. Метке Павлове око помітило це. Помітив це і Юра, бо вже про все догадався. Але вони гуляють далі. Душно й кожухи злізли наопашки. Музики дістали ще таляра й чарку — заохочені тнуть.

— Ей, брати мої, соколи! — гукає Павло. — Погуляємо, чарку випємо за здоровля, бо тільки й маємо нашого. Умреш і згниєш, а втіха іншим лишиться. Ай, дівчата, зозулята! Котора полюбить, приголубить — озолочу, замилую! Гей!.. — в цей час котрийсь із легінів сіпнув його за полу… Оглянувся — Тулайдан Гнат з Ясіня.

— Ходи-но, бра, сюди, — і потяг Павла взад. Він продерся через натовп, щось там з легінями порадився, за хвилину покликав Юру і мене.

— Здається, брати, що нам хочуть тут помяти трохи ребра. Шепни, Дми, кому треба, а я піду гуляти далі. Та буками запасіться..

Хлопці, що з нами прийшли, обурилися. — Як! Що значить? Коли гуляти, то всім гуляти. Нате й весілля. Цокани гості в нас, не дамо їх.

Це все в темних сінях. Бачимо, один за другим смикнули Манівчуки надвір. Чуємо, за стіною шепчуть і мабудь чарку пють. Видно Манівчук частує. Через хвилину з ревом протиснувся з двору до хати якийсь легініско. Здоровий. Реве, як бугай.

— Гей, хто тут зайвий з Угорщини, давай дорогу!

В наш город стріляє. Але .Павло ніби й не до нього. Легінь уліз до хати, реве, смикається до Павла, ніби ненароком пхнув на нього дівчину. Павло терпів, терпів і раптом — брязь легіня в пику.

Удар був меткий і щирий, легінь поточився й клякнув додолу. Навіть скрикнути не встиг. За нього хтось на цілу губу ревнув: гвавт! Цокани розбиваються!

Захвилювався натовп. Манівчуки ввігналися до хати, за ними гурт легінів Повінню хлинули й наші легіні.

Павло відступив набік, зціпив пястуки, випнув груди. — Ану, кому життя обридло! Підступай! — Лютий, увесь тремтить, обличчя — жар. Всі легіні самі від себе на два табори розсипалися. Ми не чекали нападу. Раз, раз! Репіт, брязкіт битого посуду та вікон. Оджоги, коцюби, макогони — все пішло в хід. Згасло світло. Хтось вже через вікно вилетів і там на ціле горло репетує.

Хатній бій йшов непомітно, та хтось заревів, ніби його душили. Блиснуло знов світло й усі побачили старого Манівчука в обіймах Павла. Міцні були ці обійми. Так уміють лише медведі обіймати. Від них усі кісточки старого тріщали.

— Так це тобі за батька. Раз! Раз! Раз! По черепі. В ту мить десь взялася Марійка. Вона ніби десь плигнула згори й хапнула Павла за руку.

— Павле! — скрикнула перелякано. — Будь добрим...

Це випало зненацька, мило, тепло, і рука Павла відразу заклякла. Коротеньку мить подивилися одно одному в очі. Безодня жалю, люті й любови злилися в тих поглядах, Скривлене від люті Павлове обличчя відразу, ніби освітив сонцем, прояснилося. Він підняв на руки старого свого ворога, — гей, розступіться! — підніс до ліжка й бухнув його в подушки.

Після швидкими, різкими кроками, розбивши ворохобний натовп, Павло вийшов надвір.

Бій ущух одразу. Всім стало ніяково. Ми вийшли за Павлом. Він стояв за рогом хати й витерав чоло.

— Біжи, Дми, по мого кожуха. Підемо, браття, домів. Хай їм чорт.

Голос змінився. Тихий, лагідний. Пішов по кожух, довго його шукав, а знайшовши, ми відразу відійшли.

4

Йшли зовсім мовчки. Почувалися безпечними. Ніхто за нами не йшов, ніхто нічим не погрожував. Після нагнав нас Тулайдан.

— Піду з вами, — каже він.

— Можеш — відповів Юра.

— От вони всі тепер здивовані, — почав було Тулайдан, та ніхто з нас не мав бажання розпочинати про це. Тулайдан замовк.

Ніч тиха, місячна, зоряна. Впала сильна роса й чути приморозок. Спочатку йшли дорогою, після звернули вліво й подалися вверх, плаєм на полонину Григорівку.

— Ти що робив, Гнате? — порушив тишу Павло.

— Та-а-а, знаєш... — і Гнат махнув рукою. — Все до того адвоката ... по дорозі й на весілля зайшов.

— А адвоката нащо потрібуєш? Судишся? — майже суворо допитував Павло.

— Та все з тим Розенкранцом. Хто його знає, що з того буде.

— Що, вигнав вас з хати? Як то те все до чорта сталося? — запитав Юра.

— Все неньо. Ходили, ходили до нього, часом випивши, прийдуть, хвалять Йойну. Та раз приходять і хваляться. Так і так. Йойна домагається нашого грунту. Як то, схопився я. — Та хто його знає. Я в нього, кажуть, однієї зими на метрак малаю позичив. Обіцяв, що за місяць поверну. Минув місяць, бик пропав. Треба було другого купити. Пане Йойно, підождіть ще пів року. Зароблю в бутині, віддам. — Ну, чому не підождати. Все одно відсотки ростуть. За пів року старий наш не зміг відсотків заплатити. Знову до Йойни, знов просить. А за два роки Йойна нарахував, що і грунт і хата пішли до нього. Я вже тут сам узявся за діло. Мене дивує, як воно так сталося.

— Ну, судився з ним? — питає Павло.

— Судився. Чорт би такі суди забрав. Жид на жидові сидить і жидом поганяє. Попробуй з таким судом, звяжися. Судився. Два рази ставали. На адвоката останнє стягнули й усе марно. Тепер зима надходить і з хати виганяє.

От воно як.

Йшли поволі під гору. Вийшли на полонину. Тиша, шумить ліс і потоки. Місяць великий, великий і тяжкий, повний. Світло його мідяне якесь. Гори олиті ним і стоять непорушно камяні велитні. Пройшли полонину, зійшли дещо плаєм у низ і вийшли на скелю Климпуш.

Звідсіль видно Близницю, Драгобрат. На північ велично здіймаються Синяк, Довга, Хомяк. В низу сріблиться в місячнім сяйві річка Лазещина, видно стріхи хат. Чотири довгі тіні підійшли на край скелі, і зупинилися. Всім хотілося полюбуватися цією тишою, величністю — простором. Повітря чисте, пахуче. Груди високо підіймаються й утягають смоляні запахи. Коли б крила, зірвався б звідси й полетів би до зір. Колись тут камінь на залізницю добували, рвали його динамітом і скочували в долину. А тепер прірва метрів двісті глибока лишилася. А далі ліс, ліс і

ліс. Смереки, як свічі. Кожний куцак горить і кожна гілочка тон виводить.

Юра перший перебив тишу. — Гарний, каже, наш край.

— Гарний та дурний, — флегматично додає Павло й спльовує.

— То найкраще, кажу, коли б кожний починав від себе.

Павла зірвало. — Брешеш, брате! Не туди стріляєш. Те, що чоловік дещо гульне, дещо розправить кости, — дурне. Не станеш сидіти на запічку й, як стара баба, стогнати. Молодість є молодість й кінець.

І Павло почав розводити своє. Про мадярів, жидів. Ненавидів їх. Завжди, коли впадав у поважний настрій, одразу про це зачинав. Говорив пристрасно, розмахував руками.

— Пора, казав вія, правду перед очі поставити. Другі нас живцем проковтнуть. Прошу тебе — Розенкранц. Що є тут Розенкранц? Чорти його знають, звідки присунувся сюди, розставив свою павутину й смокче нашу кервавицю. А скільки тих Розенкранців налізло до нас? Глянь на Ясіню. В долині, при дорозі, самий тобі Розенкранц. А наш гуцул, Бог зна, куди заліз під небо й сидить, як воша голодна.

— Нічого, махнув чомусь рукою Гнат. Колись і на нашій вулиці буде празник. Отоді ми й; Покажемо, хто ми й що ми. Кажуть, он війна буде. Ех, коли б війна. Брязну все в землю й на війну.

— На яку війну! За кого підеш дертися? Ми русини, а там за горою такі самі живуть. Такі ж дурні й такі ж обдерті.

— Це вже, вмішався я, вуйко Штефан тобі наговорили.

Павло глянув на мене таким поглядом, що я заціпив губу.

— А що тобі до того, хто наговорив. Ти но мені ані мур; ні, то дістанеш і кінець.

— Ти коли відходиш, Юро? — питає Тулайдан.

— Ще тиждень погуляю й доста.

— До гонведів?

— Та ніби. Все одно куди.

— Ну, але скоро досвідок. До дому! — каже Павло. Нині він нами командував і ніхто не думав перечити. Ми встали й пішли. Тільки постільці по сирій землі шелепають та сухі гілки потріскують.

Коли вилізли на наш грунь, місяць зовсім сповз і от-от упреться в Близницю. Співали півні. Наша хата, хліви, обороги, ціла та деревяна сіра садиба, облита сяйвом місяця, погрузла в глибокий сон.

Юра пошкрабався до хати, а ми з Павлом лишилися на оборозі. Тулайдана лишили в низу на дорозі й він подався до Ясіня. Ми ж полягали, дещо поприкривалися сіном і старими кожухами й лежимо. Лежу горілиць. Місяць просто в очі бє, не спиться. Думи лізуть, у голові шумить, соваюся. По часі чую, що й Павло не спить, з боку на бік перекочується й потиху лається. Полежали з пів години і чую:

— Дмитре?....

— Що хочеш? — відзиваюся.

— Не спиш?

— Не спиться, кажу. Думаю ввесь час про те весілля. Невже вона тобі того?..

— І я думаю про те, перебиває Павло. І тут оповів випадок у корчмі. — Хотілося мені, брате, отак світ розбити. Отак би згрібнув і розчавив.

Повернувся, підпер голову ліктами. Хвилину помовчав і почав знов: — Знаєш, Дмитре. Може тобі сміх. Смійся. Все одно. — Голос його злагіднів. — Вона, знаєш, так подивилася, так тобі подивилася. Лежу, знаєш, і бачу. Он вони ті очі. Одно й друге бачу. Бачу нараз обидвое. Чорні такі, огонь у них і печуть. От який був пяний, усе забув, нічого не чув, а як глянула, все до чорта з голови вилетіло. Все, лиш очі її одні. "Будь, каже, добрим". Ха-ха-ха!

Дивно, зовсім не по-своєму засміявся. Знов хвилину помовчав. Мені не видно його обличчя. Місяць світив йому в потилицю. Стало чомусь шкода його. Величезна постать. Грубий, загорілий карк і та його, якась дитяча мова. Яка він, думаю, дитина. Велика, сильна дитина. Після він ще говорив. Говорив довго й багато. Мріяв і складав свої пляни будучого. Також він твердо порішив, що переможе її, що не відпустить її, що він украде її, завезе Бог зна куди, буде спускати дараби, день і ніч працювати, зробить собі хату й там житиме з нею. Він був твердо твердо в цьому переконаний і вірив у свої слова. Заснули аж на світанку.

Проспали довго. Сонце зійшло й піднялося. День гарний і святочний. Батько зрана пішов у Тису до церкви. Там сьогодні празник-відпуст. Павло йде туди аж пополудні й Юра мабуть також. О, Юра не мабуть, а напевно піде. Він не пропустить цієї можливості. Там він має когось, за ким він далеко піде. Але Юра про це нікому не скаже. Там мешкає його невеличка пухкенька жидівочка Естерка. Жиє вона в Тисі в брата й шиє на машині. О, це чудесна Естерка, весела Естерка. Як вона "радо бавилася з руськими легінями", але "найфайніший" з них Цокан. Ох. той Цокан! Це розумний легінь той Цокан. Він не такий, як інші гуцули. Вона співала йому гарні пісні, а який у неї голос. Цокан розуміє той голос. Цокан любить його, Цокан і її за той голос любить. Вона вийде з ним у

ліс, далеко у ліс. Нащо, щоб їх усі бачили? Вони зовсім не потребують, щоб їх усі бачили. Вони сядуть собі на каміні великому. Естерка з моху віночка зробить й заквітчається. Себе й його. Обидвох заквітчає. А після вона пісню йому заспіває:

"Ой, не ходи, Грицю

Та на вечеринці.

Бо на вечерницях

Дівки чарівниці".

І іще Естерка заспіває йому: "Віють вітри, віють буйні". Де вона навчилася таких гарних пісень? Тут на Гуцульщині таких не знають. Правда, не знають?

О, Естерка була не лише в Ясіню. Естерка була й далі. Вона була й у Коломиї, і в Дрогобичі, і, навіть, у самому Львові. Ах, яке це велике Місто Львів, йдеш, йдеш і кінця немає. Там і трамваї ходять. Юра ще не бачив трамваю. Колись ще Юра зобачить. То. є віз, що сам ходить. Тягне його лектрика, така сила.... Вона то не може розказати. То треба книги великі вчити й там написано. І ще бачила у Львові "кіятри". Пішла раз, узяла листочок, заплатила гроші й її впустили. Ой, то було красно! Ой, коли б таке побачив Юра. Заля така велика. Світиться скрізь і на стелі, і на стінах. Після все гасне. І тоді починає сама від себе підніматися на передній стіні завіса. То вони тільки так показують, що сама від себе. Там ззаду хтось зтягае її за мотузок.

І як відкрили... Ой, єй! Там тобі зявилася садиба, сад такий пишний сад. І криниця там була, а якась дівка йде з відрами по воду й так жалісно співає. І Естерка співала Юрі ту пісню, а Юра слухав і очей не зводив з Естерки. О, яка вона та Естерка. Скільки вона знає, скільки бачила.

І якби не пішов Юра на празник. Він ще вчора хотів і а ніяково було. Не хотів Юра, щоб хтось з родини знав, що він з жидівкою водиться. Надто не хотілося, щоб знав Павло. Не любить він того "кодла". Але Павло все одно знав. І він знав і я знав. Тяжко в селі чогось не знати, чого не треба б знати!

Батько вернувся з церкви і приніс свою "Неділю". Павло побачив її, сплюнув і подався, Бог зна куди. — А прочитайно, Дмитре, "Неділю", — каже старий. Береш і читаєш: "Велика Копаня украсила свою св. церков одним прекрасним за 3,000 корон купленим звоном, которого голос на 3-4 селі чути"....

Ого! — хитає головою батько. — Тото тобі дзвін! Нам би такого дзвона. Після читаємо про Зелену Верховину, що "виглядає як Юдея, бо мало де такого села, де б жид за бирова не був".

З Верховини переходимо до культурно-освітніх справ. Читаємо, яких то маємо тепер непорядних учителів. Колись це зовсім інакше було, бо хоч "давній учитель був худобний, але віру свою держал твердіше, у корчмі не валявся так много та й битангов не було так много як тепер".

— Правду каже новинка. Хто тепер віри своєї тримається. Тільки виліз за поріг, та й уже "нем тудум". А по мадярськи то він, дубило його мамку, "тудум". Бо там дарма грошики дають. Там не бутин. Там він тобі не тягне колод? Там собі сів коло столу, шкраб, шкраб пером і вже гроші. І як він тобі віру не зломить, батька старого не продасть і не забуде рідної мамки, котра вчила його по-мужицьки, по-хлопському, по-звичайному, як і всі чесні люди говорять.

Мені все таки подобалися батькові гуторки. Стоїть серед хати, руки довжелезні, ноги високі. Мова сокирна. але чувся в іній розум, звичайний, простий "людський" розум.

А Павло не видержав. Вимився, зачесався, чомусь ще гуглю накинув й подався через гору до Ясіня. Але й там сьогодні порожньо. Коло мосту "Тридцятка", де звичайно вештається в свято юрба народу, сьогодні лиш кілька дідів попід жидівськими крамницями на лавочках сидять і курять свої довгі люльки. Вся молодь у Тисі. Там сьогодні гульня. Там напевно і Марійка.

Павло зайшов до корчми й замісць пива, вихилив одну за одною дві чарки горілки без закуски й подався до Тиси. Йшов, землі не чув. Йому здавалося, що там уже давно всі зібралися й тільки на нього чекають. Він навмисне спізнився й зовсім1 із цього задоволений. Широкими, твердими кроками ступав, посвистував, крисань на бік. Уже здалека чути музику й гармідер. Над Тисою невеличкий майданчик. Там тепер утоптана трава, там порозсідалися на колодах легіні, там дівчата позаквітчувані, купчаться, мов вівці в спеку, і чекають на танець.

Коло церкви розсілися торгівці. Дешеві бляшані хрестики, образки, губні гармоніки, свистуни, серця.

Павло намірився просто до музик. "Вона" напевно там. Не помилився. До нього відразу підійшли кілька хлопців. — Ну, що? Як? Погуляв у Ворохті?

— А який вам біс уже так скоро все поросказував? — Павло сплюнув. Не любив говорити про такі речі. Став собі, гугля на опашки, руки на грудях зложив і дивиться на музики. Там йде безконечна гуцулка. Легіні крутять дівчатами, аж курява йде. Коломийки не вмовкають. Он і Марійка. Червона, очиці горять. Воно безупинно витанцьовує з якимсь легінем, який тримав себе, мов молодий півник. Підійшов Тулайдан.

— Не бачив ти Юри? — питає Павло так собі, щоб щось сказати. Він добре знає, де обертається Юра. Напевно з тою чортовою Рухлею.

— Зрана тут був. Повертівся, повертівся й десь зник — каже Тулайдан.

— А не знаєш, що то за півник он там коло Марійки вертиться?

— Та ти хіба не знаєш? Та це ж Гриць Янчеюк. Недавно з гонведів прийшов. Живе під Цапком. По мадярськи чеше хоч би мадяр.

— Видно одразу. Коли б так звернув йому щелепи, то їх може заціпило б. •

Не подобався Павлові той Янчеюк від постолів до кресані. Стояв і дивився. Гурт легінів коло нього, підбурюють до танцю. Але він не виявляв звичайного зацікавлення танцем. Витяг і закурив люльку, яку тільки в особливих умовах курив, попакував прудко димом і зпід лоба слідкував за танцюючими. Стояв так з пів години. Його ніхто не пізнає. Всі дивуються. Що сталося з Павлом ? Яка муха його вкусила? Побачив одного з тих, якому програвся й був винен, покликав, виняв гроші й прилюдно заплатив. Мовляв, дивіться собі й думайте, що хочете. Ще й у голос додав: — так, ти сучий пасинку, порядно тоді мене обібрав. Але по-друге я тобі покажу, як грають.

— "Ой, сучий сину, дограєшся ти мені!" — Це відносилося до того "півника". Бач, пнеться цурупалок огидний. Танцюй, голубе, танцюй! Пика твоя аж надто тендітна. Як заїду ... Ех, як заїду, розсипляться ті твої скалозуби.

Довго вибирав, кого б йому брати. Он химерне, соромливе дівча. Раз-два, взяв і закрутився. А дівча нічого. Торкнувся легінь і запалив. Моторно літає, дрібочуть ноженята, сині очиці мигають, горять, гаснуть і загоряються знов. Вона боїться чогось. Хіба з нею легінь танцює? Павло Цокан? Ах, ніколи думати, так мало часу думати. Музики грають і вертиться в очах стільки барв. Рука його вже пече, вже пропікає через рукав. Ух, і танець

Вечір. Павло втирає піт. Маленька дівчинка не може більше. Марійка регоче так голосно. От вона й на нього глянула, а "півник" заступив. Чекай, півнику!..

— Піду додому.

— Що? Ага, ти додому. Чекай, проведу. Почекай ще трошки.

Дівча почекає на нього. Василинка пішла, Оленка пішла, а вона не пішла з ними. Соромно, але рада. Жиє на груні. Вилізти на грунь і вже дома. Павло, мов камінь, повчить. — Ну, то ходім. Чорт з нею! — Взяв у долоню маленьку пітну ручку й повів, як дитину. Мовчить Павло. Тяжкі кляті постоли. Дівча коло нього несе своє серце трівожне, залякане. Тріпоче воно, на уста ні одно слово не йде. І чого він мовчить? Говорун, гуляка, а тепер ягня якесь.

І от піднімаються вони під гору. Ступ за ступом уперед, далі. Все ширше й ширше розбігається простір, не дивлячись на вечірнє смеркання. Он уже ліс. Ще чути з долини скрипку. Як вона бідна охрипла. Там ще, мабуть, тупають ноги Марійки. А впереді ліс. Стоять струнке смереки, шумлять своїм вічним однотонним шумом. Як там самітно й затишно. Павло зненацька прокинувся. Квилення скрипки замовкло. Він круто звернув у напрямку лісу, туди, де мякий мох убірає шум води, мов вата.

Чи біляве, хрустке дівчатко перечило? Ні. Воно також любило ходити по мохові. Ступиш і мяко торкнеться нога землі. Сядеш собі й слухай досхочу як шумлять смереки та ялини.

Зайшли. Павло сів. Дівча стоїть, посміхається. Усмішки тієї не бачить Павло, бо темно, але хоч би й не темно. Він сів, обличчя закрив руками й задумався. Хтось перед ним стоїть. Хіба він знає, хто то перед ним стоїть?

Видаються рожеві щічки, двое чорних очей. Он одно, он друге. Вони дивляться на нього з жалем і любовю.

— Оленко, — зненацька| обриває він тишу. — Йди, слухай, додому.

Оленка здрігнулася. .Чого вона має так скоро йти додому? "І неньо в бутині, і мамка не скоро вернуться".

— Йди, йди, Оленко. Він хоче тут посидіти. Він трохи собі тут посидить. Колись зайде до неї, а тепер йди.

Не хочучи, поволі, Оленка пішла. Пішла, оглянулася раз, другий. Аж страшно. Він сидить і не дивиться за нею. А обличчя закрив руками, зовсім закрив. Щоб він собі що не зробив. Може напився.

Павло довго таки посидів. Стало темно. Зійшли зорі. Знов упала роса й чути приморозок. Смереки потиху шумлять, але вин того не чує. Йому приємно тут сидіти. Він сам, йому ніхто не перешкоджає любуватися тими чарівними глибокими очима. Після встав і пішов у низ.

І сталося так, що йдучи плаєм, який веде до річки Тиси коло Струківської церкви, Павло зустрів Янчєюка. Той, видно, провів Марійку й вертався додому. Принаймні так здавалося Павлові, що він провів її. Пізнав його здалека й спочатку думав минути та піти собі геть. Але стежка, якою йшли, досить вузька й з обох сторін огороджена. Зустрілися й Павло зовсім близько відчув свого ворога. Щось сильніше, ніж він сам, сіпнуло його. Він раптом переступив дорогу.

— Агій! Кудою йдеш ? — викрикнув Павло.

— Чи не видиш, що стежкою? — усміхається той. Хіба він знає, чого той пяний хоче.

Павло блиснув очима й щільно підступив. — Знаєш, каже, мене?

— Ще б ні.

— Ну, так зарубай собі на носі, що коли не лишиш тоту дівку, з якою днесь танцював, так більше сюдою не будеш ходити. Ноги перебю й усі ребра потрощу. Так затям!

Тут уже Янчеюк дещо зрозумів. — Ади який! А Ти що тут таке? — підняв той півнячу голову.

— Так увидиш що, коли до того часу не повилазять. Я тобі зовсім важно кажу. Затям!... — Погрожуючи кулаком, він пішов швидко вниз.

6

Гори. Що є на світі краще від наших могутніх, веселих гір. Так веселих. У горах немає смутку. Гори багаті чарами краси, дивовижністю будови й невичерпаністю стилю. Все тут на місці й необхідне. Все так є, як повинно бути. Але гори завжди наївні. Ці потужні, незграбні велетні даються легко на обман. Приходять дикі шахраї та зловживають їх невинною довірливістю.

Говерля. От стоїть вона, цариця наших гір, задумана в вічність. Я люблю тебе, наша розкішна горо. Немає часу, коли б ти не була гарною. І тепер, над осінь, ти приваблюєш мене. Я не маю сьогодні ніякої праці. Сьогодні свято. Я вже перечитав батькові його "Неділю" й можу йти, куди лиш бачать очі. Юра й Павло пішли до Тиси на відпуст, але я не піду туди. Це я ще вчора собі сказав. Мені приємно вийти собі з дому, зовсім одному й перейти грунем до Лазещини. Дехто казав би, що там приємного, куди ти завжди ходиш? А я кажу. Мені приємно там те, що неприємне тобі. "Кожному городу нрав і права"!

Я йду собі поволі та вслухуюся в оточення. Я любуюся горами й мені цього ніхто не може заборонити. Я переходжу до Лазещини й зайду до

сестри Василини. Вона завжди спитає мене:— що роблять мамка? — А хіба ти не знаєш, що вони роблять?

— Але я маю право спитати тебе, що вони роблять. А чого ти так часто туди ходиш?

— Куди?

— А туди за міст. Там тебе завжди люди бачать. Сядеш і сидиш.

— Бо там є гарне місце на землі. А я люблю гарні місця.

— Ой, дивися мені з тими місцями. Колись тебе пани зацькують псами.

— Ет, нічого ти не тямиш! — І я йшов собі геть. Йшов через огород до залізниці, після залізничним пасмом до мосту. Тут розкішний високий залізний міст. Он потяг їде. Засвистав і поїхав далі. Дим направо й наліво стелиться, а часом лише направо, або наліво. Сонце бє на скелю Климпуш. Ще минулої ночі ми там були. Правда, що гарно там? Так, там дуже гарно. Я ще колись піду туди вночі. Але й тут у низу гарно. Он молоденький смеречняк.

Там он пень той, де "сядеш і сидиш". Яке кому діло, де я сяду й сиджу? Де хочу, там і сяду й нікого не стану питати. Звідсіль такий вигляд на ліс, на скелю. В низу загорода й садок.... Там ще до цього часу й геть до самого снігу цвітуть червоні та жовті квіти. І хата гарна там стоїть. Такої хати в Лазещині немає більше. Сад і хата й квіти тягнули мене. Хіба я не знаю, що там жие Йонаш, великий пан лісничий. Він має чотири гончі пси й ходить на лови. Часом до нього ще якісь приїдуть пани. Всі вони веселі, гарно вбрані. Ходять тоді по саду паничі й панянки. Часом грають і співають. Ходить там і Йонашова донька. Це ще маленька дівчинка в куцому білому вбрана.

"Сядеш і сидиш". Я й тоді так само сів собі й сидів. Сонце тоді так само заходило. Хто винен, що я вертався собі з полонини, був утомлений і сів посидіти. З того гарного в долині будиночку доносилася музика. Грали на грамофоні. Рідко коли послухаєш у нас грамофона, ну я й сів послухати.

Це так зненацька сталося. Вона ціла біленька вийшла з смеречняка, та просто до мене. Вся, кажу, біла. І убранячко біле й панчішки, і черевички. Очі лиш дуже чорні й чорне волосся, та рожева стрічка, якою підперезалася. Занімілий і задубілий, хіба я знаю нащо тоді був подібний Якесь звіря, чи що....

— Minek ulsz te itten? — запитала по мадярськи.

— Nem tudum . Не розумію.

Дивлюся на неї. Оглянула мене, обмацала, торкнулася моєї руки. Глянув я на свою руку, на її, злякався й швидко заховав свою. Моя, як кусень цегли, а її ніби з хрусталю рожевого. Також їй подобався мій кожух. Обмацала, оглянула, щось говорила. Зрозумів з того тільки останнє:

— Так ти не знаєш по-мадярськи?

— Знаю "нем ту дум".

— Усміхнулася й каже: то дуже мало. Навчися. Всі порядні люди говорять по-мадярськи. Як звешся? "Як звешся" було по-нашому.

— Ага, Цокан! — і далі щось белькотала, так що зо всього я лиш пару разів зрозумів Цокан. Після вона ще раз торкнулася моєї лаби, усміхнулася й зникла.

Лишилася усмішка та запах. Довго ще сидів. Думав, ще вернеться, але ні. Встав і забрав з собою усмішку й запах. Чого мені тоді так легко йшлося, не знаю. Я ніс пишно усмішку й запах, ніс і собі усміхався. Ліг спати, а усмішка й запах коло мене. І я нераз, дурний і соромливий, літав під хмарами, де сяючі озера горять у сяйві рожевого світла, а по них плавають діяментові палаци. Мене несуть до них коні з огненими гривами, а я цілому світові усміхаюся. Ох, який я був дурний!

І цього дня й багато минулих, нераз приходив до того пеньочка, щоб посидіти. Але вона вже більше не вийшла. Одначе чому б мені не прийти сюди й не посидіти. Це мені вільно робити, я цим нікому не перешкоджаю. От я собі сиджу й дивлюся в низ. Там брешуть собаки, снують люди. Часом почую знайомий вальс грамофону. Досить щось мучить, але не скаржуся. Я, зрештою, як і кожний гуцул, не вмію скаржитися. Для мене все добре. От щось мені здумалося, піднімаюся та йду в ліс. Тихо тут і урочисто. Ні в одній церкві не чую такої побожності. От на коліна впаду й почну молитися. Під ногами вічне мокрий мох. У нього грузнуть ноги й пахне чимсь гострим. Повалені буреломом погнилі колоди, нагадують трупи. Колись це, мабуть, були люди. Вони обернулися в дерева, а опісля в трупи.

Одного разу, здається, піймав її. Падав дощ і вітер зухвало розгойдував ганебно тонкі хоч і високі смереки. З рушницею йшов лісничий, а коло нього два пси. І була з ним також якась, невисока, тонка, загорнена в чорний блискучий дощовик, особа, обличчя якої не бачив. Але я рішуче був переконаний, що то вона й то була вона. Дуже скоро знов стратив її. Це смішно. Вона поїхала до школи, а я дурень, чорт зна чого, лазив по тих лісах.

7

За тиждень по Пречистій Юра, відійшов до війська. Погода скоро змінилася. Небо затягнулося й загусло. Полилися дощі. Я все ще ходив у Лазещину, а Павло до Ясіня. Час повз безконечно. Мамка плакала за Юрою. Ночі довгі й бурхливі. Дещо краще було, як ходили до бутину.

Натягнешся за день, приволочишся поночі додому й спиш камяним сном.

Ходили зрідка й на вечерниці. Дмитриха-вдовиця, чоловіка котрої забило в бутині дерево, боялася сама, — "чоловік ходить", скликала до себе дівчат... Приходили, приносили вовну, микали, пряли, співали пісні. Приходили й легіні.

Пару разів, не дивлячись на далеку дорогу, приходила й Марійка. Павло рвав і метав, бо якраз у ті вечорі був деінде. Три рази перед Різдвом приходила й три рази прогавив. Лютував, але дарма. Після вже кожний день заходив, але Манівчук спостеріг, куди бігає донька, й поклав тому край. Глибоко ненавидів він Цоканів. Краще смерть, ніж віддати доньку за ворога.

Перед Різдвом рознеслася чутка, що Марійка засватана. Ось лише піст мине й до шлюбу. Павло, як стояв (почув це вперше в бутині) з сокирою, так нею рубнув, що по самий обух ввігналася в колоду, аж скалки бризнули.

— Що тобі сокира винна, чоловіче? — кпить Німчук, який йому ту чутку передав. Цей стоїть, набиває люльку й посмішки подивляється на Павла. Багато гуторок ходить тепер за Павла й Марійку. Лазив до неї Янчеюк, а Павло бігав, як скажений. Ніде не міг її піймати. Ходив легінь по бутині, мов роздратований бугай. Тяжечі колоди двигав, лаявся. А Німчук ще й підюджує:

— А знаєш, Янчеюк казав, що ти його злякався. Похвалявся, що як тебе зустріне, то вибє з твоєї макітри всю решту згадок про Марійку. Я йому, хвалиться, ще утру носа й зібю ту його пиху.

Павло суворо зиркнув на Німчука. — Коли ти, голубе сизий, брешеш, то дивись, щоб я тобі ребер не полічив. Не думай собі, що я дурний

баран, який бє лобом у мур. Що Янчеюк від мене дістане, то вже йому сам Бог від народження приписав, але не цькуй!

Приїхали ввечері додому й Павло одразу подався до Ясіня. Іншим разом батьки счинили б бучу, але тепер це не було безпечно. Лише мати при відході гукнула: — Ти хоч наївся б як слід! — Він щось муркнув і відійшов.

Ніч темнюща. Мете снігом і засипає очі. Ноги глибоко грузнуть у заметах. Пішов просто через Буковинку до двірця, де живе Манівчук. Дійшов і кроків зо сто перед Марійчиною хатою зупинився. Бачить будинки й подвіря. У хаті світиться. Тихо. "Йти, чи не йти?" — ввагається думка. "Зайти, напевно біда станеться. Не зайти ... Ні, будь він сучий син, останній з останніх, коли він відпустить тому драбові таку дівчину". Ні, він ще не зайде. У нього майнула інша думка. Мусить перше зайти до корчми ... Але як той чорт за цей час утіче. А він напевно тут є.

Павло стояв і ввагався. Вітер обсипав його снігом. Навколо ніч темнюща. Де-не-де мигають ледь помітні огники гуцульських хат. Верхом Тиси перли з гамором насхід вітри. Вони реготали, висвистували на тисячу ладів дику сатанську музику, торзали й шарпали намучену душу Цокана. Він готовий тепер на все. Готовий зайти до тих людей, упасти навколішки й благати їх, молити, ридати перед ними. Коли-ж ні, — горе їм! Він ще поборється з ними, він докаже, що з ним кепські жарти.

У Манівчукового сусіда також світиться. Павло зайшов до нього й попросив, щоб той пішов до Манівчука й у Павла миттю виник жорстокий і болючий здогад. Він там є. Сидить, розмовляє. Добраніч. Віддячимося в корчмі. За мною пиво, — каже Павло.

Сусід пішов спати, а Павло чекає. Свистить вітер і пронизує до кісток. Павло не завважує холоду. Немає часу думати про холод. Він тремтить від люті й нетерплячки. Час... Ух, проклятий час! Повзе, як

смола. І сидить він, чорт, так довго. Гавкає пес. Хтось вийшов. Видно мигнуло світло. Павло збіг вдолину й зупинився майже на стежці. Надворі знов утихомирилося. У хаті згасло світло. У Павла миттю виник жорстокий і болючий здогад. Він там ночує. Ні, ні, це неможливо, це ... Лютує Павло й рветься вперед. Що буде, як не втримається й піде до хати. Плювати йому тепер на чемність.

Але перед ним щось зачорніло. Шшш! Зійшов насторожу й пригнувся, йде. Він? не він?.. Він! Це він, пес пархатий. Зуби Павла зціпилися й тісно зложилися пястуки. Але пропустив його наперед.

Мов хижак дичину, так переслідував Павло свою жертву. Той пішов у низ, пройшов глибокою стежкою попід частоколом, дійшов до струмка й перейшов через кладку. Ось він уже коло касарень. Бреше пес. У касарнях і на подвірю світиться. Павло дещо зупинився, щоб той не помітив. Той пройшов і не помітив. Павло за ним. Ось він дійшов до вулиці, вийшов на хідник і, пройшовши кроків сто, звернув наліво. Він видно направляється до кладки, щоб перейти через Тису. Ту великі стоси папіраків і поміж ними веде лиш вузенька темна вуличка. Павло плигнув у сніг і оббіг другою стороною склад. При виході з суточок зупинився й чекає. Той йде 'Веселий насвистує й раптом, як зпід землі перед ним виріс Цокай.

— Стій! — гукнув різко Павло. Той Здрігнувся й став, мов задубілий. Хвилинка напруженої тиші. В Янчеюка замерз язик, а серце затріпалося, як курка, якій; відтято голову. Павло підступив ближче, щільно підійшов до Янчеюка та згрібнув його твердо під підборіддям.

— Ти звідки йдеш? — тріпнув його Павло.

Той ні слова.

— Питаю, звідки йдеш? Заціпило? .Уу, блазню мерзотний, і ти думаєш направду зо мною жартувати? — і знов тріпнув ним. Той щось

забурмотав. Ноги під ним виразно тремтіли й підгиналися. І раптом сталось несподіване.

— Повертай назад! — крикнув Павло. — Підемо! Янчеюк спочатку не зрозумів. — Назад повертай! — щераз гукнув Павло. Той слухняно, мов ягня, повернувся.

—Марш! Та не бійся, чорти б тебе забрали! Нічого тобі не станеться.

Пішли. Янчеюк увесь час утискав у плечі голову, мовчав, як гріб, лиш час-від-часу озирався. Павло мовчки широко ступав за ним. Вийшли з суточок на дорогу. Тут дещо відрадніше. Де-не-де ще світиться. Часом, мов тінь, безгучно проховзне чорна постать жида. Дійшли до корчми Табака.

— Завертай направо. Випємо й поговоримо. — скомандував Павло. Янчеюк думав було щось перечити.

— Раз-два вперед і ні слова.

Зайшли. Корчма майже порожня Коло першого від дверей стола, сиділи два ковальські челядники, шваби. Обидва напідпитку голосно розмовляли, прибуття нових і таких неочікуваних гостей .раптом урвало їх розмову. Все тут скучає. Сірі стіни, брудні липкі столи. Табак. Пізно, сіро та скучно. Табак дуже нерадо зустрів нових гостей, але що робити.

Павло ввійшов, зняв крисаню повісив на ключку. Сів коло столу, твердо оперся об спинку стільця й витягнув обидві нозі.

— Табак Пива нам, та доброго! Сідай Янчеюк. Сідай тут. Так.

На передньому столі жахливо позіхала пащека грамофону. Павло тикнув на неї пальцем.

— Закрути-но, Табак. Хай реве. Ну що, брате, випємо? Гаразд. Чому б нам не випити.

Табак миттю приніс пиво, став і сміється. — Ну-у-у, чого так нині пізно?

— Не скали свої золоті. Як брязну по них — не позбіраєш. Крути грамофона. Дай, Боже, Янчеюк!

— Ну, ти нині чогось надто веселий — не здавався Табак.

— Грай, Табак! Грай, рижий чорте. Знаєш, ти ввесь золотий. Золоте волосся, золоті зуби, лиш душа твоя мабуть з якогось смороду. Ну, ну, якого чорта морщиш пику. Налий йому, Янчеюк!

Табак накрутив і грамофон захарчав якесь непорозуміння. Але Павло всетаки слухав. Випив нараз цілий кухоль пива, сперся ліктем на стіл і заслухався. Табак приніс Ще пива. Янчеюк мовчав. Він зовсім стратився. Він чув щось недобре. Хотілося покинути все й піти собі далі від гріха. Але боявся викликати вовка з лісу. Павло тепер не свій. Небезпечно з ним задератися.

Грамофон замовк. — Грай, Табак, ще! Грай, заплачу. І давай сюди пива! Ні, паленку. Пий, Янчеюк. Ну, пий же! Ей, ви там, шваби! Підсувайтеся сюди. Табак, налий їм. Сюди, сюди! Отак. Тепер нам веселіше. От і гаразд, от і добре. Правда, добре, Табак? Що людина ще потрібує більше? Випив, закусив, пісню затягнув. Насмаруй ту свою машину! Бач хрипить, як люципер. А ти, Янчеюк, пий. Пий, брате, поки дають.

Пили. Табак побачив заробіток і терпеливо зносив Павлові жарти. Ревів грамофон. Янчеюк підпив і повеселішав. Вернулася мова й навіть почав жартувати. Шваби, що зовсім були замовкли, розворушилися знов. І коли було досить випито, коли гульня широко розгорнулася, коли

шваби почали викрикувати якісь мадярські пісні, Павло зненацька ввесь налився люттю, скривив уста та впер великі сірі очі на Янчеюка.

— Ну, як же буде, Янчеюк? Ну, ти мовчиш? Як буде?!—— крикнув він дико й різко.. Янчеюк не встиг зірватися на ноги, як вже лежав на запльованому помості.

Павло скипів. Мов хижий звір, плигнув він на свого ворога.— На! На! На! Ось тобі Марійка. Стіл, кухлі,все полетіло до чорта. Полилося недопите пиво. Табак утік за двері й дико залементував. Шваби кинулися було розводити ворогів, але Павло одним помахом руки відкинув їх обох. Счинився репіт.

Павло червовий вилупленими палаючими очима, розмахував своїми здоровенними кулачиськами й репетував:— Я тобі, жабо слинява, докажу! Я з тебе тельбухи випущу. Я тобі докажу! Так, я тобі докажу! Він думав, що я буду з ним в суточках битися. Я тебе й прилюдно навчу, а тепер, кодло свиняче, йди до суду. Ви всі тут! Знайте. Я збив того гада за дівчину, якої він ніколи не дістане. Чули? Будете свідчити.

Павло швидко розплатився й вийшов. На долівці держав Янчеюк, а з його рота й носа точилася кров. Він підвів голову й почав харкати. Виплював кілька зубів і, при допомозі швабів, звівся на ноги.

Вже на другий день подія ця рознеслася по цілій околиці. І в Ясіню, й у Ворохті скрізь гуторили про це. Спочатку говорили, що Павло зустрів Янчеюка в суточках, хроснув його поліном по голові й мало не вбив. Аж рано знайшли люди побитого та й привезли додому. Говорили, що Марійка, як почула це, побігла до Янчеюка, довго плакала, що тепер вона захворіла, що її обложили подушками й не відомо, чи видужає.

Вмішалася до справи поліція. Покликано швабів і Табака. Шваби сиділи собі спокійно й попивали пиво. Поговорили собі з товаришами про те, про це й збиралися йти додому. Нараз приходить Цокан і Янчеюк. І

тут шваби почали один одному противорічити. Один запевняв, що Цокан спочатку дуже гарно себе поводив, жартував і сміявся й навіть їх запрохав до свого столу. Другий твердив, що він уже спочатку помітив, що справа стоїть зле. Він бачив, що Цокан мав страшні червоні очі й одна брова його ввесь час дригала. Котра саме брова? Здається права, а може й ліва. Цього він напевно сказати не може, а брехати не хоче. Після Цокан увесь час виявляв нахил до втихомирення. Сперся ... Ні, ні! Цього ви не можете заперечити. Він уже був зовсім утихомирився й навіть схилився ліктем на стіл. Це бачив і Табак. Правда, пане Табак, я не брешу?

— Що є правда, то завжди правда, — відповів Табак. І сталося з ним щось аж укінці. Він раптом почервонів, очі загорілись. Після знов побілів і кинувся на Янче-юка. І коли б не вони обидва, коли б вони не засиділися так довго, хто знає, чи Янчеюк ще жив би. Вони накинулися на Цокана, схватили його за руки й за ноги й викинули за двері. Після звели Янчеюка, якому висипалися всі зуби й одвели його додому.

А що Табак? — Табак? Табак нічого не знає й не бачив. Табак, як тільки почув, що його "погарчики" забрязчали, побіг за двері й там сидів. Нащо йому втручатися в таку справу. Він ніколи не лізе туди, де двох бються. Він зовсім не бачив, чи шваби викидали Цокана за двері. Він також не помітив, щоб Янчеюкові висипалися всі зуби. Після, як замітав, нікуди правди діти, він бачив два зуби, які вимів на сміття. А що він там буде говорити про всі? Нащо про всі?

Покликали Янчеюка. Обдивилися його запухле обличчя, полічили зуби, — двох бракує... Поговорили, поміркували й на тому скінчилось. Янчеюк подав Цокана до суду й усе.

А Марійка, навіжене та капосне створіння, зовсім і не думала на другий день йти до Янчеюка. Ані її не напало. І ніколи вона не хворіла. Вона здорова, як і була. Ще навіть краще себе почуває, як дотепер. От її там обходить, що якісь два півні подерлися. А Янчеюка вона тепер і

знати не хоче. Подумати — беззубий дід. Той торкнувся й уже всі зуби вилущилися. Хай собі йде геть.

8.

Павло цілий тиждень не виходив у село. Ходив завжди похмурий і сердитий. Батьки дивилися на це, розуміли, що є з ним, але мовчали.

Він щось міркував. Хотів конечно бачитися з Марійкою. Він мусить з нею бачитися. Хай скаже йому сама. Он і Яринка щось натякає: А той шалихвіст Яринка кожний день бачиться з Марійкою. Павло не вірить, щоб то Яринка від себе видумала. — Ех, каже, коли б він трошки певніший, він би вже давно мав Марійку. Що то мало значити? Чому він не має бути певніший? Питав її, допитував — усе марно. Треба самому братися за діло.

Вже на носі Різдво. Павло не має спокою. Будь-що-будь, а він йде. Піде, викличе. Одного вечора накинув гуглю й махнув до Ясіня. Перш усього зайшов до Яринки. Та служила в попа. Зайшов на кухню: хочу тебе, Яринко, щось просити.

Добре. Вона зараз вийде. Хай почекає на неї. Тільки не тут. Там, на вулиці. Вона ось лишень упорається.

Павло довго ходив попід частоколом. Холодно. Віє вітер і мете снігом. Недалеко замерзла Тиса. В деяких місцях лід зовсім тоненький і видно, як під ним вирлує вода. Смеркає. Ага, Яринка.

Так і так. Він буде їй дуже вдячний, якщо та піде до Марійки й викличе її до нього на розмову. Треба так, щоб ніхто не помітив. Хай вийде до Теплого звору. Там він буде чекати.

Добре. Яринка піде. Вони пройшли село разом, а коло двірця розійшлися. Павло подався до Теплого звору й там чекає. Нічого

подібного він ще в житті не пережив. Чого так палає голова? Серце! Замовчи! Вітер стриже в обличчя. Холодний і колючий. Он тепле джерело. Воно ніколи не замерзає. З нього вічно парує вода.

Час тягнеться безконечно. Вийде? Не вийде? А що як і не вийде. Нічого їй не зробиш. Тсс! Щось чорніє. Серце тук-тук-тук! Чорна пляма на снігу. Ха-ха-ха! Видалося... О, ні! Це не видалося. Пляма рухається, наближається. Ноги самовільно підхоплюють його й несуть уперед.

— Це ти, Яринко? А де вона? Де є вона? Кажи, ну-ж швидко!

— Тсс! Мовчи! Зараз прийде.

— Прийде? Яринко! Не брешеш? Прошу тебе, як прийде, лиши нас самих. Озолочу тебе. Маю з нею поговорити.

О, та Яринка. Вона сміється! Їй сміх! Чого ти смієшся? Але в ту мить, мов зірваний камінь, Павло полетів уперед.

— Марійко! Ти? Це ти? — Він став перед нею, як онімілий. Довгий час лиш вимовляв: — Марійко! Після взяв її за обидва рамена й подивився їй у вічі. Голова її ніби нежива спадає й у ту мить кидається до нього, обіймає руками шию й заливається плачем.

Павло розгубився. Він чув у своїх раменах ніжний, пекучий предмет, який боязько пустити, боязько стиснути, на який боязько навіть дихнути, щоб не потурбувати його. Він обнімав її ніжно, незграбно.

— Марійко! Ти плачеш. Марійко! Чого ти плачеш? О, скажи, скажи! Не плач! — Він не знав, що з нею діяти. Він увесь тремтів. Чувся щасливим, повним. Усе — світ, люди — все зникло... Марійка, коли виплакалася, підняла заплакане личко й промовила: — Павле! Мій любий, Павле! Де ти так довго був? Я вже давно на тебе чекала. Я

ходила до Дмитрихи, ходила скрізь, де можна тебе зустріти, а тебе ніде не було. Неньо знають, що я лиш тебе люблю.

Вона не скінчила своєї мови. Солодко-жагуче чуття розлилося по її тілі. Він торкнувся чимсь гарячим її уст і вони загорілися довгим пристрасним цілунком. Обидвое мліли й ледве трималися на ногах. Після, коли він опритомнів, цілував її очі, чоло, уста. Вона горнулася до його дужого тіла, вилася хмелиною й цілувала. Як мило, як солодко! Він огорнув її своєю гугльою. Вони чули, як чітко й полохливо билися їх серця.

А вітер віє, мете снігом. Небо затягнене хмарами. Яринка непомітно зникла. Вони довго стояли, милувалися. Він питав її про любов, цілував уста й очі. Вона тремтіла, горіла пристрастю. О, Марійко, голубко моя!

Він обіцяє вирвати її від батька. Вони підуть десь далеко в гори, збудують собі там хатку. Він буде спускати дараби, заробляти, а вечорами приходитиме додому, принесе їй усе, що лише їй захочеться. Він озолотить її. Він узує її в золоті топуночки, посадить на троні й буде їй як цариці служити.

Марійка чує пристрасні його слова й мрія тче звабливі чарівні образи. Вона вірить йому. Як не вірити йому, Павлові, тому дужому, непереможному Павлові! Він зробить усе. Він зрушить гори й поверне назад сонце. І все щільніше горнулася до нього, все пристрасніше шептала йому гарячі слова, а по палаючих її щічках спливали й капали на сніг великі світлі перлини теплих дівочих сліз. Чого лилися вони? Чого їй шкода? Нічого, нічого не шкода їй. Сльози ті — сльози любови, сльози великої радості. Довго плила над ними зимова ніч. Ніхто, лиш вітри, були свідками їх милування. Вони гаряче клялися належати лиш одно одному й вірили в свою клятьбу.

Від того часу Павло не жив, а горів. Пісні самі лилися з його уст. Праця для нього забавка. Майже щовечора він десь зникав. Приходив дуже пізно. Наступили свята. Павло не міг усидіти дома, а разом не міг ніде прилюдно вийти з Марійкою. Це його мучило й сердило. У свято зробили кінські перегони. Запрягали коні в сани й їхали на перегони, до мосту "Тридцятка". Звідти гналися вниз до Кевелева.

Прийшов на відпустку Юра. Оповідав, що тяжко при війську, що треба вміти по-мадярськи й хто не вчиться, того тяжко карають. Мати зідхала й тошніла. На перегони Цокани виїхали аж двома парами. Вичепурили свої коники, повісили на них балабони. Павло править першою парою, Юра другою. Коли їхали, мені зіпсула настрій невеличка пригода. Я їхав з Павлом. При виїзді з Лопушанки на широку дорогу, зустріли легкі обшиті санки запряжені парою баських карих. Мене одразу проняло жаром. Це поїхав лісничий. Коні його, розбиваючи копитами сніг, швидко промчали й зникли. Але в моїх очах ще довго стояв один образ, якого я й соромився й якому десь глибоко в собі молився.

Ми швидко були на місці, коло мосту. Там уже чекало багато саней. Почалися перегони. Наші коні були найкращі, тому Павло без великих труднощів перегнав усіх. Але видно було, що він не тішиться перемогою. Це не бавило його так, як це бувало минулих років. Назад їхав майже спокійно і лише роздивлявся по сторонах. Він шукав Марійку. Ввесь час ніде не було її видно. Ми проїхали селом туди й назад, але даремно. А Павло мав на неї свої наміри. Повертаючи назад, коло мосту побачили Яринку. Павло прикликав її.

— Де є Марійка?

— Легінь з тебе. Ти й не знаєш, де вона. Вона давно вже на тебе чекає. — І показала, де чекає. Марійка чекала коло садиби Розенкранца. Там був високий частокіл і за ним стояла Марійка. Павло розгонно підїхав, твердо й раптово осадив коней, зіскочив з саней і в миг ока Марійка була в санях Павла. В ту саме мить коні рванули вперед і

понесли. Я не поїхав з ними, а залишився на місці. Мене захопила надзвичайна зручність Павла.

Але пригода ця викликала в селі неймовірну розруху. Хтось побачив Павла й Марійку, які швидко поїхали в напрямку Кевелева, побіг до Манівчуків, щоб сказати. Ті захвилювалися. Счинився рейвах. Миттю запрягли коні и помчали навздогін. Кілька саней з села рушило собі за ними.

А Павло, обнявши Марійку, гнав щосили в напрямку Квасів. Коні мчать, розбиваючи копитами сніг. Іскряться гори, палають засніжені ялини, водоспади оздоблені льодяними френдзлями, які горять, мов діяменти. Пінна і люта проривається з-під снігових шапок вода й, здається, рине просто з височини на голову. Гей, уперед! Гайда, мої каштани! Мчать коні, мигають смереки, водоспади. Коло залізного мосту зненацька звернули й помчали глибоким міжгіррям попід Менчілем.

Ми з Юрою помчали також за всіми. Під Менчілем надігнали велику валку саней, коло котрих не було ніодної людини. Всі видно десь спереду. Зіскакуємо й біжимо наперед. Там зібралася величезна юрба людей, серед котрої кричить і розмахує руками Павло. Коло нього стоїть і плаче Марійка. Він без шапки, голова розпатлана. Розкидаючи на всі боки кулаками, на ціле горло репетує:

— І коли ви всі зібралися тут і нехай вас ще тільки буде, а я з свого не зійду. Смерть кожному, хто осмілиться відобрати від мене її. Перед людьми й Богом клянуся, що слово моє тверде, як камінь Не попущу. Гетьте всі! Якого чорта поприходили сюди!

Присутні поділилися на дві стороні. Одна тримала за Павлом, друга проти. Павло килів. Видно було, що кожний, до котрого торкнеться його кулак, клякне на місці. По часі нам удалося розборонити сторони й дещо втихомирити. Люди поволі розходилися до своїх саней і відїзджали. Павло з Марійкою мусіли повернутися й їхали разом зо всіми. До Ясіня

верталася довга валка саней. Коло церкви Павло віддав Марійку батькові, але прилюдно на хрест поклявся, що як тільки їй щось станеться злого, — горе злочинцеві.

Та не дивлячися на погрози, старий Манівчук переслідував Марійку, не пускав її нікуди саму й намагався як найскорше видати її за Янчеюка. Цей після своєї поразки все таки не здався й уперто домагався свого. Павло кипів від люті. Ходив чорний, мов градова хмара. З кожним днем зростала його лють і всі були переконані, що не вийде це на добре. Мати ввесь час тільки тошніла. Раз пробувала вона поговорити зо своїм "старим", — піди, мовляв, до нього та поговори. Не звірюка він, зрозуміє. Дочка його ніщо вже такого, але коли той за нею так упадає, що робити. Та й поле його коло нашого. Господар з нього не останній.

— Щоб я до нього йшов? До Манівчука? Чи ти не зїхала часом з глузду? Хай я умру, хай мої діти згинуть, а до нього не піду. А той перешумить і забуде. Такий здоровенний вигнався, а такий дурний. Заманулося йому. Та я б на неї, коли не хоче, сто разів наплював. Тільки світу, що в вікні, чи що?

— Та вона ж його хоче. Вона он бігає, як дурна. Все той дурний старий.

— Ну й чортяка з ним. Най держить свою ту цяцю. Дивись щастя яке.

— Це ти так говориш.

— І так добре. Коли б той наш бельбас подумав собі гарненько та розважив, — сам би те саме сказав.

— Ой тошно та нудно мені. Господи, спаси та охорони. Що то з того вийде. Серце моє болить, ох, як болить Не буде з того добра.

І на цьому старі кінчали. Розходилися до праці й думали далі свої скорботні думи.

Зима стояла люта. Морози, метелиці, снігу навергало скрізь. Такої зими старі люди вже давно не памятали. Але робота в бутині не зупинялася. Нас тепер трьох, їздили щодня. У праці Павло на хвилину забувався й дещо веселішав. І от одного разу сталося велике нещастя. Через необережність Павло попав під смереку й його тяжко почовпло. Додому привезли непритомного. З рота, носа, безупинно текла кров. Обличчя посиніло й очі заплющені, мов у мерця. Мати йойкала й плакала. Негайно повезли його аж до Мармарошського Сиготу до лікарні й там він пролежав цілого пів року.

10

Прийшла весна. У нашій родині смуток. Дома нас троє. До того все частіше й частіше поговорювали про війну. Настало памятне літо 1914 року. Війна вибухла.

Павло тільки що вернувся з лікарні, як його покликали до війська. У горах збудилося велике горе. Мадяри, які до цього часу сиділи в нас тихо, розшаліли й почали шукати між населенням ворогів. Лісничий Йонаш разом з жандармами та попом Бабчинським ловив селян і вішав їх без суду на очах дітей і всього народу. В Ясіню, недалеко від церкви на майданчику, селянськими руками збудовано шибеницю й на ній повішено шестеро людей. Мали повісити одинадцять, але ті повтікали завчасно. У те число "одинадцять" попав і наш батько. Щастя допомогло нам схоронити його. Жив по хащах, у колибах. Вина його в тому, що час-від-часу читав церковну, легальну видавану з допомогою мадярської влади "новинку" "Неділю". Нашого вуйка Штефана не минула страшна кара на шибениці. Зрадник піп Бабчинський запалав мадярським патріотизмом і приказував: — "Вішайте, вішайте! Не бійтеся, що не встигну сповідати".

Шибениці з людьми довго стояли на площі й ніхто не смів до них підступити. На населення нагнано страх. Усе, що могло десь сховатися, ховалося якмога далі з очей. Ніхто не знав, що сталося й за що вішають невинних людей. А гори й сонце дивилися на те й мовчали. Лиш порою, здавалося, набігав на них якийсь смуток і вони палали невидимим, але чуйним гнівом. Надходила пора великих змін. У повітрі чулася напруженість. Навіть Павло, якого доля так покарала, з вибухом війни змінився. Він знав, що мусить йти до війська, до того самого війська, яке вішає його батька. Підчас його перебування в лікарні Марійка вийшла за Янчеюка. Як це сталося, ми не знали. Знали лише, що легко це не сталося. І, вернувшись, Павло прийняв цю вістку досить спокійно. Він навіть сумно посміхнувся. — Ну що-ж, — сказав він. Через кілька днів його покликано до війська й по короткому часі опинився на Буковині при штабі 5 Гонведського Сегединського полку. З Марійкою не прощався й навіть зовсім перед відходом не бачив її. Жила тепер високо десь на груні й, мабуть, ніколи не сходила в низ. Її Гриця забрали також при першій мобілізації.

Юра служив при 12 Гонведському полку й як "штандовий" відійшов на фронт у "перші бої". Такий "перший бій" пережив він коло Угнова в Галичині. Москалі розбили їх "на голову" й паніка, яка напала на мадярських вояків, розсипала врозтіч цілі полки, з яких не лишилося майже нічого. Москалі без більшого спротиву перлися на Львів. У Яворках Юра був перший раз ранений і відїхав з фронту до Лінкену на Чехах

Фронт дійшов До Карпат і заборсався в горах. На Тисі виникла потреба в Добрих керманичах дарабами для армії. Оголосили це в полкових наказах на фронтах і Павло негайно використав нагоду та в скорім часі появився знов у Ясіню, але вже як військовий. За короткий час перебування на фронті ожив, підтягнувся. Тяжкого побиття не можна було й помітити. Лише на лівій щоці залишилося кілька знаків, які придавали йому ще більше задавакуватого вигляду.

Праця на всіх гатях — Студеній, Сухій, Стебницькій, Апшинецькій у повному русі. Спускали безліч дерева для потреб держави й фронту. Сподівалися навали москалів і закріплялися, як могли. На всіх полонинах здовж мадярсько-австрійської гряниці, прокладали деревляні дороги, копали окопи та закріпляли їх. Цивільне населення також працювало для війни. Дівчата, підлітки, діди, молодиці,— все, що могло орудувати лопатою, рискалем, келепом, від світанку до смеркання було при роботі. Ходив до праці й я, ходила також Марійка.

Доглядали над нами вояки саперних відділів. Праця тяжка. Воєнні працювали менше ніж ми, бо над ними не такий догляд. За Марійку Павло, здається, забув. Перебуваючи в Ясіню, ходив вечорами з товаришами до корчми, випивав, співав, залицявся до молодиць та дівчат. Він знав, що Марійка сама, але зовсім не квапився зійтися з нею. Спав у касарнях коло двірця, але часто діставав відпустку й лишався дома, або ходив до дівчат.

11

Холодний осінній ранок. Над горами піднімаються тумани, ліси окутані сірою непрозорою габою. Вітер розгойдує смереками, шумить, гуде й пре в напрямку сходу.

Плаєм, що веде на Бубне до гряниці, з рискалями на плечах піднімається юрба робітників. Брудні, обідрані, в розкислих, які ледь тримаються на ногах, постолах. Переважно молоденькі дівчата й молодиці. Вони несуть у своїх тайстрах по кусневі мелайного хліба, а деяка має до того шматок солонини чи сира.

Йдуть понуро, мовчки. Кожне думає свою невеселу думу. Хлеще дощ, всякає через сукняний петек до сорочки, до живого й холодить, льоденить тіло.

— А ти, Марійко, знаєш, що Павло є в Ясіню? — Це питає її Яринка. Остання вже не служить у попа. Нехай йому біс. Не хоче дальше в нього бути. Краще вже ходити "до декунків".

Марійка мовчить. Чорні її очиці глибоко сховались під чоло. Опалі щічки зраджують поволі свіжість і молодість. Повипинані вилиці, на котрих не змито бруд, мокрі від дощу й подібні на бараболини. — Умру. — Каже вона по часі. — Боже, Боже! Як то мало того щастя на житті.

— Хм! — додає Яринка й мовчить. Мовчить і Марійка. Нічого казати. Хотілося б, та дарма. Краще промовчати.

— Ууу, яка студінь, — вирвалося в дівчини й вона ховає пограбілі кулаки в поли мокрого петека.

Ступ за ступом піднімаються вгору, вітер ще різкіший, де туман зовсім густий. Тут не ростуть .навіть дерева. Світ Божий сховався й не видно його, дарма що так високо.

Починають працю. Земля камяна й не легко піддається рискалям. Довбають поволі камінь, роблять ямки, вояки закладають динаміт. Гуууух! Стовп диму, камінь летить у туман. Опорують з виритих ям груз, хлопці плетуть плотики й обставляють ними стіни.

По обіді ватага робітників переводиться на друге місце під Говерлю на Кознєску. Є це не близько. Пішли. Зійшли в низ, пройшли попри залізницю, міст, хату лісничого.

Минули лісничівню. йшли далі на гору по Сухому. Тут ліс. Чорний, густий, смереки — свічі високі. Навіть тепліше тут. Вітер гасає собі по верхах, але в низу тихо.

Поволі піднялися до загати. Тут працюють вояки. Саме відпочинок, закурюють. Робітники й собі зупинилися. Проводирі сапери пішли до вояків, а решта, хто де міг, поприклякав до землі хоч трошки відпочити.

Гарно тут. Рівненька поверхня гаті морщиться під легким подувом вітру. Кілька буків ронять свої золотаві листочки й вони тріпотливо стеляться по зеленаво-блакитній воді. Глибока тиша, тільки де-не-де в лісі поцокують сокири та шумить потік Сухий... Вище в горі полонина Занога, а далі Говерли, але їх тепер за туманом не видно...

— Марі.... Марі! Ади, тамка-о Павло! Видиш? — кинулася Яринка до Марійки й схопила її за руку.— Та де? — несміло питає, хоч сама бачить його.

— Та онде-о! — Ади, той високий у "мантлі!"... Павле, Павле! — голосно загукала Яринка. Вона ожила, голос зазгучав, очі заграли. Марійчине серце забилося гостро й нагальне.

Павло оглянувся, побачив жінок і знов обернувся. Він курив свою люльку й спокійно розмовляв з якимсь вояком.

— Боже мій! Марійко! Та він нас ані не впізнав — злякано шепче Яринка. Але Марійка мовчить. Вона не знає, чи впізнав чи ні, та серце її чує щось інше. Одвернулася й очі залилися сльозами.

Павло постояв ще хвилину, повернувся знов і йде. Твердими, знаними Марійці кроками, сміливо підходить. Одягнений у сірий військовий одяг, який щільно приставав до його дужого тіла.

— Ви ж куди, сороки? — байдуже, не випускаючи з рота люльки, питає:— Декунки драпати? — і усміхнувся.

Так ніби між ним і Марійкою нічого не було. Марійка слова не вимовить. Дух їй забиває. Почервоніла, очі в сльозах. Не видержала, одвернула голову й сльози рясно, рясно посипалися,

— Чого ж ти, дурна?— каже Павло.— Ніяково тут ревіти. Ви де, на Гропі ночуватимете?

— Напевне не знаємо, — каже Яринка, — та мабуть там.

Всі обернулися й дивляться на Павла й Марійку. Йому ніяково тут стояти. Обернувся й пішов на своє місце. Більше ані не глянув на дівчат. Робітники також скоро відійшли. Вони ввесь час піднімалися на гору, навпростець до полонини Гропи. Марійка плакала.

— Не плач, дурна, не плач! — умовляє Яринка.— За ними побивайся, а вони он які. Колись приходив, морочив, а тепер ади спину відвертає, їй Богу, я б за таким ніколи й не подумала б плакати. Що ти заміж вийшла... Дурна. Нічого йому дутися. Як присилували, то мусіла. З одного боку один, з другого другий. Великі, дужі й мають над тобою право. Ет...

— Та я добре знаю, що він не такий. Він не є злий, він добрий. Боляче йому!.. — Вона плакала голосно й хлипала мов дитина. Пригадалося як він цілував їй руки, як хухав на них, як своєю гуглею ноги їй укривав, як носив на руках. Ні, вона напевно знає, що тоді робив він це від, серця, щиро, що над усе кохав її. Шкода їй, що все то так знівечилось. І не винна тут, ані вона, ані він. Винно тут щось зовсім інше, але. Що — цього не освідомила.

Поки вилізли на полонину, почало смеркати. Роботи вже не починали. Робітниці отаборювалися по колибах. А що для всіх бракнуло місця, то половина мусіла відійти на Кузнєску. Марійка з Яринкою лишилися тут. Яринка вмовляла йти туди. Але Марійка вперлася й не

пішла. Слабенька іскорка надії ще жевріла в її намученому серці. І вона не помилилася.

Вночі прийшов Павло й ще двох вояків. Не дурно ж він питав, де ночуватимуть. Яринка це розуміла також, алє й дівоча свобідна натура хотіла подражнити й покарати того нечемного чоловічиська. Але радості для Марійки мало було. Вона горнулася до Павла, обвивалася хвилиною навколо нього, цілувала палко й пристрасно. А він грубий та байдужий. Правда, тепло їй було з ним. Рука її обвила його міцний карк. Поверне він голову й вона чує, як грає під рукою його твердий муксул. Брав її владно, свавільно, ніби щось, що йому безперечно й самозрозуміле належить. А вона ані не думала противитися. Вона ще боялася, що не догодить йому, що він буде незадоволений, що не забуде, не подарує. Адже ж перший раз вона належала не йому, а комусь іншому, ненависному його ворогові.

Так. Він не забув, не забуде, бо не може, хоч би й хотів. Згадка про те, як нікчемно розбилися впещені його мрії про тиху, теплу хатинку, про солодощі першої ночі, бурила його лють. Хотілося на комусь помститися, але на кому? Метався на ній, хоч розумів, що її вина тут найменша. Серед ночі зненацька встав і, навіть не попращавшися, пішов. Не міг придушити все нових, скажених напливів люті. Забрав з собою все тепло й щастя Марійчине. До самого рана тремтіла від холоду, а сльози лилися безупину.

12

У корчмі Табака тепер що-вечора шумно, повно диму й веселості. Ллється пиво й вино. Ревуть захоплені вояки, гуторять, сперечаються. Іноді, коли прозоре питво розворушувало своїми градусами вояцьку кров журливо тоді ставало в корчмі. Дзвеніли кухлі та "погарчикй". Гурагани лайок на семи мовах виригалися й стиналися у повітрі. Юра був ранений і прийшов на відпустку; Він іноді також не цурався Табака, але за час свого перебування в війську змінився до непізнання. Сідав за стіл, брав часопис, вичитував тему для чергової сварки з мадярами і починалося.

Кричали, червоніли, біліли, зривалися, мов попечені, і вимахували один перед одним кулаками..

Одного разу виникла порядна свара між Юрою й одним мадярем. При тому був і Павло...Юра, по звичці, бурився й кипів, мов казан. Він доказував, що гуцули, це не яке-небудь сміття, а частина великого, народу. Про це він докладно довідався в Галичині й у лікарні. Там лежали вони разом з галичанами й ті встигли напомпувати його належно.

Павло нічого не розумів, але сидіти спокійно й лише придивлятися, це значило показати себе нічим. Він горою за братом, його тяжкий кулак пристукував по столі, аж виплюскувало пиво, а рев його заглушав цілу корчму.

— Так йому, брате! Гати його! Докажи наше. Гей, Табак! Вилазь з пивом! Сип, рижий.

—І Табак сипав. А після, йдучи додому, Павло допитує брата. Цікаво, що то він там молов. Якась Україна, Київ!

Юра оповідав йому.

А ніч темна, темна. Дме північно-західний вітер. Горами з шаленим вереском мчать легіони вітрів. Брати помацьки тюпають навпростець через грунь додому, їм легко й простірно. Перед ними розступаються вуглево-темні простори і в уяві горить неймовірно приваблива будучність.

— О, цей брат! Цей прекрасний, мудрий брат! — Павло широко розмахує кулаками. Він у захопленню. Докажемо ми ще своє. Ми ще їм відплатимо за повішеного вуйка.

Підходячи до рідного кубла, брати розминулись. Юра до хати, а Павло повертає на грунь.

— А ти ж куди? — питає Юра;

Нічого, нічого, йди й спи. А я піду погрію Марійку. Вона ж, знаєш, на полонині. Це тобі не маржина. Студінь така чортова.

— Хочеться тобі таку дорогу йти.

— Ну, що ж. Вона також мерзне. Добраніч, Юро!

— Добраніч, Павле!

13

Я вже на фронті. Приділили до 103 ц. к. пішого полку 55 бригади. Стоїмо на відпочинку, а після нас мають відправити на Лисоню під Бережанами. Дні літні. То погожі, соняшні, то знов сльотить. Забрали мене зараз по відступі від нас москалів, які дійшли були аж до Мармарошського Сиготу. Бавилися вони в нас усього два тижні. Нахлинули так нагло, що Юра, який був на відпустці, не встиг навіть від'їхати, Його ловили, мусів разом з батьком ховатись по бутинах.

Забрали також москалики й нашу маржину. Батько, який довго вірив, що то "наші", переконався нарешті... І ті вороги, і ті неприятелі. Мати тільки те й робила, що плакала.

Але тепер все те минуло. Я вояк. Я пройшов муштру, понюхав пороху. За чотири тижні прогнали мене через підстаршинську школу і тепер я навіть маленьке начальство. У моєму розпорядженню скорострільний, який слухає мене з найбільшою увагою й виконує точно мою волю.

Стоїмо в якомусь маєтку. Великий панський будинок і парк. Скрізь вояки, їх мундури, чоботи, лайка. На луці коло паркового ставу, понастелювано вояцької білизни. По деревах, квітниках крізь порозвішувані рукасті, ногасті вояцькі речі й випари, які виходять з них, нагадують Газову ацителинову атаку. У ставку й над ним повно вояцьких спин. Перуть, миються, або паряться на сонці, мов жаби.

Я ж напхавши в волю черево, скинув черевики, поножки верхні пропалені й зачовгані піском штаниська, в одній адамовій сорочці розкидав себе під соняшною зливою, всякаю в шкуру пахучий промінь та прислухаюся до глухого поворкування шлунку, який веде боротьбу з надзвичайною скількістю недовареної фасолі, твердим окрушним "комісом" та куснем гумояловичини.

Враження щасливого хижака, який тількищо вернувся з удачиих ловів. На моїх устах ще не витерта засохла кривава піна. Пазурі не розкоцюбились, а в суглобах ще не ущухла біль від напружених стрібків. Під шкурою ще далі судорожно корчаться вальки моїх мускулів, намагаючися прорватися й виплигнути назовні. Очі поволі холонуть і гаснуть, мов викинуті з вогню кусники олова.

З часу коли перетягнуто мене через огонь боїв під Бережанами, я Виразно відчув уплив гартуючої сили, що починаючи від мязів ніг і рук, просякала до серця й душі, і обернувши мене в неоформлений кусень сірого вапняку.

Все, що було колись — гори, люди в кожухах, навіть те, що звалося Кіті Йонашівна, все то було не тут, не ца цій землі. То було десь інде у другому світі. Та хустиночка, якою розмахувала випадково присутна Кіті при моєму від'їзді, на двірці в Рахові, єдиний хвилюючий зв’язок з тим колишнім. Мої грубі, в теплих вовняних капчурхі ноги, обнесли мене великим колом, перезулися в тверді, цвяховані чоботиська й ось носять тут по кручах, скелях, носять прудко, бадьоро без протесту й нарікань.

Часом промигне в очах та усмішка. Двоє, барви калини, усточок, таких привабливих і свіжих, складаються, в гострий промінчик і бють у мою тямку. Носик її тонкий і чутливий. Виразно бачу його лінії в такому вигляді, як тоді.

Досить. Живіт випарив. Повертаю до сонця правий бік. Підомною трава нагадує розістелену звірячу шкуру. Тонка хвиля запахів розпареної білизни котиться понад землею й торкається кінчиків нервів нюху. Морщуся. Полікає усна гармонія й грубий, дубовий бас реве ніто пісню, ніто свариться з кимсь. Думка раптом звихаєсь і в очах Параня.

Ця істота вже цьогосвітня. Уста її переборщено рожеві. Личко округле и привабливе, мов південний овоч. Груди завжди задавакувато випинаються й тягнуть до себе такі тверді предмети, як я, сильніше магнету. При цій згадці ніби з розжареної начервоно печі, по тілі пробігає сильна хвиля жагучого відчування. Виразно пружаться мязні й сильно, до болю, потягаюся, ніби бажаю порватися на дві половині.

Доречі, вона зовсім недалеко звідсіль жиє. Три чверті години ходу. Наш полк стояв у тому селі перед двома тижнями. В її хаті було нас пять і всі ми жили в той час тільки нею. Прощаючися, вона принесла кусень якоїсь стрічки й, розірвавши її на пять шматочків, дала кожному по одному. Стрічка була двобарвна — жовта й синя. Значення тих барв в той час для мене так само байдуже, як і значення барви сірого кота. Одначе уста, щічки, груди й усе таке, примусили мене впізнати в тому велику святість і я ношу той шматочок, дбайливо загорнутий у папір, у кишені, що найближче до серця.

От і тепер вона тут. Так. Це він той шматочок стрічки. Дала й казала: — носи на кашкеті. Дурна дівчина. Не знає, що ми свої "кашкети" десять разів за ніч тратимо. Тут вона є! Тут!

Ніздрі мого носа швидко, мов у коня, виграють. Хочу бачити її. Зірватися, бігти безупину, поки те знайти її, а після схопити, тиснути,

задушити. Не можу лежати. Зриваюся на ноги й натягаю стокільові, ніби вони не з сукна, з бетону, штаниська.

На превеликий жаль, бігти все-таки не міг. Надімною панував військовий, з суворо насупленими бровами, режім. Цей бог вояцького буття, своєю непереможною силою, досить легко справляється з дивогідними химерами своїх підлеглих.

Розпроставши свої пазурі й лаби, роздерши лютим позіхом засохлі уста, перевалююся з ноги на ногу й зникаю в парку. Передімною парадують вояцькі штами, сорочки, поперетинані й обчухрані дерева, вивернута й обтрощена віспувата пальма.

Гурток вояків зняли камяного стола, що стояв під мармуровою статуєю нагої жінки, кладуть на ньому багаття та варять їжу з недоспілих яблук. Мармурову жінку убрали в вояцький одяг, припнули шаблю й перевязали скорострільною стрічкою. Їм весело. Один високий і струнký. сперся об статую, заложив ногу на ногу і тринькає на гітарі У кого з них на шапках стрічки тих самих барв, які подарила мені Параня. Чи не були й вони в неї? Але ні. Я знаю їх. Це ж той "Ферретеррегімент". Якого чорта скиглять вони ті нудні пісні!

Але я все-таки їх розумів. Мене дивувала їх команда. Якось дивно — позір! Праворуч! Ліворуч! Ноги йдуть далі. Йдуть без моєї згоди, бо мимоволі мені завжди хотілося тут зупинитись і трохи постояти. Цікаво.

Ноги несуть до палацу. Добре. Несіть до палацу. Ось сходи. Зложені з величезних куснів Граніту, мають безліч слідів і кожний з них лишив по собі на спомин досить бруду. Двері скрізь повиривані, як листочки з старих книг Треба було їх вирвати й вирвали. В кімнатах, ніби необережно потоптані жаби, лежать шкуряні фотелі. Здається, це трупи й дивуєшся, чому їх не поприбирали. На долівці і багато розсипаних папірців. Минувши кілька кімнат, зустрічаєш тих папірців усе більше й більше. Вони спокійно валяються на паркеті потоптані, побруджені й

шелестять під ногами, ніби осіннє листя. Нагинаюся й піднімаю один. На ньому малюнок свині в окулярах і фраку. Підписано на незрозумілій мові. Скривив усмішку й покинув.

У прорваній дірі дверей, звідки пливли оті паперці їх вже ціла купа. Плили видно й скупчилися. Не можуть усі нараз виплисти. Вони мусять бути винесені на простір сторонньою силою. Тут їх винесено силою вояцького мокрого, цвяхованого австрійського й не цвяхованого московського чобота.

Вступив по тих крижинах до кімнати, звідки вони плили. Вступив й зупинився. Кусень оброслого каміння в моїх грудях помітно заворушився. Стояв у величезній заваленій книгами залі. На помості, під стінами, на розторощених полицях, лежать, стоять, висять книги. Книги, книги, книги. Я Ще не бачив стільки книг. Мої думи раптом зворушилися і стрімко хижими птахами виривались із голови. Передомною щось, чого я не розумію, одначе дошкульно непокоїть. І я, мов пес, який зустрів щось незнайоме і небезпечне, бігаю навколо й брешу. Гав, гав, гав! — брешу на купи розбитих томів, які валялися тут і нищилися. По них сліди чобіт. Хтось лазив по них, хтось видно навмисне лазив і топтався.

Чому ж і я не виліз і не топтався по них? Можливо тому, що згадав дома кривого батька з його вченою "Неділею", яка пахла тухлою оливою, яку ми все-таки терпеливо гризли, добиваючися від неї мудрості. Пригадалася також товстюча, у деревляних політурках книга, яка лежала в повішеного мадярами вуйка, під сволоком і яку звали Біблія. Вуйко брав її бувало й довго, довго читав. Після й я і брав. До цього часу чую в руках її тяжість. Велика вона й ніхто не прочитав її до кінця. Навіть сам вуйко не прочитав. Не можна її прочитати усю, бо хто прочитає, — збожеволіє. Всі в це вірили. Вірили в це, що хто прочитає, неодмінно від великого розуму збожеволіє.

І от тут передімною цілі стоси біблій розторощених війною. Трупи їх лежать і розкладаються. Хто ж, великий мудрець, перечитував їх? Все

мовчить. Ніхто не хоче відповісти й я далі, мов пес, що зустрів щось незрозуміле й Небезпечне, стрібаю навкола й гавкаю.

Це тривало досить довго. Стояв я в товаристві біблій-трупів, і дивувався. Було й приємно й ніяково. Я, мужик, гуцул, з далеких гір, я опинився тут у покоях великих, де стільки книг, стільки мудрих біблій, від перечитання одної з них "можна збожеволіти". А тут їх тисячі. Боявся до них торкнутися, а як торкався, то з острахом. Хотілося заглянути до них, у їх нутро, побачити й пізнати те страшне, від чого божеволіють. Я хотів, хотів неймовірно збожеволіти й я збожеволів.

Почалося з того, що покидаючи палац, усунув у задні кишені своїх штанів дві невеличких, у гарних політурках, книжечки.

14

Ходили в бої й верталися знов. Залишених товаришів Поповняли новими. Переживали божевільні хвилини. Часто зустрічалися з "зрадницьким полком". Сміявся над ними разом з іншими чужинцями, сміявся чужою мовою, але хотів з ними Познайомитися.

І я познайомився. Той січовий стрілець, з яким я по перше зійшовся, звався Борис Верхола. Мені полюбилося його імя. В нас в горах таких не було. До всього стрілець не такий як я. Я? Що я? Гуцул. А він. Він має зовсім делікатний вигляд, ніжні, прозорі, барви неба й волошок, очі. Він був десь недавно зірваний з шкільної лави й одразу пересаджений у вогонь боїв.

Так ми й спізналися. Початок цього ховається в огні бою. Тієї ночі ми дерлись на схилі пригірка в лісі. Робили прикриття технічній частині, яка мала приготувати окопи для нашого наступу. Темнота. Клекоче скорострiл. Небо крають рефлектори та ракети. Над нами квилять тяжечі "14-дюймівки", буцаються десь поблизу об камянистий грунт, рвуть скелі й зносять розторощені на скалки буки.

В такий час я і зустрівся з Борисом. Я відбивав неочікуваний наступ. Сік із скоростріла по кущах і каменях. Борис був також тут. Він мало не попав у полон і має дякувати мойому скорострілові, що цього не сталося.

І коли над ранок нас витащили з вогню, ми зробилися приятелями. Одяги наші, руки й ноги, виглядали однаково.

Теліпалися поволі в запілля, тягнули скоростріли, ноги. Нас морив оловяний сон. Голова ледь трималася на вязах, очі мало не в живіт запали, навіть кров засипала.

Але від того часу ми з Борисом Верхолою приятелі. Чини в нас обох рівні. Я приходив до нього, приносив каву, хліб, які добував у земляка кавовара, яловичину й состив його цим. Він мене зустрічав піснею й гітарою. Грав і співав гарно. У недовзі й я почав своїм дикуватим голосом виводити: "Їхав стрілець на війноньку". — Добра, думаєш, війнонька, чорти б її забрали...

Головне, що Борис, пізнавши мене, намацав у мені той матеріял, з якого можна було щось витесати. І він щиро взявся до праці.

Я піддався. Моя зовнішня заскорузлість не рівнялася заскорузлості голови. З мене перло бажання знати. Багато знати. Знати все. Перечитати всю Біблію й збожеволіти. Пізнати, за що та війна й чому ми воюємо. Мені дуже мало мого фрайтерського рангу.

Раз лежимо за парком з Борисом. З задніх моїх кишень випинаються книги. Докучили й я їх викинув. Той побачив, пішов підняти й, насваривши, одну з них перечитав мені.

"Читай, думаю, а я тимчасом покурю", але як почав читати, я поволі забув за курево. Виразно відчув, як стороння велика сила втягає мене в той новий книжковий світ. Там життя, люд. Вони страждають, борються,

радіють і сумують. Хочеться знати, що буде далі. І яке здивування, що коли прийшов час вертатися, я зовсім забув де я, що навколо війна. Мундури, червоні обличчя, це не можливо. Як тяжко вертатися до дійсності.

Я дуже швидко божеволів. Не читав, а жер книги. Увесь вільний час віддавав їм. Борис кермував читанням. Одного разу дав він мені "Кобзаря". Він сам перечитав мені його. Жахнувся. Камінь у грудях розмяк.

Пригадую той вечір. Борис читав до смерку. Мали вільний час і лишилися, щоб полежати. Зійшли зорі, двигтить земля від кашлю гарматних гирл. Рефлектори крають пітьму, сягають зір. Лежу горілиць. "Було колись на Вкраїні, ревіли гармати, було колись запорожці вміли панувати". Могутні усачі, дике море, гребні розшалілих запінених хвиль. "Де ви забарились?! Вернітеся!" — "Не вернуться, загуло, сказало Синє море. Настане суд!" І ввижається Біблія. "Се конь блідий, а на нім вершник і імя йому смерть". І зявиться янгол із трубою і згук труби його почують від заходу на схід. Устануть мертві з гробів, настане .суд!

Тієї ночі неспав. Я вже піймав ниточку початку й, як буду жити, не впущу її. Перед моїми очима ставали могутні лави наших гір. Місяць здобив їх золотом, а наша стара Говерля поволі зрушується з свого місця, струшує шанкою туманів і йде. За нею зрушуються інші й довгий ланцюг велитнів мандрує перед моєю уявою. Вони не мовчать. Вони говорять. Вони йдуть на суд. Зорі затремтіли, слухаючи мову гір. Настане страшний суд.

Через пару днів показав Борисові шматочок стрічки подарованої мені Паранею. Чи не одвідати б п?

Добре. Борис згодився. Пішли перед тим, як мали відійти на позиції. Зустріла нас радісно й по часі розмови показала нам портрет того, хто написав книгу, яка так мене зворушила. На мене дивилося добре

обличчя, але без очей. Нащо йому повиколювали очі? — питаю. — То, каже Параня, москалі в нас господарили. То їх робота. Скинули, топтали, а після повиколювали багнетами очі. Навмисне .показую вам. Затямте собі це. Колись віддам до музею.

— Що то таке музей?

— То місце, де зберігаються важливі памятки. Як довго житимуть на землі люди, так довго будуть бачити перед собою те, що було, що діялося багато сотень і тисяч літ колись.

Вертаюся сам, бо Борис мусів відійти скоріше. Параня просила мене не забувати портрета з виколотими очима. Вона навіть поцілувала мене. О, Параню! Хіба ж я можу його забути?!

15

Того самого вечора відійшли на лінію. Наша розвідка донесла, що москалі готовлять генеральний наступ. Фронт стояв на Золотій Липі. Росіяне захотіли конечно перекинути його на наш беріг.

Ми не дрімали також. Прибули свіжі частини. Наші скорострільні вичищені й наолієні. Цілі гори амуніції.

Вже перед парою днів одна дивізія москалів прорвалася через річку й закопалася внизу на нашому боці. Далі не пустили. Одначе вони завзялися заволодіти нашими позиціями.

Наші й московські окопи були дуже близько. Ми засипали їх згори ручними гранатами. Просунутися вперед не мали змоги, а за ними річка. Порішили Зірвати нас. Зробили підкоп. Ми знали їх плани й тому вчасно звільнили місце зриву.

У пів до десятої вечора розпочали гарматний запоровий огонь. По окопах ні ми, ні вони стріляти не могли. Стрільна рвалися безупинно, але за нашими плечима.

Виставили скорострільні й чекаємо. Слухачі з мікрофоном увесь час доносять про хід підкопної праці. Коло одинадцятої сполох. Росіяне закладають міну. Зрив має бути майже перед нашими окопами. Напружено чекаємо. Велика тиша. Кров бе чітким тактом. Хтось не видержав такого напруження й заревів диким голосом. На нього кинулися кілька вояків і закрили йому рота. Саме в той час застогнала земля й з демонічним рокотом вилетів під небо величезний вулькан піску, дерев та каменя.

Кілька наших рефлекторів ярко освітили це надзвичайне видовище. Ми бачили, як масою висипали з своїх окопів москалі. Запрацювали сотні скорострілів.

Москалі лавою ллються й спішать до вирваної міною ями. Їх зустрічали градом куль і майже всі падали на місці. Але вони все сиплються, сиплються без кінця. Здавалось, їх там мільйони. Здавалось, вони виходять з-під землі в безмежній кількості. І коли купи трупів були так великі, що за ними могли знайти собі прикриття вояки, їм вдалося добратися до ями. Одночасно до ями полетіли тисячі ручних гранат.

Як довго це тривало, ніхто не знав. Наша артилерія розпочала сильний обстріл здовж ріки, бо росіяне почали переправу. Я все строчив. Не встигав міняти стрічки. Передомною наросла гора з трупів. Тримаємося твердо. Набоїв досить. Страти в людях не великі.

Нарешті десь перед світанком росіяне перестали сипатися. З їх боку слабшає й завмірає стрілянина. Чути команду — Вперед! Висипаємо і йдем в проти-наступ, клякаємо за купами трупів і по короткому часі опановуємо російські окопи. З дивізії, що сиділа тут перед кількома годинами, не лишилося ніодної живої людини.

Правда, одну напівживу людину ще тут застали. Був це ранений росіянин, якого добив мадяр з нашого полку Уміраючи, він вказував на свою вояцьку торбу і щось просив. Я його не розібрав, але коли розвязав торбу, знайшов у ній написаний до жінки лист. Знайшов також у нього невеличкий хрестик, який дістав "За храбрость". Я взяв той лист і хрестик до своєї кишені. Той хрестик маю до цього часу.

Все, що лишилося живе, загорнули в полон, а мертве лишилося на місці. Через гори трупів верталися до старих законів. Верталися зовсім одверто й спокійно. Ніхто нас не переслідував.

Сходило величне сонце. Сходило того ранку особливо. Тихо, боязько. У такі ранки на полях роса, на лугах легкий вовнистий туман, у лісі спокій і хори птахів на полонинах, зводиться та йде скубати соковиту траву худоба.

Лежиш чомусь зігнутий на землі. Поза не звичайна. Так, як звалився, розкидав руки й ноги й гаразд. Дивишся на свої ноги й дивуєшся, що вони в таких дивних чоботах. І видається, що ти дуже довгий, що ноги твої бозна як далеко від тебе. Хочеш поворухнути ними й не маєш змоги. Нерви не передають наказів голови, відмовляються послуху.

Предмети якимись дивними видаються. Кріси, скорострільні змінилися до непізнання. Це-ж діточі забавки. Все так кумедно зроблене. Береш у руку манюсіньку шрубку, мацаєш її й дивуєшся. Без цієї шрубки скорострільні не стрілятиме. Без цієї манюсінької шрубки. А чому скорострільні не стрілить? Чому вона кругла й нарізблена?

І зовсім тихо навкруги. Все заніміло, все завмерло. Яка година? Ніхто 'не знає, яка година. Чути по окопі номусь скрізь питаються, яка година, ніби це так важно. Сонце все вище й вище піднімається. Над лісом (а може то й не ліс) з тамтого боку щось горить. Дим величезними валунами піднімається догори. Кажуть, що то ліс горить. І знов усі ві сні

повторюють, що то ліс горить. Дехто навіть спокійно підводиться, байдуже дивиться туди й підтверджує: — тай, це ліс горить.

Нарешті, здається, заснув. І я заснув, мій скоростріл заснув і кожна його шруба заснула. Мої й сотня інших ту поносих і брудних чобіт, задершись догори, непорушне лежали здовж окопу.

І безперерви щось верзеться. Мертві, янголи з трубами. Перед носом має біла, як сніг, хустиночка й на ній три криваві знаки. І кожний знак дивиться на мене, ніби живе око. Одвертаюся. В той час обнімають мою голову чиїсь ніжні, теплі руки, обнімають і горнуть до чогось мякого та приємного. І я знаю, що то Параня мене обнімає, знаю, хоч і не бачу її. Починаю тягнутися до неї, бо вона якось далеко від мене. Пробую підняти руки, Щоб, обняти її, але воїни так тяжкі, що підняти їх не маю сили. Трачу надію й опускаю руки.

Після бачу якусь дуже велику кімнату. Це власне й не кімната. Це скорше церква. Баня піднята дуже високо й на ній, ніби на небесному склепінню, сяють зорі. Вони горять, мигають. А навколо попід стінами від долівки до самого склепіння повно книг. Товсті, вязані в шкуряні політурки, а на них великі чорні написі: "Війна".

Далі якісь кольони, за ними відкриваються ще інші залі. Обережно йду по них. На стінах бачу великі з повиколюваними очима портрети. Ага. Це-ж музей. Так, так. Он і наплечники наші, кріси, скоростріли, шоломи. Шукаю людей. Скрізь порожньо. Де-ж ділися люди? Йду далі н знаходжу в кутку тільки одну якусь невиразну людину. Здається, бачив її десь.

— Ви хто? Як ваше імя? — питаю. Виймаю записника й не чекаючи відповіді, записую: Бондар Нестор. А як ви пишетеся? Стор — не, чи Нестор? Окремо, чи разом? А це, кажу, не ваш часом хрест? — Виймаю з кишені хрест, але зовсім не такий, як бачив у нього, а інший, чорний, залізний і подаю йому. Той мовчки протягає свою руку, а вона чорна, в

багні. Розчепірив пальці, а з них багно капає. — Ні, кажу. В такім разі лишіть цей хрест краще тут. Він буде нам потрібний. Ви-ж знаєте, що скоро почнеться суд? На цього хреста будуть присягати. Ви свідок. — Він киває головою.

— А чи не знаєте, хто тут продає оці портрети? Оці з попробиваними очима?

Він оглядається й тикає пальцем в кут. Там бачу знов Параньку. Стоїть, усміхається і манить пальчиком до себе. — Переночуйте тут. Ляжте, засніть. Сюди, сюди!

Сіла сама, відійшов до неї. Горне мене до себе. Волосся її русяве, мяке. Очі великі й сині. Схиляюсь і кладу голову їй на коліна.

— Але-ж ні! Я мушу йти. Так, Параню. Мушу йти. Мене чекає інша.

Почувши це Параня, нахиляється до мене, тісно тримає в руках мою голову, а в очах у неї великі світлі сльози стоять. І от одна сльозина зривається й капає мені на ніс. Я аж здрігнувся. Вона була гаряча, мов топлена мідь. У ту саме мить прокидаюся.

Лежу, як і лежав горілиць. Надімною зовсім плиске небо. Сонце гріє, а хмари рівнобіжне до землі відпливають валками в безвість, не торкаючись обрію. Дехто вже також прокинувся.

— Слухай, каже один. — Ти-ж ранений.

— Де? — питаю байдуже.

— Та он всю пику розчуквашило. Сиджу отак, дивлюся й бачу в тебе почала кров із носа капати. Збудити, чи ні? Ет, думаю, хай краще спить. Після збуджу.

Піднімаю руку. Дійсно все обличчя, комір і пазуха облиті кровю. Але чому-ж не болить? Встав, покинув усе, що мав й пішов. На півдорозі до місця польової лікарні впав. Мене підобрали.

Знов попав до того самого двора, де ми були раніш на відпочинку. Після останнього бою з палацу зробили лікарню. Лежу з завязаними очима в великій залі, де ще недавно лежали книжки. Нічого не бачу. Ввесь час думаю безконечні думи.

Через пару днів розшукав мене Борис. Я надзвичайно втішився й мало не вискочив з ліжка, щоб обняти його. Дав йому найденого в московського вояка листа. Той прочитав і каже: — То він властиво й не москаль. Він такий саме українець, як і ми з тобою. Ось він пише до жінки листа й просить, щоб не журилася, бо ж усе одно скоро вернеться додому.

— Ага, вернеться, — кажу. — Треба б якось повідомити його жінку.

— От, бач, каже Борис. — І скільки там, тієї ночі побили ми своїх людей. Безліч. Шкода, що ми самі себе нищимо.

І він починає говорити зо мною про те все, про що вже нераз говорили. Боже, думаю, як ця молода людина турбується тим усім. Я не бачу його, але чую й уявляю. Добрий, незабутній Борис. Він прочитав мені ще кілька книжок і дав пару на спомин.

На війні розлучатися привикли, але розлучання з Борисом було тяжке. Не бачив його, але довго, довго й міцно тиснув його руку. Обіцяли, як будемо живі, зустрітися. На жаль, цього не сталося.

16

Марійка видоїла корову й іде з скіпцем до хати. В долині на селі чути крик і гармідер. До двірця від Зіміру підізджають довжелезні товарові

поїзди, деякі зупиняються, деякі їдуть далі. Вулицею Ясіня суне довга валка військових возів.

Марійка дивиться згори й дивується. І що воно там твориться? Снуються й кричать люди. Ет... Однесла молоко до хати, процідила й поставила одно горнятко молока, щоб спарилося для дитини.

Дитина її має вже два місяці. Крихітне, ржевеньке створінячко борсається в пелюшках і кувекає. Мати бере його, пригорта до лона, гріє й годує грудьми. Дитя ссе, моргає малюсінькими усточками, а Марійка довго, довго дивиться, любується.

Надивившися, відриває погляд від дитини й приковує його до невеличкого деревяного хрестика, різбленого невідомо ким і коли. Він висить на цвяшку по середині передньої стіни. — Ох, Боже, Боже! — вирівається з її грудей.

Направо й наліво від хрестика навішено багато образів. Між ними також один цісаря Франца Йосипа й архикнязя. На грудях і в цісаря, і в архикнязя поналіплювано тістом багато старих, потемнілих світлин. Є між ними також світлина її чоловіка Гриця.

Марійка встає, лівою рукою притримує дитину, спинається до образів і виймає Грицькову світлину. Вернувшись на своє місце, вона довго, дивиться то на світлину, то на дитя. Тяжко їй у грудях. Чорні думи тиснуться до голови.

На дворі пізна осінь. Довгою чередою сірих вайлуватих турів, сунуть над горами хмари. Ліси скутані мряками.

Нараз чує Марійка ніби грім. Раз, другий. Стріляють з гармат. Вона вже знає добре ці згуки. Кладе дитину й вибігає надвір. З долини йде захекана приспанка Зуська.

— Агій, Зусько! Що там сталося? Ади стріляють, чи що?

— А Господь їх святий знають. Кажуть, москалі знов йдуть, — підтираючи запаскою носа, каже Зуська.

— Боже, Боженьку! І знов тоте нещастя сунеться до нас!

Що тут робити? Вона зовсім сама одна з маленьким немовлям. Куди кинутися, що почати? Коли б хоч Павло прибув.

Павло знов служив при штабі полку звязковим. Востаннє стояв з полком у Ворохті й час-від-часу навідувався до Марійки. Коня мав доброго, махне на сідло й раз-два в Ясіню. Всі знали, що Марійка жиє з ним як з чоловіком. Знав це й Манівчук, але нічого не міг подіяти, його два брати пішли також на війну, а сам нічого не вдіє проти Павла.

Кватирував Павло в знайомих і жив добре. Війна мало дошкуляла йому. Добре їв, випивав. Коли зненацька наперли на Ворохту москалі, Павло сидів у себе на кватирі і чекав на курча, яке підсмажувала йому господиня. Кінь його стояв осідланий під повіткою й їв сіно. Павло мав їхати до Ясіня. Зо всіх боків чути стрілянину, але це продовжується від самого раня й ніхто не звертав на це уваги. Великий відділ москалів з двох боків натискав на Ворохту й австрійська артилерія почала крити по них з гармат.

І раптом вбігає сусідчин хлопець і кричить: — Москалі! Павло як сидів, зривається й прожогом з хати. Хата на грунику, перед нею повітка, а з обох боків по оборогові. Павло вибіг за оборіг і глянув в долину. Дорогою в сторону Ясіня вростіч, на військових возах, відїзджає якась австрійцька частина. З другого боку, в кільометровому від утікаючих віддаленні, коло сенаторійних будівель, де стояв штаб його полку, видно як бігають якісь люди. Павло одразу пізнав москалів.

До ста чортів зо всякими курчатами. Тікати. Дорога до Ясіня майже відтята. Їхати від хати вниз, зіначить лізти під кулю якомунебудь москаликові. Чим скоріше через гору. Миттю гнуздає коня, плигає на сідло, вганяє в боки свого карого остроги й з копита зриває в чвал.

І тільки, що встиг виїхати з подвіря, як від сусіднього оборогу впало кілька стрілів. Кулі просвистали над його головою. Пригнувся, осторожить коня, той робить кілька сильних стрібків і за пару хвилин смереки закрили його від зору ворога.

Низом чвалувала московська кіннота. З протилежного боку зарататакав скоростріл. Йому відповів другий. З полонини Григорівка й Кугул відкрився сильний скорострільний і гарматний огонь. Над Павлом зо стогоном пролетіло кілька більших гарматніх стрілен в напрямку Ворохти.

Кінь рве вперед. Плаї нерівні, покручені, в багатьох місцях позавалювані буреломом. Кінь стрібае через все що попадеться на дорозі.

Починає темніти. Ще осилити один груник він на Бубньому. А там вже легко й до Ясіня. Кінь увесь у милі. Скоростріли рататакають зо всіх грунів. Московські гарматні стрільна пролітають над вершником і тріскають десь на Бубньому. Здовж гряниці в приготовлених ще від минулого року окопах засіли австрійці. Росіяне атакують їх позиції, але безуспішно.

Павло пересік лінію окопів, вїхав до Стебницького звору і вже свобідніше дочвалав просто до Ясіня.

Тут страшний рух і тіснота. У кілька валок безупинно тягнуть у сторону Кевелева. Навантажені до останньої можливості самоходи, не встані пробити собі дорогу і мусять поволі повзти разом а підводами.. На двірцях Зімір, Лазещина, Ясіня, багато паротягів, порожніх і повних

вантажних і особових вагонів. По грунях, лісах і полонинах, серед темноти і холоду, розсипано безліч зворохобленого люду. Мирне населення Стебного, Чорної Тиси й Репегова під обстрілом.

Павло якнайшвидше розпитується, де є штаб. Виявляється, що лишається тут і займає будівлі лісової управи. Штаб дивізії відтягнувся до Квасів. Туди від'їхало також багато таборів і деякі кінні частини.

Перше, про що турбувався Павло — Марійка. Що вона тепер робить сама з дитиною. Ще чого доброго захоче тікати, а куди піде серед ночі та холоду. Зовсім нікуди тікати. Раз штаб залишається, значить є надія, що далі не відступлять.

І Павло не дрімає. Швидким орлом злітає на коня, вганяє в здухвини остроги й просто в брід через Тису, не тримаючись дороги, мчить на гору до Марійки.

Застав її ще дома. Розіпялася над дитиною, звязувала в клунок якісь речі та старанно виплакувала. Павло був для неї янголом післаним з неба. Лишила клунки, кинулася до нього й заголосила ще сильніще.

— Не реви. Досить ревні. Розкидай до біса дрантя та вари вечерю. Москаля затримали.... Ну, а що робить наш пацюк? Верещить? Ну, гаразд. Вари, що там маєш, бо я голодний, як чорт. Вари, а я ще заїду до своїх. У них там мабуть теж непереливки. А після вернуся знов.

Обняв Марійку, вліпив їй твердий вояцький поцілунок, вийшов, махнув на коня і копита карого зачвакали в розквашеній дощами землі.

17

Частина піхоти, в якій Гриць Янчеюк, як підстаршина, провадив один рій, поквапом відступала з Яблониці в напрямку Ясіня. Люди вже три дні не дістали теплої страви й навіть не бачили своєї кухні.

Підкормлювалися, хто чим міг. Безустанні дощі, холод, драпання з гори на гору. Вояки виснажилися до останнього. Сам ройовий, стративший половину людей, ледве тримається на ногах. До всього дістав легке ранення в палець.

Досягнувши Григорівки й користаючись панікою та темнотою ночі, порішив махнути додому. Тут же до чорта, всього подати рукою, а дома більше року не був. Мокрий, ранений, вимордований, порішив забігти хоч на годину попоїсти та переодягнутися.

Але чи донесуть ноги? Вони зовсім відмовляються служити, а до Ясіня кільометрів пятнадцять ходи. Три добрих години. Одначе було не було. Жінка, тепло, страва. Йде! Він знає добре дорогу. Ніч для нього не страшна.

Відпустку нема в кого брати. Закинув на плечі торбу, кріс і гайда. Ноги гнуться від перевтоми. Тіло, ніби поло мане. Одначе напружив усі зусилля, розімняв кости і помчав. В долину не йшов, а летів. Каміння, повалені стовбурі. Прийшлося пару разів заорати носом. Розбитий палець щемить, повязка на ньому злетіла й загубилася, він замотав його якоюсь, знайденою в кешені, брудною ганчіркою.

Коли вибіг на шлях, на щастя трапився тягарник. Підчепився ззаду і за двадцять хвилин був в Ясіню. Ох, село, рідне село. Так вже давно тебе не бачив! Але тепер нічого тут не побачиш. Темнота, повно вояків. На вулиці Содома й Гомора. Пейсаті мешканці неймовірно галасують і, забравщи своє майно на підводи, виїзджають.

Але Гриць немає .часу до цього придивлятися, йому ще дістатися на один груник і він доми, коло. жінки, в теплі. Переходить міст, перед ним стежка догори. Ох, і крута вона клята сьогодні. Ну, витримайте ще Ніженьки! Ще хвилинку сили, ще одну! Далі, вперед. Не можна далі. Стає, відсапує. Ще мент, ще хвилинку, ще одно зусилля.

Ось він уже бачить рідну хатину. Бачить у її вікні світло. Марійка не спить. Хіба-ж можна такої ночі спати? Десь, видно, метушиться бідна. Он як світло мигає.

І ось він на рідному подвірю. Став, віддихнув, зняв шапку. Ноги тремтять, підгинаються, очі заливає піт. Йде до хати. Але, що то за кінь стоїть коло повітки? Підходить. Величезний, осідланий, військовий конисько. Не добра думка мигнула в нього. Замісць до дверей, підійшов до вікна, приложив бідачисько мокре чоло до тахлі й дивиться. Дивиться й чує, як починає буритися кров. Обтирає долонею чоло, очі, а долоня в крові й бруді.

Так. Він не помилився. Він виразно бачив його, свого ворога. Це він там, дужий, здоровий. Лють страшна прокинулася, так би розбив все навкруги. За плечима в нього кріс, але він не встані зняти його. Нарешті Гриць бачить, як Павло обняв Марійку, поцілував і виходить. А вона нічого. Вона ще видно радіє. Гриць причаївся за рогом хати. Ось Павло вийшов, сів на коня. Кінь, видно втомлений, тяжко затупав копитами й зник у темноті.

Марійка весело вернулася до хати й зараз до дитини. Воно спить. Хай спить. Дяка Богові й усім святим, що не треба нікуди тікати. Згадала, що треба варити. Отже-ж він скоро вернеться. Обернулася до порога й остовпіла.

На порозі в орамленню дверей стоїть обідрана, окривавлена постать. Вона пізнала її й різко викрикнула. Обличчя Марійки зблідло, очі сильно побільшилися.

А Гриць, як стояв на порозі, так і не пішов далі. Поволі сів у відчинених навстежінь дверях, поставив перед собою кріс і дико дивиться на Марійку. Зазираючи в вікно, він не бачив колиски з дитиною. Але тепер зобачив. Спочатку зовсім остовпів і коли б Марійка не так перелякалася, могла б спокійно взяти дитину й вийти з нею геть.

Але від переляку в неї не стало духу. В ногах почула сильну слабість, не видержала погляду Гриця й почала кричати.

На полонинах Бубне, Кукул клекоче гарматня стрілянина. Чорну масу ночі безнастанно крають пекельні стрільна, які з сатанською силою рвуть скелі й розсипають навкруги свої демонські співи. Гори горять! Гори стогнуть та палають.

За годину вернувся Павло. Віз з собою харчі й теплий одяг для Марійки та дитини. Підїзджаючи до хати — дивувався, що невидно світла. Погнав коня, вїхав на двір, зплигнув і до хати. Сінні і хатні двері навстежінь. Всі вікна вибиті. У хаті гробова тиша.

— Марійко! — гукнув Павло. Ніхто не відповів.

— Марійко! — сильніше гукнув. Тиша. Що є?

— Марійко! — кричав щосили й швидко засвітив бензинову запальничку. Блиснув огонь. Перед очима руїна. Швидко шукає лямпу, але не находить. Під ногами щось плутається. Нагнувся — дитина! Мороз пішов поза шкурою. Схопив диття, а воно майже голе й ще тепле. Притулив до вуха, слухає. Здається жиє. Швидко, похапцем огорнув його, чим міг, поклав на лаві. Тут саме й побачив Марійку. Розпатлана, майже гола, лежала між побитим столом, ліжком і посудою. Здавалося, що сюди влетіла граната і розторощила кожну річ окремо. Павло підняв Марійку. Була непритомна.

Цілу ніч били гармати й цілу ніч здрігалася й тремтіла земля.

18

Я знов на фронті. Грудень — січень. Окопи наші на половині Григорівка. Це півтора тисячі метрів над рівнем моря. Приділили мене до німецької частини, як знавця терему. Боїв нема, але дошкульно

допікає природа. Хуртовини й морози лютують без кінця. Рана моя лишилася спомином і ніс заховав свою патріярхальність. Глибоко вдячний небу за його велику ласку до мого носа й, якщо він не відмерзне на наших рідних полонинах, то ця чудесна оздоба мого обличчя краситиме меме до смерті. Доречі в дужках зауважу, що він прислужився до підвищення мого військового рангу. Я вже "гер корпораль".

Щоденний порядок такий: рано гірка кава й кілька десятків російських "чамайданів". Вони кожного ранку видно звикли марнувати ті дорогі стрільна. Все одно більше двох-трьох не забють. Полудень — обід: змерзла юшка, змерзлі бараболі, змерзла яловичина, а на десерт знов "чамайдани". Це, щоб розігрітися. Огню-ж на передній лінії не вільно розводити, бо вночі блищить, а вдень димить. Дивуєшся нераз і кленеш, чому той вогонь якраз блискучим і димливим створено. До вечора те саме, що й до полудня, цебто — нічого. Якщо дасться попасти в землянку, то знищиш сотню-другу вошей, а ні, то й того заняття позбавлений. Сидиш і думаєш.

Сонця, або не видно, або холодне, як душа ката. Заходить криваво й люто заливає жорстокими барвами залединілі шпилі гір. Сам чорт не видумав би кращого видовища, коли над срібною землею жахкотить велетенська кривава пляма, шпурляючи на вас проміні, від котрих замерзає мізок і душа.

Сьогодні ввалює до нас "райхсдойче" Пацігофер і заявляє: — моя думка це перпетуум мобіле. Ну, хоч би її, нарешті, чорт забрав. Сидиш — думаєш. Ляжеш, не спиш, а думаєш. Домерзаєш, а всетаки думаєш. Це перон би його тріснув (він з Горішнього Шлеську) ніщо як прокляття. Величезну помилку зробив Бог, удмухнувши нам ту душу "безсмертну й розумну". І на якого біса вона нам здалася? Тиранить тебе й мовчи. А я до того Божого твору, якого звемо людиною, додав би поправку. Десь на животі, коло пупа, приробив би непомітний гудзик, щоб регулювати ту прокляту думку. Хочеш, думаєш, не хочеш — кліпс-кляпс і сидиш собі спокійно, як фараонська мумія.

— А як би ти тоді додумався відкрити знова те твоє мобіле? — спокійно питає хтось з кута землянки.

— Дуже просто. Це мусів би бути автомат. Накрутив, скажемо, на пів години й сидиш, лупаєш очима.

— Ну, от ти так сидиш і лупаєш, а тут зненацька на голову "чамайдан".

— І чорт з ним. Хай гатить. Принаймні знаєш, що без думки був.

— Це так ти гадаєш, а от я й не годжуся з тобою. Без думки й вошу не вбєш.

— А знаєш. Карл, — перебиває того довгий вояк, що сидить коло "душогрійки" і латає штани. — Брух піймав у себе пятьсот пятьдесять дві воші. Думаю, що в цілому Відні не знайдеш більше.

— От диво, мурчить спокійно Карл. Я сам маю їх мільйон. Вони вже мені прожерли матню, а тепер коміра дожерають.

— Так твої ще сумлінні, докидає Брух. Вони хоч коміра та матню жеруть, а от мої мене самого гризуть, як чорти.

— Кращої матні від тебе не знайдеш й на Марсі. Не дивуйся, що й воші ласують.

Дехто регоче. На цьому розмова вичерпується. У землянці пітьма, сморід, чугунна "душогрійка" розчервонілася й пече. По стінах тече земляний піт.

На дворі лютує хуртовина. Різкий-же норд-вест стриже від Синяка й Хомяка. Все під снігом, все мертве. Оббиті сухі ялиці брязкотять і

висвистують пруттям. Часами не можна розібрати, чи то вітер гуде, чи летить стрільне.

Двері землянки відчиняються й до середини ввалюється купа снігу. Виявляється вояк. Бідачисько застряг у вузьких дверях, а холод валуном котить.

— Випхніть ту чортову корову! — кричить той, що сидить без сорочки найближче дверей.

— Ей, ти, поросний! Зачиняй двері!

Вояк усовується і роздивляється, кому має голоситися. Натрапив на Бруха. — Та-та-та! голошу слухняно, що наша розвідка піймала двох русів. Один з них старшина.

— Що-ж, ти нам зо всіх Карпат приніс сніг? — каже Брух. — А де-ж ті руси?

— Там, — махнув вояк рукою на двері.

— Там ... Де там? В... ? — сердито додав міцне слівце.

— Коло передньої землянки.

— Ну, так і кажи. А то там. Йди, тащи їх сюди.

Вояк знова довго виходить. Один з наших зривається, випихає його коліном і зачиняє двері.

В той час запіпікав телефон. — Гальо! Західній відтинок Григорівки. — Капораль Брух. Так, прошу, гер лойтинант! Найкраще капораль

Цокан. Так, гер лойтинант! Ще раз. Дякую! Троє людей? Наказ, гер лойтинант! Явол!

Брух виключає слухавку.

— Що там, Брух, оскверняєш моє імя?

— Вчора, сучі коти москалі, обстріляли з далекосяглої Ясіня й зірвали там потяг з набоями. Наша "ковбаса", яка до цього часу сторчала над Тисою, також зникла. Готують наступ і видно хочуть зірвати позицію — Говерля. Там найслабше місце. Ти береш три лицарі й мчиш на Говерлю. бо з тамтими немає ніякого звязку. Маєш звести їх у низ, інакше, чого доброго, їх зірвуть.

— В якій годині маю вийти?

— В шостій.,

— А тепер?

— За десять чотири.

— Дадуть якусь вечерю? Принаймні б щось порядніщого.

— Вечерю принесуть за годину. Гуляш — подвійна порція, сир і кава. Людей можеш собі вибрати.

Всі зацікавилися полоненими. Ті, що сиділи без сорочок, одягнулися й позащіпалися. Старшина ж чужий прийде. Принаймні буде розрада. Всі задоволені.

По часі приводять. У чоботях, у довгих сірих плащах, у сірих з кляпами вовняних шапках. Один високий, дужий, оброслий досить порядно бородою.

Другий маленький, борідка цапком, рижуватий. У першого видно на нараменнику одну зірку. "Прапорщик", чи щось таке.

— Гутентаг, — вітається "прапорщик" по-німецьки.

— Вількоммен, — відповідає йому Брух. Брух сьогодні офіційна особа — дижурний. Ми-ж усі мовчимо.

— Іх ферштеге етвас дойч, — одразу заявляє полонений.

— Нун гут! — киває головою Брух. — Бітте, немен зі пляц! — і показав на обрізок колоди коло грубки. Полонений старшина такий високий, що йому наша землянка низька й мусить нахилятися. На запрошення Бруха сідає. На ньому багато снігу, який коло печі починає швидко розтавати. Вода стікає по плащі, чоботях. На долівці повстає калюжа. Це видно непокоїть нашого гостя.

— Вогер зінд зі? — питає Брух.

— Іх бін авс Полтава. Абер іх габе гір дізе швайнерай — і показує зніяковіло на долівку.

Ми усміхаємося. Це "швайнерай" він так кумедно виговорив, що ми всі дістали гарний, разом приятельський до нього настрій. Він починає нас цікавити. Другий стоїть коло дверей і розгублено посміхається. Обличчя його добряцьке, наївне. Він видно хотів би також щось сказати, але нічого не розуміє по-німецьки.

— Дас махт ніхтс. Во іст дізе Полтава? — каже знов Брух.

"Прапорщик" сміліє. — Ін дер Україно, гінтер дем Київ — відповідає він. Сидить зігнутий. Обидві великі з грубими пальцями долоні обпер об мокрі коліна. Поли плаща починають сильно парувати. Розкидає їх і гріє коліна.

— Так ви українець? — питаю його по-українськи. Він зрадів і відразу по-німецьки відповів: Яволь. їх бін українер ...

— Значить, земляк? Дуже приємно! Вітаю! — і я назвав своє імя.

Москалик, що ввесь час стояв мовчки й силився щось проговорити, також прояснів, затупав і схиливши на бік голову, солоденько заспівав:

— Ну, каже Пацігофер. — І в нас до біса читається. Узвертаючися до мене і вимовляючи к майже як х.

Я не цілком його зрозумів і чомусь по-мадярськи відповідаю: — нем тудум.

—.Нємтуду? Не слихівал таковой. Вероятна у австрійця і губєрніния.

— Замовчи ти ж ... морожена! — грубо крикнув на москалика "прапорщик". Той одначе не образився й не змінив свого солодкого виразу. Стоїть, очима кліпає та витерає їх кулаками. Я засміявся.

— Вас гат ер гезагт? — допитуються німці. Старшина пояснює й усі щиро регочуть. Москалик тупає.

— Так что, вашь — бродь, разговор слишу хахлацкій. Дай, думаю, спрашу. Вінават.

— На що ви на нього кричите? — питаю старшину. У нього вираз такий приємний.

— Ах, коли б їх чорт забрав з їх виразами. Обридли вже. Осточортіли. Ціла та Расєя, провались вона мільйон разів, повна отаких ослів і тягають їх по цілому світі та й нас з ними чіпають.

— Чому ж у вас така ненависть до Росії?

— То, брат, не ненависть. Це просто правда. Вас спокушає його вираз, але коли б пожили в тій Расєї, то скоро пізнали б, що за тим виразом криється. От стоїть тобі така ослятина й усміхаєтіуся, душа "на распашку", а дай ножа так усадить у твої ребра й далі усміхатисьме.

Я пригадав виколоті очі на портреті Шевченка. Москалик дивиться на мене й усміхається. Чи зрозумів він що з тієї розмови.

Старшина, оказується, був свідомим українцем і не бажав воювати за Росію. Він ще досить довго говорив про російські відносини й порядки, пророкував поразку Росії й революцію. Росіяне, казав, не видержать. Вони не здібні видержати довготривалого напруження. Вони схильні до сліпого послуху й до такого ж сліпого бунту.

Обсяг його знання був, по мойому, величезний. Він легко називав безліч відомих імен, цитував їх. Говорив то по-українськи, то по-німецьки. Це нас усіх здивувало, а старшина пояснив, що у них інтелігенція багато читає, бо неначитаний уважається за неосвіченого.

— Ну, каже Пацігофер. І в нас до біса читається. У нас, наприклад, одного віршопльотства рік-річно цілі вагони друкується. По-мойому, все то найзвичайніша нісенітниця. Я ще розумію, який небудь Гете, Шілєр... Але решта сміття й тільки дурно ним у школі голови забивають. Думаю, що росіяне нічого більше й, не мають у голові, як ту поетичну полову. Тому й дурні. От австрійці молодці! За ціле життя прочитав дві-три дозволених Францом Йосипом брошурці й має досить. Це по-мойому.

— Я б з вами дещо не погодився, — делікатно зауважив старшина.

— Це як вам хочеться. Я кажу правду. Людина не потрібує всього того, що понадумувано. Це її тільки обтяжує. Мізок мусить бути легкий і рухливий. Не мусить лише думати, а й чинити.

— Тут маєте рацію, — каже полонений.

— Як і скрізь, — підхоплює Пацігофер, підбадьорений своїм красномовством. — Росіянин розмазня, от що.

Вичекавши мент, старшина почав відповідати. Він тієї думки, що людина, яка читає дві-три дозволених кайзером брошурі, може бути чинною, носити модерну краватку та навіть випасти собі черево. Але щоб вона була поступово творчою, у цьому дозволяє собі сумніватися.

Є чин і чин. На його думку. Для одного голова му сить бути порожня й тверда, для другого напхана отією, як той каже, половою. Кажуть, що й Наполеон, при всій своїй чинності, багато читав і то якраз отієї полови.

— Наполеони хай читають. Коли б він замісць бити людей відкрив ковбасню і різав свині, не мав би на те часу.

Старшина розвів руками й замовк. Видно не мав більше наміру сперечатися. Слухачі поділилися на дві половині. Більшість погоджувалася з полоненим. Я з приємністю слухав обох. Розпочалися дебати, які припинилися, аж коли принесли вечерю. Моя подвійна порція дуже придалася. Вгостив свого першого, якого зустрів на фронті, свідомого земляка з тамтого боку. На москалика решта скинулася. Їх обох мали скоро відвести взад. Чекали лише на зміну

На дворі швидко темніє й реве хуртовина. З жахом думаю на свою майбутню подорож. Це не близько й дороги жорстоко кепські. В шостій попращався з полоненими, взяв трьох людей і пішов.

Темно. Повітря рідке й дихається тяжкувато. Мете сніг, хоча мороз не особливо дошкульний. Всі плаї, воєннні й старі заметені. Сходимо стежечкою до теплої кринички, в якій вода не замерзає при найбільшому морозі, повертаємо направо та йдемо вниз. Це є довга дорога. Можна було б вибратись через Кукул, але там горою шаліє хуртовина й час від часу тріскають московські "гостинці"

Йдемо мовчки гусаком. Навколо ні душі. Вітер не дме а ріже. Он просікає темну безодню горіюча іскра, чути квоктання, а за хвилину глухий тріск. Раз, другий, третій. Після знов тихо.

Під гору борхається з навантаженим гуцульським коником двох людей. Вітаємось і проходимо повз. Входимо у смерековий запуст. Тут затишніше. Молоді ялинки попрісідали вітами аж до мягкої грубої верстви снігу. На вітах також сніг. Торкнеш і сиплеться купами на голову. Знаю цю місцевість, як свою кишеню. Скільки разів побував тут ще дитиною з коровами. Пригадуються деякі подробиці. Пригадалася та спокійна місячна ніч, коли ми з Павлом, Юрою й Тулайданом верталися цією дорогою з Ворохти. Он і скеля та недалеко, де розважав Павло. А Тулайдан давно вже має змогу натішитися війною.. Хто б сказав тоді, що вона так скоро прийде. А що то поробляє Розенкранц? Він, здається, доставляє для фронту провіянт.

За пів години були внизу, йшли, значить, швидко. При виході з лісу налізли на табори й кухні. Там метушня. Поборхалися понад залізницею. Коло залізного мосту зупинилися й я глянув на годинник. Щойно пів восьмої. Тут недалеко вже сестра Василина. Зайти, чи не зайти? Не знати. Мало часу. Спізнюся, а тих там і викинуть із скелею під небо. Краще вперед. Хуртовина окутала нас з ніг .до голови снігом, так, що ми подібні на снігові баби, яких виліплюють діти. Наткнулися ще на один огник. Я зупинив ся знов. Зупинились і всі решта. Огник мигнув і зник, ось знов мигнув. У думці так само мигнув і заворушився спомин. Він звязаний із соняшним вечором, білою панною й дотиками її пальців. Далі непогожі осінні дні, гончий пес. мох, що пахне фосфором. Ще далі шибениці, біла хустинка на двірці, війна. Душно стало. По обличчю

спливали великі краплі засніженої води. Втягнув у груди по можливості більше повітря, подав команду й пішли.

А світло, що мигнуло перед очима, не зникає. Чим далі рухаємося вперед, тим більш настирливо лізе воно до очей. Ось уже зовсім близько. Наштовхнулися на повалений частокіл. І тут я виразно відчув намір переступити його, коли перешкоджатиме, розбити й зайти до хати. Переступив. Сад. Оглодані вітром дерева дико розчепірили свої віти. За мною, хлопці! Тут затишок. Відпічнемо та й закуримо.

Всунулися під накриття засипаної снігом веранди. До душі зазирає освічене тепле вікно, під ногами пустотливо гоняться рештки гірських вітрів, бавляться, ніби маленькі котики.

Зайду. Обтер мокрою рукавицею обличчя, притулився до вікна й хухнув на нього.— Стійте, хлопці, тут а я зайду до хати До найстрашнішого наступу не готувався так довго, як тут. Закликав до себе всю хоробрість, яку тільки мав. І так перший раз у житті увірвався в дім заборони.

Цілий океан тепла, запахів гарячої кави та вина линувся на мене, коли переступив поріг. У кімнаті дим цигарок, на стіні старшинські одяги, зброя, на стільці вичищені з високими холявами чоботи й остроги.

Назустріч шиокими певними кроками, ступав високий, стрункий мужчина. Узутий у мягкі капці, штани військові, сорочка звичайна без комірця, а на ній підтяжки.

— Ви хто? — запитав різко й певно. Рапортую. Мужчина підносить руку й, вказуючи гострим пальцем на двері, кричить:

— Гераус! Гальо!! Гер Шнайдер! Занотуйте імя того капораля.

Ніби зпід землі зявився гер Шнайдер, у нього великі руді брови і також барви бльокнот. Моє прізвище загомоніло по хаті.

І тут сталося те особливе, чого я найменше сподівався.

Коло мужчини пліч в пліч, у таких же мяких капцях, зявилася Йонашівна. Вона така ж струнка, як і той мужчина, лише дещо нижча. Вона стоїть від мене в профіль. Бачу її, подібний на знак запиту, вираз... Обличчя, особливо носик, нагадали ту мармурову жінку, яку колись бачив у парку в Галичині. Вислухала в чім річ і зовсім щільно підходить до мене. Голос її дзвенить тонко й пахучо.

— Це ви, Цокан?

— Так є! — відрубую по вояцьки.

— Котрий?

— Дмитро, ласкава панночко!

Подумала. Довгий мужчина в капцях мовчки стоїть коло неї.

— Це ваш брат Павло? Так? Цікава його бачити. Здається, що я вас десь зустрічала.

Моя память блискавично запропонувала їй свої послуги.

— Ааа! — протягнула й засміялася. — Ви гарно все памятаєте. Ви тут сам?

Відповів. — Пане Шнайдер, — звернулася до того таки з рижим бльокнотом. Закличте тих людей до хати. Гальо! Ганна! Кава там ще є?

Ніто диня, ніто мідний місяць, висунувся зза дверей.

— Є, панночко.

— Пане лойтнант, — звернулася вона до довгого в капцях. — Допоможіть їй, будь ласка.

Я, розуміється, встиг збліднути й почервоніти наново. Мимохіть тіло моє витягнулося в струну. Назва "лойтнант" говорить більше, ніж звичайна сорочка. Я швидко затарабанив і старанно визвірив очі.

— Сховайте їх і не бійтесь, — тикнула вона пальчиком у моє перенісся. — Чого ви так визвірилися?

Я знищений. Подібний на велику малпу, стояв розгублено, а з мого одягу й узуття стікали потоки води. При кожному мойому русі сніг куснями обривався й падав на блискучий поміст. Виступила на кін, якась суха, чорна жінка й підозріло дивиться на брудні калюжі під моїми ногами. І саме в той час навстежінь позіхають двері й до середини ввалюються три величезні кусні снігу.

— Це — каже Йонашівна — Цокан. Знаєш мамусю, це брат того Павла, який наробив колись стільки гармідеру.

Чорна жінка покивала головою. Прибула кава. Я розтавав разом із снігом і розливався по помості. Кріс, мої речі й мокрізний плащ, сяк-так утримували мою вояцьку подобу. І осоромившися до останньої можливості, покірний кожному темброві шовкового голосу, дозволив собі випити чашку кави, дозволив, щоб "гер лойтнант", який у цей мент, почував себе не краще від мене, з солодкою усмішкою, турбувався нами, маючи нагоду полюбуватися, як вояки хлещуть каву, проливають її незграбними руками і брати це все, як невинну химеру розбещеної панночки.

20

Аж коли опинилися під гострими поривами вітру, який охолодив мою голову, я зрозумів усе те, що сталося. Отже ж там чекають на смерть люди! Скоріше вперед! І ми швидко йшли, борхаючися у глибокому снігу. Я гнав попереду, бо на мені лежала вся відповідальність за цей випадок.

Перед нами ще десять кільометрів тяжкої ходи. Перейшовши потік Сухий, натрапили на втоптану стежку. Зустріла стежа, обмінялися гаслами й посунули далі. Вітер гремить по верхах смерек, скаженіє, а нам гаряче. Піт заливає чоло. Гаряче до болю, але роздягнутися не можна. Тверда, просмальцована сорочка, щільно липне до тіла та відається в нього тисячами колючих голок.

У пів до четвертої досягаємо полонини Кузнєска. Заходимо до першої землянки й довідуємося, де знаходиться команда відтинку. Виявляється; що аж під горою Козмєщик, година ходу звідсіль. Годі довго розважати. Вперед! Копаємося через засипані снігом кущі ялівцю, провалюємося, падаем.Сніг вище пояса. Місцями грузнемо в ньому по шию. Години біжать, а ми майже на місці.

Дивлюся на годинник — пята. До команди не дійдемо. Звертаємо просто на лінію. Крок за кроком, під сильними поривами вітру опановуємо віддаль. А годинник спішить. Тут треба б бігти, кричати. Зрив, як нас повідомлено, мае наступитити в шостій годині. Коли б вони принаймні догадалися. Залізли під небо й льодиніють. Ми вже, мабуть, на висоті тисяча вісімсот метрів. Передня лінія на тисячі девятьсот.

Нарешті ми на місці. Вриваюся в землянку й перше обличчя, яке попалося перед мої очі, було Гриця Янчеюка.

Хвилину я й він уперто дивилися один на одного. Навкола сидять навколішки з десять чорних, обгорілих постатей. Під стелею смутний, ніби з проолієного паперу ліхтар, а на долівці купа ручних гранат.

— Товариші! — кричу по мадярськи. — Спасайтеся, бо це місце москалі зараз зірвуть.

Вони не вірять. Вони спокійно сидять, як і сиділи й, мабуть, думають, що я божевільний. Я кричу ще сильніше, але мої зусилля даремні. Один починає згучно лаятися й радить викинути мене надвір.

— Янчеюк! — кричу я по українськи, зовсім забувши, де я й що таке Янчеюк. — Скажи тим дурням, що як вони не вилізуть звідсіль, то за пять хвилин їх викине на небо разом з тельбухами.

І тут Янчеюк зривається. — По-перше, я тобі не Янчеюк. Струнко і Я є начальник цього відтинку й ти мусиш мені голосити, як належиться. По-друге, це неможливе, що ти говориш. Ми мусіли б про це вже скоріше довідатися. Чому це сталося аж тепер?

Я визвірився на нього. — Немаю часу на формальності. Ми дістали повідомлення в останній час. Тікайте! Тікайте всі! А де мої товариші?

Хватаю Янчеюка за руку й тягну його з землянки. Він піддався. За ним вийшла й решта. Швидко віддаляємося від землянки. Бігти в долину лекше. Місцями сніг вище голови. Боязько, щоб не втопитися. Мої товариші пригоди десь відстали й хто знає, чи живі. Ми швидко котимося вниз, вальцюємо. По дорозі викликуємо людей із інших землянок і всі сунемо вниз.

І от ще один стрібок і ми знов на полонині. Я роблю велике зусилля, бо відчуваю, що мязи відмовляються служити. Напинаюся, стрібаю вниз і кочуся. В ту саму мить чую, що якийсь тяжкий предмет навалюється на мене, стискає й горло моє відчуло тверді, костисті потиски. Я харчу,

стогну. Руки, замісць змагатися, заклякли й чіпляються за одяг. Очі полізли під чоло, а у скрані сильно бє кров.

Але враз щось сильно здрігнулося. Грунт під нами заворушився й у темноту ночі покотилися демонські громи. Рука, що тиснула моє горло, розщіпилася й до моєї голови блискавично вернулася свідомість. Зобачив Янчеюка.

— Грицю, — гукаю йому. — Зірвало — Це кричу йому два рази, бо він ніби не чує. Що з ним? За що він мене душив? — Це ти, Грицю? А де товариші?

— Які в чорта товариші?

— А ті всі, що були з нами?

З неба сиплються камені і встрягають коло нас у сніг. Враз Гриць викрикнув У суглоб його правої руки попав гострий камінь. У чорне небо увірвалася чиясь величезна червона ракета й ярко освітила гору. Все ніби в крові. З російського боку гармати розпочали канонаду. Заратакали скорострільні.

— Ти ранений, Грицю? — питаю Янчеюка.

— Ні! — злюче відповідає він. І якого чорта він лютує?

— Мене тільки, — каже він, — мазнуло каменем. А чи вивтікали ті дурні? — лається Янчеюк. І

Я пропоную йому свої послуги, розправляю закляклі свої мязи й поволі пробую рухатися далі. З обох боків вирівається безліч ракет, які освічують нам дорогу.

До самого ранку не вмовкала гарматня стрілянина. Поволі спускаємося вниз. Рука Янчеюка сильно опухла й він ціпить зуби, щоб не кричати. Він борхається поволі переломною, а я за ним. Уже стало зовсім видно. Сонце мабуть також зійшло, але його не бачимо. Ввесь час дивлюся перед собою на чоботи Янчеюка. Він борхається, сховзає й падає. Помагаю звестися.

Туман згущується. Рухаємося поволі далі. Через кілька хвилин Гриць падає знов. Упав і не зводиться. Дивлюся на нього. Той лежить із відчиненими шклянними очима й не рухається. На його вусах, бороді, бровах цілі замети снігу, який поволі розтає й маленькими крапельками льодової води стікає по обличчі десь під бороду.

Він уже не піде, думаю собі. Коли б хто нахопився. Крикнув, але голос мій надто слабий і туман одразу тамує його. Недалеко, крокір двадцять від нас, дві грубі сухі деревині. Думаю, що там краще можна промоститись і знайти якийсь захист від вітру.

А туман усе згущується. Починає сипати сніг. Пробую дотягнутися до тих дерев, маю запальничку й можна буде зробити ватру. Це мені вдається. Настругую багнетом сухої деревини й по деякому часі хамаззя загорілося. Розігрівся й повертаю шукати Гриця. Знайшов на тому ж місці, де покинув і з величезним зусиллям притягаю його до вогню. Після розгріваю в казанку сніг і грію воду.

Гриць, коли відчув тепло, дещо ожив. Біжу ще по дрова. Приніс оберемок, наложив. Ватра запалахкотіла. Загрілася вода. Гриць пє її, а я намагаюся переконати його, що то кава. В мене ще знайшовся кусник хліба й одна консерва. Розгріваємо, ломаємо хліб й накладаємо на нього по шматку мяса й смачно закусюємо.

Їм і дивлюся на Гриця. Той жує поволі хліб. його вилиці біловаті, обмерзлі. На очах великі краплі води, які спадають на щоки й не можна

розібрати, чи він плаче, чи це розтає сніг. Хліб тримає лівою рукою, а права кумедно сторчить на бік.

— Грицю, — питаю його. — Болить рука? Він глипнув на мене й перестав жувати. Подивився, не сказав нічого й почав знов жувати. Я відщіпнув свого плаща, випоров багнетом кусень підшивки, вирізав невеличку стрічку.

— Дозволь, — кажу, — завязати ту руку. Він дозволив і я почав обережно завязувати. І коли моя праця була майже готова, і я мав перевязати руку стряпком, щоб не злетіла шмата, як Гриць гостро викрикує й лівою рукою сильно бє мене в щоку.

— Ти що? — не стративши рівноваги, питаю його. — Якого чорта дурієш? Не можеш витримати? Він почав швидко розмотувати руку.

— Лиши. Лиши, дурню!

Але в ту саме мить він бє мене щераз у лице та з неймовірною силою накидається на мене.

— Що ти, збожеволів?! — Але він не зупиняється. Починаємо борюкатися. По короткому часі перемогаю його й відкидаю у сніг. Мені не зрозуміло, що з ним сталося. Але по часі він знов зводиться й знов уперто лізе битися. Намагаюся рішуче покінчити з цим. Розганяюся й, з останньої сили, повалюю його та спускаю в яр. Він стрімко, вальцюючи в глибокому сипкому снігу, котиться вниз. Його руки, ноги, поли плаща, ніби якесь оторочня, обвиваються навколо його тіла. За ним лишається неясний сніговий слід, який зараз замітає вітер.

Залишив ватру й по можності скоро подався навпростець без дороги в туман. Схил стрімко западав униз. Багато разів падав, котився, знову вставав. І аж по довгому часі такої мандрівки докотився до якогось ліска, де в імлі побачив людей.

Тут під грубим смерековим накриттям знаходиться військова кухня. У примітивно зложеній із каменю печі, палахкотить ватра, а перед нею з пів тузина червонопиких людей у німецьких без дашків шапочках. Дим виходить через бляшану руру наверх, стелиться по накритті, розтоплює сніг і скрізь капає вода. Поруч на відкритому місці вовтузиться ще кількох людей. Усі вони дуже одноманітні. Не помітно ні відзнак, ні облич. Чорні руки, чорні під шапками плями, широкі замурзані носи. Сукно їх плащів тверде, як бляха, вічно мокре й вічно замерзле.

Присунувся до них, мовчки присів до ватри, відсапнув, а опісля попросив пити. Грубенький, з подвійною потилицею, чоловік встав, взяв казанок, що стояв на камені з якоюсь чорною їжою й подав мені. Почав пити. Була це кава й навіть досить солодка. Випив усе до каплі.

Випивши, заговорив про Янчеюка. — Там, кажу, один наш товариш домерзає. Чи не могли б кого послати за ним? Я, прошу вас, далі не можу йти, Голосіть мене вашому начальству й дайте мені схилити голову.

Розпитали, де може знаходитися Янчеюк, і вислали за ним чотирьох людей. Мене відправили до командантської землянки.

Комендант по короткому допиті наказав дати мені ліжко, а перед тим накормити. Запитав, чи не є Павло Цокан мій брат. Так, кажу. А ви його знаєте?

— Гальо! — загукав комендант. — Покличте сюди Павла Цокана.

Я надзвичайно зрадів. Це було зовсім несподівано. За хвилину Павло увійшов і ми віталися ніби на тому світі. Я так близько від нього й так довго не бачився з ним. Побачивши, в якому я стані, він затурбувався й почав пильно мене обслуговувати. Ввесь мій одяг уявляв найсмутнішу картину. Ноги мокрі, понатирані, померзлі. Права рука подряпана. Це сталося підчас борюкання з Янчеюком.

Присів до мене на ліжку й оповів про все, що сталося за цей час. Розказав також за Марійку. Він був скупий на слова, але всетаки я довідався про Марійчине нещастя, що померла її дитина, що мала сильне нервове потрясення й хорує до цього часу. І все це наробив Янчеюк. Тепер мені стало ясніще, чому він так поводився зо мною. Він хотів мене вбити з помсти за Павла.

Слухав це майже через сон. Після так і заснув, не дослухавши до кінця. Спав, як камінь і прокинувся аж на другий день під ту саму пору.

21.

Після того дістаю нагороду і два тижні відпустки. В той час заговорили, що в Росії вибухла революція. Австрійці готовилися до наступу. Замінили деякі частини. Нас перевели на італійський фронт. Із усіх подій, які сталися за час мого перебування на російськім фронті, надзвичайнішою була та, що того самого вечора, коли я відійшов у довгу мандрівку на Говерлю, до нашої землянки попало велике гарматне стрільно й майже всі мої товариші, а з ними також і оба полонені росіяни, загинули. Мабуть росіяни навмисне зірвали частину скелі під Говерлею, щоб цим захоронити моє життя.

Перебуваючи на відпустці, зустрівся знов із Йонашівною. Було це в кінці лютня. Гарний, погідний день. Зустрів, як йшла з матірю, коло лісової управи. Мати, як і завжди, у довгому чорному плащі, у чорному капелюсі з крепом. Невідомо, по кому носила жалобу, але тоді майже всі жінки її носили.

Дуже чемно привітав панночку, але вона, вклонившися, тільки глянула на мене й пройшла далі. Пройшовши кілька кроків, видно щось надумалася й загукала на мене. Підійшов.

— Ви давно з фронту?

— Ні, кажу. Щойно півтора тижня.

— У вас на грудях хрест.

— Так, кажу.

— Це нагорода? .— Так, це нагорода.

— Мусите оповісти, за що її дістали.

Я раптом зніяковів. Це, видно, їй подобалося. Вона приняла це за велику скромність. — Ет, — кажу, — не варто оповідати. Це не було нічого особливого.

— За нецікаві справи хрестів не дають. Мусите мені конечно оповісти. А правда, мамусю, він чудесно говорить по-мадярськи.

Стара, яка терпеливо чекала на дочку, підтвердила, що дійсно добре.

— Бачте, і мама так каже. Ви зайдете до нас... Ну, коли? Ну, скажемо, сьогодні ввечорі... Правда, мамусю?

— Прошу, прошу! — заговорила стара.

— Ну, от і мама також це каже. Так ви даєте слово? Прийдіть у сьомій. Добре, мамусю, у сьомій?

— У сьомій, дитинко, найліпше.

— І мама, бачте, у сьомій каже. Чуєте? Точно в сьомій. Дивіться! — і, погрозивши крихітним пальчиком, відходить.

Того вечора батько, мати й Павло, який нагодою був дома, не могли надивуватися, куди я так "вилизуюся". Бритва вигризла на моїх щоках усе до останнього волоска. Волосся на черепі старанно наоліїв і чесав його добрих пів години. За цей час обличчя мое приняло вигляд, який мені самому сподобався.

Точно в сьомій годині у Йонашів.

Але панночки немає дома. А де ж панночка? Знана круглолиця Анна заявила, що панночка пішли й ще не вернулися. А куди вони пішли? Того Анна не знає. Вони не сказали, куди пішли. Але я можу зачекати на кухні.

І от я чекаю. У кімнатах живе тепер не той "лойтнант", а інший, "гавптман". На кухні аж два його джури. До цього часу вони мали дуже поважне заняття з Анною, яка ледь устигала попадати з обіймів ув обійми. Моя присутність дещо ім перешкодила.

Минає пів, година, півтора. Панночка не приходить. У девятій терпець мій досягнув кінця. Зриваюся й без слова йду геть.

На дворі темнота. Коли б громи били й горіла під ногами дорога, я швидше не гнався б, як тоді. Проте не відразу пішов до дому. Якимсь чином я опинився під вікнами попа Бабчинського й докладно обзнайоми'вся з його двором та огорожею. У вікнах горить ясне світло й рипить грамофон. Там проводять запусти. На подвірю кілька бричок і між ними знана мені бричка Йонашів. Що було б, коли б я тепер зустрів її? Цікаво, що було б?

Але я не зустрів її. Обійшов кілька разів подвіря й вернувся до себе. Пройшов поволі через вузенький місточок на Тисі, а після кілька разів сюди й туди пройшов по лівому березі. Ліворуч від мене центр Ясіня. Це найгустіще заселена частина. Мешканці переважно — ізраєль. Багаті, бідніші, купці, крамарі, хабарники та глитаї. Тут і знаний Розенкранц.

Ось його охайний одноповерховий будиночок із мезаніном. В'їзд до заднього двору від Тиси. Подвіря обнесене високим частоколом, а брама вічно на замку. На вулицю виходять лише вікна двох — споживчої та залізної — крамниць.

Крім того він має ще корчму, паровий тартак та адвокатську канцелярію. Останніми часами він узявся за постачання армії все, що їй необхідне.

Пригадав Тулайдана. Що то він поробляє? На яких фронтах торзають його? Котру по черзі лікує рану, чи може вже давно вернувся в порох землі, з якої ніколи не вилазив?

На вежі католицького костелу забамкав годинник. Відслухав дванадцять і подався через Буковинку додому.

По полудні другого дня прийшла до мене Анна. Це мене здивувало.

— Ти чого хочеш? — озвався не особливо лагідно Вона заскреготала, що її післала панночка й що я маю зараз до них прийти. Швидко одягаюся й виходжу. Надворі опамятався. Куди? Що ти робиш?

— Скажи, Анно, своїй панночці, що прийду за дві години й чекатиму коло молодого смеречника. Розумієш? Як хоче, хай прийде. Так і скажи їй, як хоче... Второпала?

Анна кивнула носом і пішла. Години ці тягнулися неймовірно довго. Ходив і тиранив себе. День, здавалося, святочний. Рожеві вітри летіли прудко на схід. З полонин погавкували гавбиці.

Не голився й не чистився, а пішов так, як був. Думав, прийду, сяду на пеньочку й довго до смерку чекатиму. Але так не було. Коли прийшов, вона вже чекала на мене. Одягнена в пальто, обшите білими кріличими шкурками. Личко рожеве, а очі, як і завжди, чорні вугольно.

Привіталась і подала руку. Як це дурновато перший раз у житті стискати таку руку.

— Ви, пане Цокан, вчора дуже негарно зробили, не чекаючи на мене! — суворо насупивши бровинята, сказала. — Так лицарі не роблять. Це так і знайте.

— Але ж ...

— Нічого але ж. Досить. Ви не дивіться на мене... Я сьогодні не гарна й зла. Ух, і сердита я сьогодні. Я взагалі вмію бути сердита. Знаєте, жінки, як хочуть, то можуть страшенно сердитися. Як кітки. От мама моя, та ні. Та не вміє сердитися. Я ще ніколи не бачила, щоб вона сердилася. Отака собі рівна, без вузликів. Вона така ніжна й така перелякана. Ви думаєте, що? Думаєте, чого ми тут цілу зиму під самим фронтом живемо? Ми ж могли б собі жити денебудь інде, де менше небезпеки, але на цьому настояла я. Ну, й було сміху. Мама вперлася — ні й ні. Ніколи ще не бачила, щоб мама вміла бути такою впертою. А я кажу: добре! ти залишайся собі тут, а я поїду сама собі туди. А жили ми тоді в Рахові. Знаєте? — глянула на мене. Невже вона тоді вимахувала хустинкою для мене? Цього не запитав.

— Так, я бачив вас у Рахові на двірці. Тоді я відїжджав до війська.

— Ну от. Значить, я не брешу. Мама спинялась, не хотіла, але я настояла й ми переїхали сюди. І було тут весело. Кожної ночі спиш і чуєш: бух! бух! Тра-та-та! Зігнеш ся, як можеш, обгорнешся периною. Ух! І так цілу зиму. У нас було людей. Кожний день. Старшини, старшини й старшини! І тоді як прийшли ви ... Ну й сміялися ми після: Той лойтнант казав, що я найоригінальніша жінка на світі. Знаєте, що то значить? Найсмішніша. Але я посміялася з нього. Страшно сміялася. Він ще ніколи не прислуговував воякам. Мама зробила такі великі очі, що аж страшно. І що ти твориш, Кіті? Нічого я, мамочко, не творю. До нас ще ніколи не зайшли вояки.Це перший раз. А я люблю вояків. Старшин ні,

так і сказала. При тому був лойтнант і його колега Дураш. Обом так і випалила це в вічі. І нічого. Все змовчали.

А уявіть, яке перелякане обличчя зробила мама, коли одного разу я заявила, що йду на позицію. Одягнула все військове й іду. йду і кінець. Кіті! Ну, не дурій, Кіті! Ти завжди мене сердиш. Ти ж знаєш, що там рвуться стрільна. Ха-ха-ха! — засміялася я. А ти, мамочко, думала що? Думала, що на війні бублики з медом печуть і показують китайські гокус-покус? Смішна мама. Ну, і смішна мама.

— І ви пішли на фронт? — питаю обережно. Кіті сипала свої слова, як із мішка. Йшли снігом попід смеречняком, дійшли до кінця й вернулися. На моє питання не відповідала.

— Он мама вже засвітила, — показує на свою хату. Засвітила й чекає. Тепер вона, знаєте, сіла на канапі, накинула на плечі теплу хустку, здрігнулася й каже: — ух, яка холоднеча, а та пішла й десь там ціпить від холоду зуби. Вона дуже боїться за мене. Вона сидить тепер тихо, одиноко. Тоненькі свої уста зложила рівно й тісно. Ах, яка комічна моя мама! Тато зовсім не такий. От це дійсно протележності. Мою маму треба любити, але батько наш не вміє цього. Не вміє. Ні. Він завжди злий, і зрештою не злий. Він страшенно критий, твердий. Що захоче — зробить. У нього воля. Мама, кажуть, сильно його кохала. Вона, кажуть, здібна була цілувати його черевики. От, як можна кохати. А я не знаю, як можна так любити. Мені здається, що я … Ні, може я й любила б. Так, я любила б. Але я ще не любила. Я навіть нераз кажу: — Кіті, можеш ти когось любити? Знаєш ти, що значить любов? Хм, відповідаю собі. Боже мій! Звідки я можу це знати? Я-ж не любила. Маму любила й люблю її. Вона комічна, але її не можна не любити. А чи любили ви кого?

Це питання впало на мене надто несподівано. Я мало не здрігнув. Обличчя залилося гарячою кровю. На щастя. вже темніло й вона не завважила цього.

— Це мені тяжко сказати. Сам не знаю. Мені хочеться любити те, що дуже мені далеке.

— Їй-богу, це ви вичитали з якоїсь книжки, — сказала вона. — Ви-ж читаєте книжки. Правда? Такі комічні люди, як ви, завжди читають книжки.

— Невже я комічний?

— Не чіпляйтеся за слово. Я не те хотіла сказати. Я хотіла питати вас, за що дістали того. хрестика. А ви й мовчите. Обіцяли й мовчите. Це негарно, пане Цокан. Цокан! Яке комічне прізвище. Ха-ха-ха! Цокан! Цокан. їх кан, ду канст. Знаєте німецьку мову? Перекладіть, я вас люблю. Я хотіла це сказати одній людині і якось у мене не виходило. Часом знаєш, хочеш і не можеш. Бувало й вам так?

Ви дуже дебелий. Мабуть маєте дуже сильні руки. А ну покажіть мені вашу руку. Згадала, що я колись знала хіромантію. Мене навчив один старшина. О, ваша рука, груба. Тепер нічого не видно.

Я взяв її руку. Від неї до мого нутра полився сильний ток чогось млосного. Вона так ніжно торкалася до моєї долоні, що здавалося я піймав метелика і тримаю його в кулаці.

— Ну, перекладайте. Чого-ж ви мовчите?

— По-німецьки буде: "їх габе зі герн".

— Як, як?

— Їх габе зі герн.

— А як ще?

— Їх габ' зі ліб.

— А ще є одно.

— Їх лібе зі.

— А вмієте відмінювати? Їх лібе, ду Ліст... Ду лібст? Лібст-ду? Як буде справно? Ду лібст, чи лібст ду? А коли ви відїзджаєте на фронт?

— Після завтра.

— Після завтра? Куди? Далеко?

— До Італії.

— А ви так і не сказали, як справніще. А за хрестика також не розказали. Завтра в шостій ви розкажете мені. Добре? Добре? Комічно, "їх габ' зі ліб". Дивна німецька мова. Добраніч. Біжу. Завтра тут! Добраніч!

З місця рванулася й побігла. Я лишився й стояв на місці. Стояв довго, поки темнота не проковтнула її.

22.

В шостій був на тому саме місці, де ми гуляли вчора. Година гарна, тепла, лагідна. Сніг змячав і набрався вогкості. Кіті ще не було. Зупинився й розглядуюсь навколо.

Ось наші вчорашні сліди. Ми вторували тут справжню стежу. Це її сліди, а це мої.

Раптом на мене падає велика груда снігу. Оглядаюся, немає нікого. Що таке? Сніг упав десь згори. Задераю голову й бачу, на зігнутій і покрученій ялиці, недалеко від того місця, де я стояв, сидить спокійно Кіті. Їй дуже невигідно, але сидить зовсім тихо. Одягнута в сірий військовий плащ, на ногах чобітки з високими лякованими холявами. На голові біла вязана шапочка.

— Добрий вечір, панночко! — кажу.

— Це ви? А я думала, що ви взагалі не прийдете. — Поволі незграбно пручається й видно хоче злізти. — Ви б хоч помогли мені злізти.

— Плигайте просто на мене, як вивірка, — кажу наставивши руки.

— Ніби то ви мене й удержали б. А що, як плигну?

— Ну, так плигайте.

— Тримайте! — і плигнула. Я піймав її на лету й виніс на стежку.

— О, ви все таки дужий. Я важу... Ну, вгадайте. скільки я важу?

— Мабуть кіль шістьдесять.

— Ха-ха-ха! Порядна гуска важить більше. Шістьдесять одно й тридцять дека, без цього пла'ща. Це тяжкий плащ. Знаєте, що я сьогодні довідалась? У Росії революція. Скинули царя й узагалі усе начальство. Цікаво. Мама плаче. Наша сіра кицька чогось об'їлася, чи що і здохла. Мама її дуже любила. Я-ж не люблю котів. А ви любите?

— Ніколи не мав нагоди подумати над цим.

— Це дивно. А коли ви сиділи там на полонині в окопах. І там не думали про це?

— Про це якраз ні.

— А про що?

— Про все. Багато передумалося. Було досить часу.

— А це цікаво. Ну, про що ви думали? Ну, от сидите. Уявляю собі глибокі землянки. Там душно, мокро й повно вояків. Усі сірі, дужі мужчини. Усі брудні й усі сердиті.

— Не всі сердиті. Є й дуже веселі. Деякі сміються навіть тоді, коли їм відривало кусень тіла. Одному куля пролетіла через кишки, а він сміється.

Кіті подумала. — А болить, каже вона. Цікаво. Що мене в мужчин дивує, це що вони такі терплячі й витривалі.

Я ще не бачила, щоб мужчина плакав. Отже ж їх болить. Правда, болить?

Я усміхнувся. — Розуміється, болить. Є такі, що і плачуть. Скільки я бачив таких, що плачуть. Усе це залежить від духового стану людини. Були такі, що при одному вигляді фронту плакали. А побули довший час, загартувалися й зовсім не звертали на це уваги.

— А ви були ранені?

— Хто-ж з тих, що були на фронті, не ранений?

— Як це було? Розкажіть!

Почав оповідати. Довго ходили по доріжці втоптаній нашими ногами. Оповів їй усе, що пережив і передумав. Коли скінчив, питає:

— Маєте ви ту стрічку, що вам дала Параня?

— Маю.

— Маєте тут?

— Так.

— Покажіть.

Виняв і показав. Подивилася і сказала: — Жовта й синя. Цікаво. Візьміть. А розкажіть, за що вам дали хрестика. А це все таки сильно. Велика церква, а в ній повно образів із виколотими очима. Ви вмієте оповідати. Це мабуть інак було. Не так сильно.

— Я зовсім не вмів оповідати. Я й не вмію. У мене це лиш іноді буває. Це треба настрою. Я мушу шукати слова й вирази. Я чую значно більше, ніж можу висловити. Мене часто мучить страшна й разом велика думка. Ходжу, ношуся з нею, а висловити не вмію. Я ще був зовсім малим і вже відчував це. Це було і смішно й разом прикро. І аж коли зустрівся з Борисом, той навчив мене багато говорити. Ах, коли б ви почули, як він чудесно говорив! Я ще ніколи не чув, щоб хто вмів так приємно, так розумно і так просто говорити. А сам я ... Ні, я не вмію. Мені бракує чогось. Бракує спритності, гнучкості. Я ввесь сучковатий, грубий.

Після почав оповідати "про те, як заслужив хрестика". Кіті уважно слухала. Підчас розмови взяла мою руку й увесь час з нею бавилася.

— Дивний той Янчеюк — каже вона, коли скінчив. — Не вже він так любив Марійку? Невже гуцул вміє так любити. А Марійка. Цікава б побачити її. Ця пережила. А ви завтра їдете? Невже ви завтра їдете? От

дивно. Є тут, а завтра вже Бог зна де. Поїдете, підете знов на фронт. Згине скоро сніг, настане весна, а вас тут не буде. Всі будуть тут, а ви ні. Чи-ж не комічно?

І вона почала голосно сміятися. — Пригадала собі, як мама плакала за кицькою. Ха-ха-ха! Ви ввесь суковатий. Ха-ха-ха! Це мене все так смішить. Усе залежить від духового стану людини. Це ви вичитали з якоїсь книжки. Це ви напевно вичитали. А як поїдете, то напевно забудете мене. Мене зовсім легко забувається. Не думайте ніколи й усе. Ха-ха-ха! І звідки я взяла, що ви будете за мене памятати? Ви страшно смішний. А мене, знаєте, болить голова. Дуже болить. Тому я така дивна. Я хотіла сьогодні зовсім не те сказати. Зовсім не те. Але вже пізно. В мене так часто буває, що я не те скажу, що хочу. Часом це добре, але здебільшого зле. А коли від'їдете ви, все таки напишіть. Розумієте? Мені буде приємно мати й від вас листа. Я дістаю так багато листів. Зо всіх сторін, уявіть, зо всіх сторін. У мене ціла збірка листів.

— І хочете до неї долучити й мій? — Це вирвалося в мене зовсім наперекір мого бажання. Я-ж міг її образити.

— А ви й ображатися вмієте. Це дуже гарно. Ну так бувайте... Мені вже треба йти... Треба йти! Ну? Чого ви на мене так визвірилися? Ви! Ви!

В неї тремтів голос. Узяв її гарячу й мягеньку рученьку. "Моя рученька! Моя мила рученька!" Взяв і підніс поволі до уст. Ручка затремтіла. Разом з ручкою наближалася до мене й вона вся й я відчув дотик її грудей до моєї руки.

Мої уста зовсім скривилися. Підборіддя подалося вперед і кути рота затремтіли. — Кіті! — вирвалося з моїх грудей. Це згучало, як клич, як наказ. Вона злякалася, рванулася вперед. Мої руки блискавично охопили її пружній стан, а вуста вїлися в її уста...

Я заянчав, мов сильно ранений. Нараз заніміло все навкруги, провалився ліс і гори й ми двоє огненних і хистких стояли в усесвіті на зовсім маленькім клаптику непевного грунту. А навкола безмежна темнота й порожнеча.

23.

— Куди ти, Кіті?

— Боже мій, мамусю! Ти завжди лише куди й куди? Вийду от. Мене болить голова.

— У тебе, дитино, кожний день щось болить і все таки йдеш, ідеш. Ідеш, йдеш і йдеш. Лазиш по тих горах. Там був фронт. Там стільки валяється всяких бомб, усяких.....

— Маа-мо! Кричу й не можу тебе перекричати. Всяких, усяких! Нічого там не валяється. Я хочу, я піду. Мене болить голова й усе!

— Ну-ну-ну! Йди-йди! Я-ж не кричу.

У сірій, з військового полотна, блюзі, в коротенькій спідничці, оперезана жовтим військовим пояском, тонка, легка й рухлива Кіті, виходить з дому, повертає до залізничного мосту й, навпростець, піднімається на полонину Григорівка.

Ноги її, взуті в грубі з твердого юхту черевики, енергійно й мужньо топчуть мокрі від роси комердяки воєнної дороги, на котрій видно ще сліди гарматніх коліс. Груди піднімаються й опускаються швидко, а биття серця перешкоджає йти. Зупиняється й слухає.

Владно запанувала весна. Мовчать напружені смереки. Сонце страшне й сліпуче вигналось у височінь і жбурляє об землю своє

промінні. Повільно, мов дами з часів рококо, пливуть хмаринки, орамлені бездонньою синьотою.

Пробившися через гущавину старого пралісу, Кіті видрапується на скелю Климпуш. Перед нею широчезні простори. Над нею сонце й хмари, під нею далеко в долині річка, село, залізниця, по котрій без перерви повзуть довжезні потяги.

Немає більше війни. Вона відійшла за гори. Звязали порвані залізниці, замовкли полонини.

Кіті сідає на повалений стовбур, який тут багато років, ніби навмисне положений, щоб міг на ньому вигідно присісти натомлений мандрівник.

І тут щераз виймає листа. Тільки тут читати такі листи. Тут, де можна кричати, сміятися, ридати. Довго, довго мовчав, але не забув. О, він сильно може мовчати, забути-ж ніколи.

І Кіті читає: "Далека Кіті!

Коли будеш читати цього листа, не дивуйся. Перший раз такого пишу. Коли тужила за ним — даруй, за довгий час, коли байдужий — викинь. Пишу й думаю над кожним словом. Слова мої, мов камені, тяжкі. Вони нетесані, кладуться кострубате, а хочуть висказати тобі ввесь мій біль, від того часу, як вирвано мене з зальодинілих наших гір, де зародилася й розрослася моя страшна любов. На Монті Гропі в Альпах куля дум-дум розторощила кістку моєї правої ноги. Згадав тоді тебе й усміхнувся. Бачив чорні очі твої залиті слізьми і коханням. Тепер лежу в лікарні. Зо мною ще двадцять чотири жовтих, воскових облич, чекають черги на смерть. Я-ж бачу очі твої й любов, що бушує в них, гоїть рану мою. Лежу два місяці. Нога моя довго лежала на вазі життя й смерті, але тепер остаточно перемогло життя. Вона лишається для мене, лиш

трохи попсутою, вона буде моєю, як і до цього часу. Ось я вже зводжуся, можу. сидіти, думати й навіть, як бачиш, писати.

Кіті! Що маю ще сказати? Тяжко дібрати слова. Як любиш, — відчуй і зрозумій. До побачення! Дмитро.

Кіті дочитує, руки спускаються на коліна і тримають листа. Очі довго непорушне дивляться вперед, зовсім непомітно наливаються сльозами та проливають їх. І капають сльози, стікають по щоках, по кешенях на грудях, осипають руки й папір. У тих очах через сльози відбився величний, синій простір, потяги, хмари, зриви гарматніх вибухів і велитенська постать людини з розторощеною ногою з усмішкою на спраглих посинілих устах.

Ну, чого-ж ти плачеш, Кіті? Смійся! "Далека Кіті?... Мені хочеться любити те, що дуже для мене далеке" ... Ну й чого-ж ти плачеш, Кіті? Ти, далека, недосяжна!

Кіті всміхнулася. Обернулася, глянула, навколо. Все спокійне, байдуже. Скрикнула. Ніодна гілка не ворохнулася, ніодна комашка не прискорила своєї ходи. Все байдуже й спокійне. Природо! Ти-ж чуєш болі мої! Засумуй, засмійся, викрикни! Ні. Це так їй байдуже. Це все так має бути, мусить бути!

Зривається і швидко, майже біжить, вище на полонину. Там висока, соковита трава. Ніодна корова не толочить її цього літа. Виплетені плотиками закопи, колючі дроти, між ними цвитуть гірські фіялки.

Ще пахне скрізь війною. В повітрі лишилися відгуки квилення й вибухів гарматніх стрілен. Валяються речі залишені вояками, місця, де вони сиділи. Он скорострільне гніздо. Може й він тут був. Може оці сліди його сліди. Кілька обірваних будзиків лежить на каміні. Кіті бере й кожний з них обмацує. То-ж вони воювали, захищали її батьківщину.

Після біжить дещо нижче. Тут могили. Довга черга чорних з білими написами хрестів. Читає написи:

"Герман Пацігофер, райхсдойч. 18 Б.Р.М.Г.Аб.

"Адольф Брух, райхсд. Корпорал, 18 Б.Р.М.Г.Аб.

"Карл Бероут і т. д.

Звернула увагу на два чужі прізвища. Як попали вони сюди?

"Кирило Остапенко, рус. оф.

"Ніколай Плюєв, рус. сол.

Під усіми дата 24. січня, 1917.

Дещо вище рознесена землянка. Так, думає Кіті. Це вони тут були. Дивно. Тут ходив і він. Кіті схилилася й помацала пучками пальців землю. Не гаряча. Така як і скрізь. Вирвала на місці кілька фіялок і взяла з собою. Після зробила з квітів маленького віночка й положила його на братню могилу. "Мир вам!" — прошептали її вуста.

Коли зійшла на долину, вечоріло. Відчувала сильний голод. По залізниці, майже без перерви, сунули на захід навантажені людьми потяги. Що це таке? Кінець війни?

Ось зовсім помалу, сунеться довжелезний потяжисько. Зібрані різнобарвні вагони — тягарові, особові. У них набито людей, які кричать, вимахують червоними хустками. В одному вагоні виспівують по-мадярськи якусь незнану пісню.

— Ей, дівчино! — гукає до Кіті вояк. — Ходи сюди! — і додав кілька поганих слів. Кіті оторопіла. Невже це був мадярський вояк? Не може бути. То був якийсь хам.

Кіті не йде додому, а біжить за потягом. Потяг повзе зовсім помалу й, дотягнувши до Зіміру, зупиняється. З нього роєм висипає воячня. Крик, співи. На двірці вже багато вояків, які змішуються з новоприбувшими й усі разом нападають на військові склади одягів і консерв, розбивають їх і починають швидко розбирати.

Тут же на пероні утворився мітінг. Чорний, вилицятий чоловяга, виліз на перекинуту бляшанку з бензини й, люто розкидаючи кулаками, реве:

"Товариші вояки! Хай живе революція. Геть з цісарями, з кровопийцями народу! Всю владу в руки працюючих! Геть з війною! Досить пролили крови! Пора взятися за працю!

Натовп вояків в захопленні. Ревуть, погрожують комусь кулаками. Над двірцем замаячив величезний, червоний прапор, а при вході на перон вивішено такий саме плакат з написом: "Хай живе революція!" Напис на двох мовах. Мадярській і "гуцульській".

—Все це для Кіті надзвичайно нове. Вона зовсім розгубилася, замішалася в натовп, пхається поміж вояками, не розуміючи, що сталося. От тобі й славна мадярська армія. От і війна до остаточної перемоги. Що роблять усі ті, що на верху? Де поділися старшини? Чому тут самі рядовики?

У куті, де була каса двірця, розмахуючи кулаками, просторікує дебелий, з довгими рудуватими вусами чоловяга. Він утік з Галичини. Це бувший жандарм, але тепер переодягнутий у вояцьке. Він щиро обурений і майже одверто протестує.

— Зупинили потяг. Улізли. Ви хто такі? — питаю. — Де ваш комендант? — Як дам тобі, чуєте, каже один, кольбою по голові, то побачиш, хто ми такі! От і говори з ними. — Анархія. Каже, офіцерів і жандармів шукаємо. Забрали мене й ледве втік. Ми, каже, українці. Хто не з нами, той проти нас.

— Так, так, — загавкав хтось. — То українці. Вони не пускають потягів на Мадярщину. Ми ледве зібрали якісь старі вагони. У Коломиї двадцять пять паротягів і всі зіпсуті. Українці навмисне попсували, бо вони організують армію й хочуть наново війну починати. Кажуть, від Києва пів мільйону війська рушило. Все тягне на захід. Куди приходять — революція та встановляють свою владу.

— Хай воюють, як їм ще необридло. З мене вже досить. Хай про мене цілий світ завойовують, матері їм чорт! — філософує старий вояк і набиває величезну люльку.

Кіті чуб, бачить і нічого не розуміє. Що сталося? Побожеволіли люди. Пів мільйону якихось українців суне на захід. Чого їм тут треба? Вони ще й сюди присунуть і тут зроблять свою владу. Боже мій! Це було б несправедливо й жорстоко.

Смеркає, а Кіті нічого не їла. Вона зовсім забула за їжу. Не до того тепер. На її очах валиться велика мадярська армія й держава. Вона це чує й бачить і нічого не може зробити. Смеркало, а вояки не відїзджають.

Запалили смолоскипи й освітили двірець. З гір насунуло багато гуцулів. Всі вони виголоднілі, сухі. Хтось сказав, що роздають страву. Вояки вказали на склади муки й консерв і за хвилину з них не лишилося нічого. Розпочалася сварка, бійка. Деякі, діставши щось, одразу сідали тут і їли. "Боже мій! — жахається дівчина. — Вони голодні. Які вони всі голодні. Революція, голод, українці. Люди! Отямтеся! Ви всі загинете! Ви станете рабами своїх шлунків!''

Перелякана Кіті біжить додому. Чому все це на неї зробило таке сильне враження? Вона навіть за Дмитра забула. Вона горить, шаліє.

Як на те застає дома батька. Він, видно, щойно приїхав, мати радіє й закормлює його смачними стравами. Вона прибігла, привіталася й почала плакати.

— Кіті! Що тобі?

— Ах, вона в мене завжди така, — журиться мати. Батько переконаний, що вона плаче від зворушення зустріччю. Намагається втихомирити.

— Тату! Що сталося? Чого вертаються вояки?

— Революція, Кіті. Війна скінчилася. Всі армії розходяться.

— Але-ж не всі — кричить Кіті. — Не всі! Он ... І вона вже забула, як вони звуться. Вони, ті здалека починають наново війну. Не всі скінчили. Це тільки наші покинули все, не видержали. Це тільки нашим усе байдуже.

Батько лише усміхнувся.

— Чого ти усміхаєшся? Тату! А що буде з Мадярщиною?

— Нічого. Тепер цілий світ збурився. Всім набридла війна. Революцію роблять. Не видержали.

— Так нащо починали, коли не видержали? Почнуть, нароблять стільки лиха, перемордують, перекалічать і після не видержують.

— Від нас, дочко, це не залежить. Це винні ті панове там на верхах. Але Кіті Ти не проймайся так.

Кіті дрібно засміялася. — Не проймайся. Тепер не проймайся. Колись скрізь писали: — "Мадярські жінки! Цвіт і гордість наша! Всі сили на фронт. Підбадьоруйте ваших мужів!" А тепер не переймайся. Для чого стільки кричали? Нащо вішали отих Гуцулів?

— Що з нею? — пошепки питає Йонаш жінку. — Може вона читала багато романів?

Йонашиха тільки знизнула плечима, а Кіті почула це Я зареготала.

— Ха-ха-ха! Так! Романи. Це ми з мамою цілу цю зиму читали довгий кривавий роман. Це я мучила її тут, тримала "на фронті", усміхалася старшинам, зализувала їх рани. Так. Це були чудові романи. Ніколи не забуду їх. Вір, тату, що я, дочка твоя, глибоко пронята тими романами й ледве чи дасться мене вилікувати.

Вона сильно рознервувалася, випила каву й вийшла надвір. Навкола велика ворохобна ніч.

* * *

А революція росте, розгоряється. На осінь рухнув зовсім фронт. Вояцькі маси захопили всі двірці, уряди. Заворушилися гори. Настав голод. Хліба! — чути загальний крик. Зтурбувалися ясінські володарі. Йонаш виде наради з нотарем, із Розенкранцом, з Бабчинським. Утворюється комітет "рятунку батьківщини". "Всі, як один муж, повинні ми стати з Божим на устах словом, перетяти наближаючій гидрі дорогу!" — заявляє Бабчинський. Розенкранц пропонує утворити відділ народної охорони. Він мусить бути зложений з місцевих людей, Йонаш подав голос, що треба поговорити з "самим народом". Він пропонує

скликати в Ясіню велике всенародне віче й пояснити людові, що є й як треба шукати рятунку.

До комітету "рятунку батьківщини" увійшли Йонаш, Бабчинський, Розенкранц, місцевий нотар і студент Пластунєк. Всі разом видали відозву про скликання в Ясіню великого віча. Скрізь горами, вздовж Тиси й Лазещини рознеслися чутки, що буде зібрано "сам народ" на велику нараду.

ЧАСТИНА ДРУГА.

"Заговорять і Дніпро і гори"...

I

На гори ліг туман. Тяжкий мов віки й мертвий, як скелі. Шпилі Говерлі, Пєтроса, Близниці, Величного, як храм, Туркула, могутнього Попа Івана гордо знялись у височінь, сягнули хмар, продерли їх оливяну масу й виглядають далекого дорогого гостя — величне світило землі.

Над горами пливуть хмари. Невидимий великий жрець приносить жертву й дим її поволі та урочисто зводиться до небес. Ліси, полонини, скелі, дикі звори брязком хрусталевих вод, співають величні гимни. Вічна, мов непомірність часу, земля твердо й непохитно тримає свій шлях незрозуміла й урочиста.

Родиться день. Притихли й скулилися велитні гори. Ущухає і вкладається, забіраючи за собою слід великого сну, довга, тяжка ніч і шпиль Говерлі вже вітає перший промінь жагучого світила, що чітко й владно взноситься в порожнечу захланних просторів.

По горах котиться туман, котиться й розтає. Бренить роса, грає одинокою струною кришталевий водопад, летить орел, серна стрібає по

кущах, реве заспаний медвідь і доживає свій скромний вік остання полонинська квіточка.

І Нарешті туман розходиться. Зеленими прапорами замаяли зімяті поверхні розлогих лісів. Контури гір усе яркіше й яркіще висуваються на кін і по часі стають перед очима лавою велетенських постатей. Це, мабуть, на бій приготувалися. Виступили з небуття, з туману. Вийшли, наблизилися й зупинилися в задумі несхованого гніву.

Стрілою взлетіло й засяло сонце.

З грунів Бубне, Цапок, Верховинка, Лопушанка, зо всіх, усіх грунів, зворів і гір, зо всіх близьких і далеких околиць, суне народ. Чорні, тонконогі чоловіки. Ошубкані в кожухи, незграбні їх жінки, легкі легіні та соромливі, безмовні дівчата. Все суне, збігає, спливає вниз. Усе цвіте й барвіє, сміється до сонця, все, що вийшло з гір, хащавин до долу "правди послухати".

Йде народ правди послухати. Йде народ сказати своє слово, що сотні літ було замкнуте в його устах і неодважувалося вирватись у світ. Іде народ урочисто, ніби процесія, ніби на молитву.

На широкому майдані, що належить до управи державних лісів, де стоїть кілька незграбних камяних будівель, по середині приготовлена трибуна. Вона обмаяна зеленим віттям ялини й обвішена державними мадярськими прапорами. Коло трибуни гуртується верхівка. Поважні, надуті, з відкритими головами, чекають і видно нервуються.

Навколо море народу, якого безупинно прибуває. Кожухи й вишивки мішаються й переливають у соняшнім сяйві, як свіжі барви маляра на полотнищі.

Тиша. Народ гомонить, але майже пошепки. Насуплені чола, брови, забиті глибоко очі гуцулів, застигли в вираз загадкового очікування. Проходять години.

Нарешті в повному одязі духовного пастиря, зявляється Бабчинський і починає правити Службу Божу. Народ вклякає навколішки й гаряче шепче молитви перед обличчям розпитого на хресті, за котрим стоїть Бабчинський. Народ бе себе в груди великими чорними кулаками, молиться за свої невідомі гріхи з сльозами у глибоких ямах очей.

А після Бабчинський виходить на трибуну. Велика тиша сковує тисячам люду вуста, заперає у грудях віддих. Чути, як хмари проховзають у блакиті. По відкритих головах гуцулів топчеться вітрець і кошляє волосся.

— Любезні во Христі братия — глухо з нутра починає Бабчинський. — Нинішній день для нас русинів усе одно, що день воскресения. Наш народ, що довгі віки жиє в оцих горах, працює, плекає свою маржинку, ніколи не займався такими справами, як справи державні. Цебто, народ наш завжди був занятий газдівством, маржиною, жінкою, дітками, а владу, політику робив за нього хтось інший, хтось, хто турбувався цим і бажав вам усім лише добра.

Згадався рознятий Христос, який казав віддати "кесареве кесареві, а Богові Боже". Пригадались упавші з неба, янголи, яких прокляв Господь Бог за непослух і які поробилися на землі злими спокусителями людського роду, і які до наших днів баламутять "почтивий" працюючий і молящійся до Бога люд. Пригадалася велика війна. "Перед нашими очима впали тисячі й тисячі трупів Всі вони були живі люди й усі вмерли. А чого вони вмерли? Думаєте, їх "розтерзала" ворожа граната? Ні, вони потрібні були на тамтовому світі Богові й він їх забрав до себе".

Іменем розпятого Галілея, кличе народ скоритися, каятись у своїх великих гріхах, бо прийде суд і тоді відділяться грішні від праведних.

І духовний пастир скінчив. Між народом зітхання, биття у груди кулаків. Тисячі тяжких зідхунів, тисячі, тисячі рук кладуть на себе знамення хреста, тисячі сліз падає на сиру землю.

На трибуну плавною ходою вступає молодий, жвавий, пристойний студент Пластун. Це син Пластунєка, нащадок славного прадіда, який боровся з мадярами, підчас їх повстання. Пружними, рішучими кроками входить на трибуну. На нім барви мадярської держави.

— Громадо! Чесні газдове! — дзвенить молодий голос.

— Іменем високої мадярської влади, промовляю до вас угро-русинів, щоб вказати вам усе, що маємо тепер діяти. Превелебніший наш пан-отець сказав нам, який великий! маємо нині день. І дійсно це великий день. Рушиться старе життя, твориться нове. Цей день пророчить весну нашому народові...

Дзвінкі слова вириваються з уст молодого гарячого промовця. Гуцули кивають головами і хрестяться. А Пластун обіцяє, що "нова мадярська влада забезпечить нам наш добробут, наше спокійне життя. Вона віддасть у наше володіння всі ліси й полонини. В наших руках, відтепер, буде уся влада. Нашою мовою напишуть книги й будуть учити по них у школі. Все буде наше. Все, що належить нам, буде наше".

І Пластун закінчив. Останнє зрозуміли гуцули. Зрозуміли й мовчать та кивають головами. Пластуна здоровлять Йонаш, Бабчинський і вся чесна братія. Серед мертвої тиші вириваєтьсяголосний селянський зідхун і глухі слова.

— Так, так. Усе наше, лише зверхність мадярська.

Слова ці вирвались і замовкли. Але народ їх почув. Почув і зрозумів по-своєму, по-хлопському. Ніодна з промов не зробила такого враження, як ці останні, непомітні слова. Почули це й Йонаші з

Бабчинським, почули і Пластуни. Мов на спокійну поверхню води падає якийсь предмет і від нього розбігаються на всі боки круги, так розбіглася луна того випадкового зідхуна.

У думку кожного гуцула вдаряє те слово. Воно ранить і розгражує приспану його свідомість і той починає на місці тупати і хвилюватися. Юрба ворушиться. Само собою на голови вкладаються кресані. Урочистість розтає і зникає.

Але на трибуні знов духовний пастир. У руках його хрест. — Покайтесь і скорітеся! Хрест піднімається догори й народ утихає. З голів сповзають кресані. Нехотя й поволі приходить тиша. Духовний пастир вказує, що для охорони молодої держави потрібне хрестолюбиве воїнство. Приходять злі душі та намовляють вас до непослуху. Мусимо боронитися. Мусите створити військо, яке б із мечем хоронило наші закони й порядок. Він закликає добрих, "почтивих" легінів у ряди народньої міліції й буде за них молитися Богові. Він благатиме всеблагого, щоб той з великого свого милосердя послав у їх душі спокій і владі покірність.

— Во імя отця і сина і святого духа! Хто бажає вступити в ряди народньої міліції? Підніміть руки. Міліція, то таке військо, яке хоронитиме вас всіх перед злими духами

Шепіт рознісся над натовпом. До гори піднялося кілька рук.

"Мало" — подумав пастир. — Дайте місця. Ану виступіть сюди всі, хто бажає взяти на себе важкий хрест народнього оборонця. Ми будемо бачити, хто є той хоробрий і вірний син свого уряду й батьківщини. Хай знаємо, бо кожний з них одержить нагороду, яка йому належиться. Кожний дістане хліб і гроші... О, вже є більше Ану-ану! Хто ще, Наліво, наліво! — Натовп почав ворушитись і робити перед трибуною місце. Зо всіх боків виступають молоді легіні та старі газди. Всі вони не встигли ще скинути сірої військової уніформи. Одна за одною вилучаються з

натовпу ті уніформи та стають у лаву. Ось уже одна лава набралася. Ось друга стає. Бабчинського очі не на місці. Вони швидко, швидко бігають і горять. Йонаш тупцює, як медвідь на гарячій блясі. Він хотів би вилетіти на трибуну й у захваті випалити кілька сильних слів. Хай ще говорить "баган". його не зрозуміють, він ще потерпить. От будуються сірі лави. Вони слухняні та німі. За хліб і гріш бери й жени їх, куди хочеш.

Вертливе й неспокійне знаряддя — Пластун, опоений самозакоханістю й поблажливою усмішкою пана Йонаша біжить у натовп, гасає на спотикача, кричить, формує муштрує.

І от став перед трибуною мур нового війська. Кожухи, петеки, запаски, відсунулися назад. Тепер розмова лише з вибранцями. Он як гордо стоять вони й чекають.

Йонаш радить. Підшіптує свої міркування Розенкранц, Онде Блютрайх ледве держить перед собою свого живота.

Він також не без діла. Він пропонує свої послуги. Він доставить для новоутвореного війська найліпші харчі й найдешевших цінах. Він боїться, щоб йому не перебили гешефту. То ж не даром скрізь тиснеться отой великий літик Розенкранц.

Але з рядів новоутвореного війська зненацька виступає один сірий кусень. Хто то є? Ага. Це Цокан. Це Юра Цокан. Що він собі бажає?

Він хоче промовити до народу. Але він не звертається до свого начальства. Ні. Він круто по-військовому звертається до маси. Так, так. Він обернувся спиною до Бабчинського й до Йонаша, і до Блютрайха. Ось усі виразно почули: — Чесна громадо! Дозвольте з цього приводу й мені сказати кілька слів.

Шу-шу-шу! — побігло понад натовпом. — Просимо, просимо! — загуло з десяток одважніщих голосів. Начальство — піп, лісничий, нотар

і гандлярі переглянулися. І якого біса вперло сюди отого Цокана! Чи-ж вони не знають, що то за птиця Цокан. Хто його не знає, отого осоружного Цокана. Але хіба можна не дозволити йому говорити? Хіба тепер такий час?

— Просимо, пане Цокан, — озвався з-заду Бабчинський. Він навіть "паном" його обдарував.

А він — той пан, твердими мужніми кроками входить на трибуну. Міцний, щільно обтягнутий у сірий військовий плащ, з загорілим бронзовим обличчям, суворо дивився своїми сірими очима вперед. В руці у нього довга обмотана чимсь тичка. Вичекавши хвилину, поки натовп втихомириться, він почав:

— Народе!

Це слово пронизало гостро мовчанку й, мов стріла, промчало понад головами слухачів.

— Народе! — по короткій перерві повторив Цокан ще раз. — Зійшлися ми тут, чесні громадяне, перший раз, відколи стоять оці наші гори. Минали довгі століття, тисячеліття. Наші пращурі та прапращурі жили тут, випасали свою маржинку й тут умірали. Ця земля хоронить і до страшного суду хоронитиме їх кости. Але вони вмірали, западалися їх могили й затерався по них і слід навіки. На їх місце родилися інші, які так само до найменшої дрібнички жили, як їх діди та батьки. Ми родилися й виросли по горах і лісах. Ми випасали маржинку, ми їли, спали, працювали по чужих бутинах, нас використовував, хто хотів, на нас дивилися, як на худобу, яка лише потрібна на те, щоб добре тягнула ярмо. До нас налізло безліч чужаків — хижих, ненаситних, які скрізь, де тільки можна, де тільки знайшлося краще місце, посідали й, як ті павуки, порозставляли на нас свої сіточки. Корчми, обман зробили те, що в короткому часі усі долини, усі береги рік, усі бутини, ліси й полонини опинилися в руках отих хижацьких заволок. Наш народ

відтиснуто назад, на високі груні, на скелі, туди, де лише мох та камінь. Нас не стало видно ніде в низу. Ми сходили в долину хіба до праці, до корчми і до церкви, а відбувши своє, мов дичина, верталися назад у свої нори. А тимчасом долинами ростуть палаци чужих панів, множаться корчми та прибувають усе нові зграї чужинців.

Щоб ми не могли прийти до себе й не зрозуміли свого положення, наші пани не дали нам нашої школи. Наші діти роками ходили до того великого будинку, що стоїть он у Кевелеві тільки для того, щоб навчитися кілька непотрібних мадярських слів. Ми ж лишалися темні, невидющі, затуркані. Мова, якої силою навчали, не приносила нам ніякої користі, бо ніде в світі тією мовою не говорять. Нею говорить лише жменька мадярів, а більше ніхто. Навіть зайдіть до Ворохти й там уже ніхто не розуміє ту мову. А задля неї ми мусимо зрікатися нашого знання, нашої освіти.

Між начальством помітний рух. Бабчинський нервується. Йонаш хоч і не розуміє, що той говорить, але бачить по обличчях слухачів, що то зовсім не те, що говорили попередні промовці. — Зігнати його, зігнати! — шепче Йонаш Бабчинському, але не втримується й сам вибігає на трибуну.

— Пане Цокан. Ви не про те говорите. Сьогоднішній день утворений не для того, щоб ви бунтували народ. — Сердито говорить по-мадярськи Йонаш.

Цокай байдуже і спокійно звертається, до нього...

— Вас і всіх інших ми не перебивали ... А чи я про те, чи не про те говорю, це вже дозвольте мені знати. Громадо! — звернувся Цокан до людей. — Тут мені кажуть, що я не про те, що треба, говорю. Маю я замовчати, чи говорити далі?

— Далі, далі! — заревли тисячі голосів. — Далі Цокан! Геть лісничого! Народ підбадьорений своїми голосами вирівнюється. До них звернулися зо словом. О, вони скажуть те слово. Вони розуміють і чують його. Ось воно якраз тепер через Цоканові вуста на вільний простір з глибини грудей вирвалося й бушує, мов буревій.

І Цокан розказав про віковічні кривди, болі, страждання. Цокан розповів про велику війну, на якій впало безліч наших людей за ніщо. Він сказав, що нас русинів не лише стільки, скільки є в Угорщині. Нас є багато. Нас мільйони, десятки мільйонів. Вони живуть по різних державах, але всі вони однаково говорять і всі одної матери діти. Всі вони віками дерлися за чужі справи, але настав великий суд над їх гнобителями. Ось прийшла війна, революція. Для нас зійшло сонце свободи. Всі гноблені народи беруться до праці на своїй ниві й що це саме треба робити і нам.

— Тут нам казали, що тепер буде все наше. Правдиво хтось їм відповів: все наше, лише зверхність мадярська. Як може бути все наше, коли ми самі в неволі. Тепер вони так нам кажуть, бо Мадярщина розторощена. В Будапешті революція й вони самі ще не знають, чи вдержаться. Але коли ми допоможемо їм, коли вони знов окріпнуть, тоді вони не захочуть з нами говорити. Вони знов одберуть те, що дали й усе буде по-старому. Нам треба шукати не чужої зверхності, а своєї. Треба робити так, щоб ми здобули ту свою зверхність і закріпили за собою. А де є та наша зверхність?

Тут Цокан швидко розвинув те, що тримав у руці. Це був прапор з жовтою і блакитньою барвою. Він розгорнув його і вказуючи на підняте полотнище високим голосом проговорив: — Ось де наша зверхність! Ця коругов, це наш знак єдності і згоди. Це є прапор будучої нашої великої держави, яка повстане коло Києва над Дніпром і до якої маємо належати ми. Я підношу цей прапор перший раз і хай має він над нами, поки стоїть земля! Ми повинні йти за ним, горнутися під ним у тісні лави борців і нас ніхто не переможе. Слава нашій будучій державі! Слава нашому великому народові!

Тиша. Здавилося все завмерло. І раптом якась сила прориває мертвечину і зривається буревій. Реве й бушує народня стихія.Гордо стоїть з прапором Цокан. Тисячі рук піднеслися до гори. Почали співати релігійні пісні, багато молилися...

2.

Наш потяг кволо, ніби воєнний інвалід, штигількав під гору останній перегін від Квасів до Ясіня. Цілий тиждень у дорозі. Рана моя зажила й нога залишилася при мені. Кілька днів не спав, мало їв, але радість, яка наповняла мене при вигляді рідних місцевостей, так розбурхала, що втоми зовсім не відчувалося. Вже в Кевелеві, де потяг зупинився на кілька хвилин, до нас увірвалася чутка, що в Ясіню якийсь бунт. Це нас усіх ясінців, які їхали разом зо мною, порядно зацікавило. Дорогою ми багато розмовляли на політичні теми й усі досить добре розбірались у заплутаних подіях революції. Одначе те, ще діялося в Ясіню, до деякої міри нас дивувало.

Свисток. Ще пару хвилин і дома. Засапана машина зупиняється й з неї на всі боки висипається воячня. Крик, лайка. Зупиняє якась мадярська варта. — Документи!

— Геть до чортової матері! Як дам тобі документи, то перекинешся догори ногами.

Натиснули, варта розійшлася, а ми вперед. Кожний рветься додому. Але вже здалека почули гармідер. Біжимо далі. Народ. Безліч народу. Добігаємо й собі, вливаємося в його море. На трибуні Юра. Він тримає жовто-синій прапор і гукає "слава". У мене само собою відкрилися широко вуста й я заревів. Чути було, як ревіли мої товариші. Це захопило натовп і по хвилі кричало, здається, само небо. Хотілося рватися на трибуну до Юри й обняти його на очах усього народу. Але зчинився такий рейвах і метушня, що пробратися до нього не було ніякої

можливості. Десь вирвався Павло й перебрав від Юри прапор. Юра робить народові якісь знаки. Видно хоче втихомирити. Але пізно.

— Геть з мадярами! Вішальників сюди! На шибеницю ! Кари їм — Аж тепер зрозумів в чім річ. За трибуною збилася докупи чередка людей, які дуже відрізняються від загалу. Між ними бачу Бабчинського, Йонаша, Розенкранца, Блютрайха, й багато інших. Дещо ззаду кілька пань. Он струнка, суха, в чорному йонашиха, а онде. Так. То Кіті. Безперечно то вона.

Вона не бачить мене й добре. Вона, видно, перелякана, тримає під руку матір і щось гукає. А навкола бушує стихія. Гремить буревій народнього гніву, котять хвилі обурення й, мов непомітні трісочки, заливає кволих переляканих чужинок.

Але Юра рішуче взявся зупинити буревій. Права його рука високо знялася над головою. Волосся патлає вітер. Він гукає й закликає до послуху й порядку. Юрба, видно, починає поволі втихомирюватися. Юра пропонує не розходитися ще, а вибрати людей, які розпочали б працю над організацією сільської самоуправи та утворення дійсно народньої міліції. А після всі мусять спокійно розійтися додому.

Згода, згода! Почалися вибори народнього комітету. Це не тревало довго, бо Юра лише назвав кандидатів і народ під таким настроєм не думав у чомусь не згоджуватися. Всі одноголосно признали Цокана за свого проводиря, який дбає про гуцульські справи. Розійшлися з співом церковних пісень.

Бабчинський і його компанія розійшлися також, їх пропустили свобідно. Куди вони пішли, це нікого не цікавило, хіба що Юру. Але він не мав часу. Він уже збірав вибраних членів комітету і закликав їх до сільської хати на нараду. Тут тільки я зміг підійти до братів і привітатися з ними. Ми цілувалися, як на Великдень. У наших душах бушувала велика радість. Хотілося обняти цілий світ.

Додому не пішов. Куди там у таку пору додому. Зайшов до ресторану Романчука, перекусив і до сільської хати. Там повно народу. Наради, наради й наради. Юра між ними, як президент Сполучених Держав. Мені заявлено, що я командант усієї поліції і що — раз-два, маю приняти це до відома. Утворено комітет народньої оборони, до котрого увійшли: Юра Цокан — предсідник, Павло Цокан. Гнат Тулайдан, Німчук, старший ґазда Клочурєк Василь й порішили покликати також студента Пластуна, бо хоча він не з народом, та все таки може в ньому заговорить народна кров. Той має бути за писаря. Я ж до комітету не увійшов. У моїм розпорядженні збройні сили новоутвореної влади.

Всі уряди — нотарство, пошта, залізниця лишаються в такому-ж стані, як були, а щоб не переривати нормального ходу урядування в сільській хаті, комітет порішив обрати собі постійне місце осідку в бувшому військовому кіні, коло жидівської синагоги.

Вирішили також, що робити з рештками військового майна, яке залишилося на двірцях Зімір і Ясіня. Все це мусить бути захоронено в цілості для потреб народнього війська. Решту мадярської залоги, що лишилася ще в касарні, негайно обеззброїти і вислати до Мадярщину... Ухвалено також негайно вислати делегатів до українського уряду та просити в нього допомоги. Делегатами обрано Юру і, заочно, не питаючи його згоди, студента Пластуна. А Йонаша, Бабчинського і кількох жидів, які своїми вчинками задокументувалися незмирними ворогами народу, поки-що залишити. Для цього буде утворено суд і все розбереться по закону. Для охорони народнього комітету, зараз же має бути зорганізовано відділ міліції, а одночасно необхідно вести підготовку мобілізації народнього війська.

Так згучали перші постанови Комітету Народньої Оборони.

Підчас обрад, до сільської хати зайшов старий гуцул з Стебного. Кволий, немічний, почув, що зроблено якийсь комітет і прийшов поскаржитися на попа.

Був це перший живий чоловік, який звернувся до своєї влади. А що там сталося? Так і так: З війни вернувся небіж. Щось му сі стало. Куля застрягла у плуцах ци що — вмірає. Коби хоч вісповідавсі. А превелебний не хочуть. Кажуть, не мають часу. Кажуть, що тепер най тоті сповідають.

Он як! Павло, як сидів, так і зірвався. Величезний його кулачисько тарахнув об стіл. — До чортового сина! Коли вішали, то він мав час. А тепер не має. Хлопці!

Стій, Павле! — зупинив його Юра. — Не гарячися. Тут треба підходити до всього розважно. В запалі можна наробити всяких неприємностей.

— Розважно, чортового сина! На гиляку пса старого й кінець. Що тут панькатися.

— Прошу тебе, Павле. Ми не якась банда, а зорганізована народна влада. Попа треба примусити, щоб він пішов виконати свої обовязки, а після утворити над ним суд. Суд має займатися такими речами, а не ми.

— Поки до суду дійде, то той чортяка втіче. А після наробить він тобі шелесту.

— Не втіче. Подбаємо про те, щоб не втік. Нашвидко післали людей за Бабчинським. Повів їх Тулайдан. Кілька цікавих пішли за ним, щось дернуло й мене за всіми. Темніло. Ворохобний день швидко тікав. Нас пятеро, люда, а по дорозі приєдналося ще зо двоє, швидкими кроками подалися через міст "Тридцятка" і звернули направо. Проходили вузенькими суточками, коло Розенкранцового обійстя. Звідсіль веде стежка до кладки через Тису. Вояки вишикувалися, попереду Тулайдан, а за ним решта. З самого заду шкандибаю до смерті перетомлений я. Проходячи повз частокіл Розенкранца, побачили, як швидко зачинялися

і як заригльовані ворота, що ведуть на подвіря. Ми зовсім не мали наміру заходити туди, але Тулайдана це видно обурило.

— Ей, ти там, сучий пасинку, Бог би тя побив! Чого замикаєшся? Ану, коли так... Хлопці! До попа ще встигнемо. Ану відвідаємо цього. Цікаво, як нас вітати буде.

— "От і на нашій вулиці празник", — мигнула думка. Чомусь воскресла в тямці полонинська ніч, Григорівка, місяць. Хлопцям подобалися Тулайданові наміри. В одну мить два з них сиділи на воротях і вступ на подвіря отвертий. Забрязкали кріси. — Заходьте, заходьте! Просимо відвідати нашу господу. Пан Розенкранц Йойна, могутній володар усієї Гуцулії, дома. Він сидить у своїй світлиці й нетерпляче чекає на вашу гостину, — говорив Тулайдан і, знаючи добре всі входи, попростував до покоїв Розенкранца. За ним ринула решта.

О, яка шкода! Пан Йойна Розенкранц виїхали ... А куди виїхали? До Квасів. Дуже, дуже шкода. Але дома, молодший брат. Ну, слава Богові. Нас і молодший почастує.

Увійшли і навіть кресанів не скинули. Не до кресанів тепер. Це не те, що було. Колись зустрівши на вулиці Йойну, самі кресані летіли з хлопських голів.

— Ну, так значить, нас хочуть у цьому привітливому домі почастувати якоюсь стравою. Це гаразд. Хлопці! Рихтуйте свої черева. Тут вас, чортів, понапихають, як бочки. От і бачите. Пивце і мясо. Так, так. Мяса ми вже, мабуть, давно не смакували. Дякуємо, пані Розенкранцова. А чого ж то ваш брат такі гнівливі? Ані не обернуться, не заговорять. Не подобаються гості? Ха-ха-ха! От дивак! Такі хлопи і не подобаються! Бачите, гей би коні регочуть.

Розенкранц понуро сидить у куті на заялозеному шкуряному кріслі й сам до себе бурмоче. Видно лише, як пейси та борода ворушаться.

— Ей ти, хабарнику! — зривається раптом Тулайдан. — Чого там Богові докучаєш? Ходи сюди! Той мовчить. Хлопці регочуть.

— Не чує. Оглух холера, — каже з співчуттям Тулайдан. — А не бійся, як людей оббірав, останню худобину з хліва тягнув, як селян паленкою обпоював і виманював у них фальшиві підписи, тоді пес не був глухий. Ні, ні. Він завжди був глухий. Він не чув, як плакали на снігу викинені ним з хати діти. Він не чув плачу матерей. Він завжди був глухий.

Встав Тулайдан, випростувався, взяв у руки кріс, як палицю й мірився на чорну постать в куті. Перед нього бухнули на вколішки дві жінки.

— Кинь, Тулайдан, — проговорив котрийсь з нас. — Ходімо відсіль.

Але Тулайдан махнув кулаком направо, одлетіла одна жінка. Махнув наліво, одлетіла друга. Гвалт, вереск. Хлопці один за другим виходили надвір. Розенкранц раптом зривається і біжить до дверей.

Трррру, карий! — хватає його за полу Тулайдан. — Не спіши, ще встигнеш. Розенкранц почав різко і пронизливо верещати. Тулайданів кулак піднявся догори й кілька разів упав на щось тверде. Раз, раз, раз! Хлопці швидко вибігають надвір, десь скавічать жінки.

—Я вибіг також. Був так утомлений, що не зовсім віддавав собі справу, що коїться. В ту мить чути глухий постріл і по хвилині в цілому будинку згасло світло. З темноти виринула Тулайданова постать.

— Що? Що? — кинулися всі до нього.

— Нічого. Ходім. Здається підстрілив — трохи нервово проговорив він і швидко побіг вперед.

Витворився особливий настрій. Нічого говорити. Місток під ногами вгинається і рипить. Під ним реве й пінить повна Тиса, а небо залите чорнилом.

Ось і будинок Бабчинського. Високий, розлогий, у вікнах ніодного світла. Йдем до нього з острахом. Чуємо, що не варто б іти, щось не пускає, але кожний соромиться свого чуття й уперто йде вперед. Довгий знайомий частокіл. І тут, думаєш, частокіл. На стовбику настромлено якусь непотрібну бляшанку. Бемц! Котрийсь вдарив по ній прикладом і наробив галасу.

— Який там чорт!.. — сердиться Тулайдан. На подвірю зустрів нас лютий псюра. Скрізь темно, лише, здається, в кухні світиться. Трах-трах-трах! Відчиняй! Там попадя, син Бабчинського і служниця. Несподіванка. Робляться великі очі. — Слава Ісусу Христу! Шукаємо пана превелебного. Дуже потрібно.

— Пан превелебний у покої й не мають тепер часу.

— Таак? Але ми все таки хотіли б їх бачити.

— Кажемо вам, що не мають часу.

— Ми дуже перепрошуємо паню добродійку, але в такім разі змушені самі викликати пана превелебного. Мусимо потурбувати.

В ту мить, велика, тяжка постать Бабчинського зявляється у дверях кухні.

— Що ви, легіні, тут хочете? — спокійний запит. Легіні познімали кресані. Та, пане превелебний... властиво ж... Тут у Стебнику, як зачули, умірає мадярський вояк. Захищаючи вашу батьківщину, він здається дістав кулю в легені й тепер умірає. Кажуть, що ви, превелебний, відмовляєтеся його висповідати.

— Але-ж ні!.. Але-ж ні!.. Але-ж прошу вас... Хто вам таке сказав? Я зараз, ось тільки приїде підвода. Вони не можуть мені дати підводи. Не можу також і йти. А яке вам до цього, мої милі, діло? Хто вас сюди послав? Це ж, здається, скоріше моя, ніж ваша справа.

— Еее, пане превелебний! Що там таке питати. Та й підводу тут ніколи чекати, — піднявши голос, каже Тулайдан і насадив кресаня. — Ми спішимо. Там вмірає вояк. Підсядьте ліпше, превелебний! — і подає Бабчинському стільця. Зирк, зирк! Що сталося? Навіженні? Біліє, червоніє, знов біліє. Син виступив було вперед. Ми всі стоїмо й чекаємо. Чого той хоче.

Не хвилюйтеся! Прошу не хвилюватися. — Звернувся до нас: — Хлопці! посадіть пана превелебного й допоможіть йому роззутися. А ви, паничу, і ви, пані добродійко, не хвилюйтеся. Панові превелебному нічого не станеться Вони лиш підуть і висповідають вмираючого.

Два дужі козарлюги не чекали на дозвіл. Вони посадили Бабчинського, роззули. Забіліли ніжки, затремтіли дучки.

— Ну, от вам тепер і підводи не треба. Буде зовсім легенько. Підемо.

Бабчинський стояв. — Ах, лиши Тулайдан! — сказав котрийсь.

— Ходім! — різко викрикнув Тулайдан і очі його налилися червоним. — Раз, два! Марш! — скомандував по-мадярськи.

Ні, ні. Це вже не жарти. Це зовсім не жарти. Бабчинський підводиться та й іде. Йде до дверей, надвір. Ось і вулиця. — Бігом! — скомандував Тулайдан і ми всі пострібали берегом Тиси в нічну пітьму.

А з другого боку за Тисою коло пошти чути рейвах, крики, мигають вогники. Ми ж біжимо, квапимося до вміраючого. Ми не звертаємо на ніщо уваги. Думка працює сильно, але ніби одурманена чадом. Все одно було пізно. Ранений вояк помер без сповіді.

Пускаємо самого Бабчинського й вертаємося до села. По дорозі натрапили на хату одного з учасників славетнього нашого гурту. — Зайдемо, хлопці? Відпочинемо.

— Зайдемо! — і зайшли. Посідали на лаві колом. Десь взялися моторні дівчата, горщик кислого молока. Дуже гарненька донька господаря Василинка.

— Ех, і донька! Певно неньова й мамчина! — шкирить Тулайдан зуби.

— Саме відгадав. Гейби пальцем в небо попав, — заливається Василинка. Тулайдан тягне молоко. — Пийте, козаки. Чули це слово?

Зареготали. Але в ту мить зненацька брязнули всі тахлі вікон і посипалися на долівку. На їх місце втикнулося до середини з тузин крісових цівок. Одночасно відчинилися двері і на порозі стали три цибаті мадяри.

— Руки вгору! Іменем закону ви арештовані! Тра-та-та!

— Цівки крісів настовбурчилися просто на нас.

Чотирнадцять рук піднялося вгору. До хати увійшло ще кількох і гарненько підібрали нашу зброю. Я нічого не мав, то і не було чого підбирати.

— Є тут Цокан? — запитали одразу наші добродії. Прийшлося відгукнутися. Виступили два і зправа і ліва я відчув дбайливу охорону.

По короткому часі ми опинилися в темнющому, як могила, льоху під сільською хатою. Темнота, що спочатку не могли навіть знати, хто з нас тут є. Почали перегукуватися. Василю? Чого? — Є ти тут? — Та чуєш же! — Дмитре?

— Та є, є, не бійся. А де Тулайдан? — У, — сквернословить той. — Нас, видно, думають просто живцем до чорта післати.

Тиша. Над нами рейвах. Тупотять і шурають ногами, ніби танцюють. Тулайдан зідхає. — Свинське, пробачте, положення, — чути його голос.

— Не важне, — відповідає темнота.

— Та не смердіть так, чорти, — бубонить з другого боку.

— Мовчи, мовчи там. Пив кисле молоко? Пив. Ну, так і нюхай.

— А твоя сестра, Юро, дійсно нічого собі. Давай, пошвагруєм.

— Ти-но, ади, буцигарню одсидь. А то поки вилізеш, посивієш. Мадяре жартів не люблять.

Три ночі не спав, але й четвертої не до спання. Обдумував усе, що сталося, розпитував, з чого почалося. До чорта дивно, їхав додому, а попав чорт зна куди. Але нічого не вдієш. Сиди й чекай. Що то зробили з рештою комітетчиків? Де Юра, Павло?

Метушня на горі не втихає. Час тягнеться без міри, нудно й довго. Раптом чути на горі крик. Впав постріл, затупотіли ноги. Ми зірвалися й завмерли. Але по часі гармідер втихає і знов як було. Що там діється?

Що там, чорт би їх забрав, діється?

Ранок досягнув нашої яскині значно пізніше, як йому це належало зробити. Скромне, загратоване на дві крихітні брудні тахлі віконечко, закрилося ззовні непрозорою повікою неохоче піддавалося напорові соняшного проміння. До всього й день, видно, неважний. Сірий і, мабуть, нудний. Осінь там кладе чітко свої ознаки на перси стиглої землі, а вітер, що порою й до нас застукає, щиро остуджував розжарені коханням літа гірські чола.

4

Сто чортів. Просто неймовірне щось. Частокіл, ворота, чорний халат. Не віриться. І чого ми тут сидимо? Якого біса ми тут сидимо? Ага, знов якісь шматки вчорашнього. Стрібаємо беріжком, а перед нами черевате людоподібне єство. Далі ті скажені цівки у вікні. Хто заплатить газді за вибиті тахлі?

Вже давно ранок. Шлунки наші громами обзиваються, а їсти нічого. Хлопці довго гуторили, після затихли, сидять, сопуть, а вирази якісь макогонячі.

Нарешті, десь коло обіду, почали викликати. Першим мене. Це знов таки вказувало, що до моєї особи вони привязували найбільше неоправданої уваги.

Стіл. За столом люди й усе військові. Папір, пера, чорнило, пишуча машинка фірми "Адлер". Це досить стара фірма. У нашому полку були аж дві такі машинці. Коло машини сидить досить знайоме мені дівча, ясінської прачки. Водо дивиться на мене перелякано. Всі решта виглядають також досить дурнувато. Пики переборщено поважні. Один, з перетятою верхньою губою, якого я ніколи до того, ані після того, в Ясіню не бачив. Навіть монокля для невідомих цілей у ліве око вставив. Але вигляд його від того ані на йоту не став поважніщим. Дуля якась.

Довідавшись моє імя, прізвище, роки й решту подробиць моєї біографії, запитали, як я попав у ту банду.

Так і так. Їхав. Давно не був дома. Мітінг. Хто й що говорив не знаю, але в революційному захопленні і т. д. і т. д. словом, як бачите.

— Хм, хм... Так, так.

— До ніякої вини не почуваюся. Хто вбив жида, не бачив.

— Не бачив?

— Не бачив.

— А нам здається бачив. Шкода, шкода. Прийдеться вам ще трохи посидіти. Може побачите.

— Ну, що-ж. Сидіти, то сидіти. Хіба мало вже находився. Варто й відпочинути.

Смішок. Це так розтята губа хіхікає. Чорт з тобою. До побачення.

За мною Тулайдан. Цього продержали довше, а коли вернувся, вигляд мав неважний. Підсів до нього і почав підбадьорувати. Він сказав, що можливо ще цієї ночі нас вивезуть до Сиготу. Це вже дещо гірше.

Перебравши всіх, нам внесли якусь юшку й по кусневі кулеші. Зіли до дрібочки й сидимо далі. Де-ж у біса наші? Де Юра? Чому-ж вони не дадуть нічого про себе знати? Але хіба ми можемо подати щось про себе? От сидимо й усе.

Надходить вечір, а за ним ніч. Сидимо. Чекаємо, що кожної хвилини зайдуть і скажуть: збірайтесь! І що тоді? Тиждень добивався додому, а тепер знов поволочуть тебе, хто зна де.

Гемно, як у чоботі. Сморід також прибрав особливої міці, бо нас і не думали кудись виводити "до вітру". Внесли відро й усе. Вже ніхто з нас не говорить. Всі мовчать, мовчу з солідарності й я. Над нами, як і минулої ночі, безупинна метушня. Час тягнеться, як смола.

Аж чуємо, хтось до нас добереається. За дверима кроки, гутірка, брязкіт ключів. Ми переконані, що йдуть по нас. Прощай Ясіня й революція' Двері відчиняються і смутний, виразом відчаяного песиміста, ліхтар дещо освітив нашу яскиню. Сидимо всі на земляній вогкій долівці і зовсім не думаємо вставати. Вдень я дещо закорхнув, а тепер збірався знов і на тобі.

— Дмитро Цокан! — чую голос ліхтаря, чи тієї пики, що сторчала за ним. Розчарування. По короткій мовчанці відповідаю.

— Збірайтесь і виходьте.

— Куди? Що?

— Виходьте й кінець. Не будемо-ж вас виносити, — жартує пика.

Оглянувся на товаришів. Шкода стало. Виведуть сучі коти і не вернешся.

— Ну, кажу, братва. Будьте здорові. Видно мене там таки полюбили. Піду на зобачення ... Ет! ...

— А ти не йди, — каже Тулайдан.

— Не йди, — кидаються до мене решта. — Коли йти, то всім. Одного не дамо. Куди там серед ночі. Не дамо!..

Я встав. Що його робити? Пика й ліхтар настирливо сторчать у дверях. За ними ще кілька пик визирають, а з ними видно й кріси. Подумавши, кажу: не піду я, добродію, сам. Чого ви хочете?...

— Но, но! Не морозь дурниці. Підемо, підемо, хлопе, і баста. — І по цих словах до ями ввалилося з пятеро барчистих люда, зтероризували наших бравнінгами, підхопили мене й метеликом випурхнули "на світ Божий".

Там темнота, хоч стріляй у морду. Коло мене двох озброєних до зубів. Вийшли задніми дверима і, пройшовші короткими суточками, опинилися на дорозі.

Тут чекає запряжений фаетон. Коні направлені в сторону Лазещини. Коло того ще двоє озброєних.

У мене по спині пробіг холодок. Поважно й урочисто підводять мене до фаєтону. Всідаю. Коло мене вмощуються два озброєні, запона спускається і коні прудко рушають. Серце чітко й нагальне тукотить. У голові бавляться в перегони думи. Колеса возу стукотять і стрібають по камінцях. Війна. Знайомі обличчя, батько, мати... Кіті? Де ти є, моя Кіті?..

5

Передминулого дня, після страшного віча на площі лісової управи, перелякана та зтурбована Кіті припала до матері, міцно тиснула її суху, теплу руку. — Ходімо! Ходім звідсіль, мамочко! Ходім скоріше!..

Вона тремтить, серденько стрібає в грудях, в очах пекучі жарини. Дивиться на трибуну й боїться. Що за дивний і чужий має там прапор. І зненацька... Боже, Боже!.. Кіті не хоче цього бачити, Кіті клене свою

долю, яка допустила нещастя пережити цей мент. На трибуні обіймаются брати Цокани й між ними також він. Невже-ж і він?.. Зрадник?..

На короткий мент заніміла. У грудях давило й під горло тиснулися болючі сучки. На обличчі збігають рожеві плями, а в залитих слізьми очах зявляються і зникають гострі прудкі огники.

— Ходім, мамусю, ходім! Тікаймо звідсіль! Мама не знає, що є з Кіті. Кіті тікає, боїться? Кіті тремтить за долю батька й матері? Але-ж ті лобураті, похмурі дядьки нічого не зроблять. Вони не осміляться напасти. Вони надто несмілі. Але все таки дійсно краще, як мога скоріше виборхатися з цієї жахливої юрби.

— Де батько?

Кіті не слідкувала за батьком. Він десь тут. Він дасть собі раду. Він мужчина. Там ті на трибуні просять не чіпати нікого. Хай ідуть собі, хай розходяться. Батько може ще знайти багато можливостей доказати тим мужикам, хто він є. Може, коли захоче.

Так думала щупла Кіті. Одночасно її щось тут тримало. Не хотілося відходити з цього місця, хоча вуста мимоволі все "ходімо, ходімо!"

Проїжджає жидівський візник. Коні подібні на, старі вичовгані ключки. Вони припняті до брички ремінняками й видається бричка от-от попре їх назад.

Кіті і мати сідають, візник очайдушно заголосив, коні напнулися і потягнули бричку за собою.

Прибувши додому Кіті не могла найти собі місця. Відчай, що ввесь час збільшувався й дивний неусвідомлений страх наповнював її єство. Знов, як і того страшного вечора, коли вона перший раз побачила

революцію на стації Зімірі, перед очима виступило огненно-кошмарне слово — "українці" Що вони від нас хочуть? Чого їм тут треба? Це правда, що ті потвори з якогось небуття виходять і наводнюють собою всі краї. Це правда, що півмільйонна їх армія суне на захід. Так. Це безперечно правда. Вони вже тут. Вона чує їх. Тихі, спокійні русини. Так, так. Це українці їх зіпсули. Але це-ж неможливо, чуєте? неможливо! Тисячі літ тихі, спокійні русини й як же так. Де взялися ті ворохобні українці?

Це слово мучило, било її, стьогало її по обличчі. І не-вже з ними "він"?

Уявивши постать Дмитра, його очі, його закохані, мякі, теплі очі, не могла повірити, що й він належить до тих українців. Це не можливо. Це сто разів неможливо! Це хтось покпився над нею. Дмитро є мадяр, це ж так ясно. Він є вояк мадярської армії, він носить нагороди тієї армііїї він так хоробро захищав свою батьківщину. Ні, ні! ... Такі люди не можуть і не сміють бути українцями. Українці — розбишаки, а в кращому разі, страшна орда, що зтягнулася з безкраїх степів пустельної Азії якоїсь Гобі і тепер пре на Мадярщину, щоб її знищити. Гуцули також не українці. Гуцули тихі, добрі, працьовиті й покірні люди. Вони хочуть бути завжди при Мадярщині. Правда, що вони не вміють по-мадярськи, але ж вони навчаться. Вони хочуть навчитися.

Вони розуміють, як приємно; розмовляти такою благородньою мовою, як мадярська...

Прийшов вечір, а батька нема. Темнюща ніч облягала одинокий, закинутий серед хащавин і гір острівок Мадярщини. Навколо простягнулося жахливо царство українців і Кіті ввижається, як вони величезними масами не зустрічаючи опору, переливаються через гребінь Чорногори. Вони скрізь. Їх повно. Гори, ліси, в кожній гуцульській хаті — скрізь українці. Може вони зараз і до них увійдуть. Що, як увійдуть і заговорять своєю собачою мовою, брр!

Швидко спускає тяжкі непрозорі віконні занавіси. — Мамо, зачини в кухні —вікно.

— Нащо, Кіті?

— Прошу тебе. Нащо й нащо! Ввесь час нащо.

— Боже, яка ти нервова. Я вже зачиняю.

— Зачини добре й ходи до мене. Сядь. Скажи мені, мамусю! Цокани також українці?

— О, Боже! Звідки? Цокани звичайні собі гуцули.

— Ах, звичайні гуцули. У тебе все звичайні гуцули. Вони зовсім ніякі звичайні гуцули. Знаєш ти, мамусю, того Цокана, що колись був у нас і пив каву? Тоді, за війни Хіба то звичайний гуцул? Він справжній мадяр. Хіба ти не чула, як він говорить і не бачила, які в нього на грудях нагороди? А вона, звичайні гуцули! Ех, Боже!

Кіті це обурило. Вона вперто думає й намагається довести нетямущій матері, як та глибоко помиляється.

— Хіба звичайні гуцули могли б так розмовляти, як Дмитро Цокан? Вона ж добре знає, що звичайний гуцул ледве потрапить на своїй дикій мові звязати двоє путніх слів. Вони не потраплять висловити свого захоплення й жалю й подібні до кращих пород малп. Он лист Дмитра... Ні, ні! І чого ти, мамусю, так завжди на мене дивишся? От не люблю, коли хтось на мене так дивиться. Я ненавиджу Дмитра Цокана. Чуєш? Ненавиджу! Він уже потрібує книжки, пише дикі листи, він оповідає про мистецтво. Ненавиджу! Задоволена? От і все. Але як ти глибоко помиляєшся, коли думаєш, що Цокани звичайні гуцули. Боже, як часом старші люде можуть помилятися.

Мати виразно признає свою помилку, але Кіті мучиться далі. Всі занавіси опущені. Всі віконниці щільно зачинені. Вже горить у бічній, навішеній килимами кімнаті, маленька лойова свічечка, щоб бодай світло не прорвалося назовні.

За стінами шумить і, гуде вітер, чути вічно знайомий віддих лісу й гуготіння Студеного потоку.

Кіті лягає на мякій, укритій килимом, канапі горілиць. Чи хоче вона їсти? Ні. Вона зовсім не хоче їсти. Вона ось полежить трохи з позакладаними за потилицю руками. Не заважайте їй. Стеля майже темна. Очі пнуться, але не встані піймити одного образу. Все лізе щось інше, не те, зовсім не те.

— Д.М.И. — Дми. Т.Р.О! Он ті літери горять. От які вони вогняні, то наближуються, то віддаляються. Плющить очі. Ні, ні! Не нахиляйся так. Не дихай. Чого ти так дихаєш? Чує, як бракнуть її юні груди, як солодко болить коло серця. Мимоволі пружньо й сильно до болю напинається, плющите очі, та швидко дихаючи, стуляє вуста. "Це ти? У мене шумить у голові. Який гарячий, рожевий туман". У грудях палає вогонь, пече, топиться, як кусень воску серце, а ціле тіло мліє у дрібному трепотінні хвиль рожевого гарячого туману.

Зненацька зривається та рвучко обертається на другий бік. Коротенька спідничка щільно обгортається й звязуе вище колін її ноги. Обличчя закопується в мяку плетяну полушку і, стримуючи ридання, вона міцно та пристрасно цілує, тісно обнімає подушку, горне до мокрих щічок, сміється і плаче. Сльози котяться й сиплються дрібними перлинами ...

У сусідній кімнаті чути рейвах. Низький мужеський говір і стукіт підкованого взуття по помості.

Кіті миттю зривається, швидко витерає хусточкою обличчя, оправляє зімяту спідничку. "Хто там? українці?" — мигнула думка.

Ага. Це батько. Це його голос. З розбурханим серцем вибігає до передньої кімнати й бачить батька, худого, блідого, виснаженого, оброслого великою чорною щітиною. Він сидить на небарвленому ослінчику і з зусиллям роззуває великі вояцькі черевики. Дві грубі замащені гетрі лежать на помості, а коло стола сидять два, подібні на них, вояки. У них кріси й при поясі бомби. Сидять понуро та слухають, що говорить батько.

І чує Кіті, що до села прибула потуга. Якась частина гонведів, яка не встигла ще демобілізуватися, спішно прибула з Рахова. Про це подбав Розенкранц, який одразу зрозумів положення й подався до Рахова за допомогою. Брата вбито. Дивно, як це так скоро сталося. Це безперечно Цоканова робота. Чому було одразу не заарештувати того Юру Цокана. А тепер лови вітра в полі. Він ще українців сюди наведе. Гуцули самі не потраплять виступити зі зброєю. Вони лише можуть зібратися бандою та вбити якого жида. Зовсім не сподівався, що Дмитро Цокан одразу покаже себе таким розбишакою. Що то значить. Вовк залишиться вовком, скільки його не привчай. І бідного отця так потурбували.

— Але й попалися. Всіх, як баранів накрили. Хай тепер попробують бунтуватися. Ще й Юру приберемо. Павла вже припнули. Сидить у касарнях — Закінчує Йонаш.

Кіті стоїть, дивиться на них витріщеними очима й нічого не розуміє. Батько й вояки пють каву та їдять. Вони, видно, дуже голодні. Вона хоче їх щось запитати, але не може. Батько готується до спання, турбується, де будуть спати вояки, виймає з задньої кишені штанів револьвера, репетує ним, дмухає до середини і при тому говорить про польовий суд. — їх так не оговкаєш. Тут треба енергійної руки. Там у Будапешті і не уявляють собі тутешнього положення.

Бере свічку й готується відійти до спальні. На Кіті не звертає ніякої уваги.

— Тату, — каже вона й направляє на батька прудкий зір.

Йонаш обертається з свічкою в руках. — Ну, чого,ще?

— Навіть не скажеш "добраніч"?

— Добраніч, Кіті.

— Тату.

Він обертається ще раз. — Став і дивиться допитливо Вона дивиться на нього також.

— Вже скоро друга година, Кіті. Я втомлений до смерті, а ти мене тільки морочиш.

— Я ще тебе нічим не морочила. Хотіла б морочити, але ти такий сердитий. Іди, йди собі. Добраніч!

Подивився на неї, зміряв поглядом від голови до ніг і мовчки відійшов Вона відійшла також. Мати у нічному жупані чекала на неї в її кімнатці.

— Тато страх сердитий. Йди до нього. Хочу бути сама. Там ті вояки Хай там сплять. Добраніч, мамо!

Стара похитала головою, кинула кілька турботливих несміливих слів і відійшла.

Тієї ночі, яка тягнулася так безконечно, Кіті не заплющила очей. На дворі шумів вітер, гримали віконниці. У кімнаті душно, тісно. Кіті розбиває перину, бється рибою і тремтить. Страшно й боляче. У вухах суворі слова батька. Навколо твориться щось, що бачиш і не розумієш.

Одначе вона рішуче мусить говорити з батьком. Зараз завтра рано. Але при сході сонця знесилена заснула. Спала довго й міцно. Коли прокинулася, ні батька, ні вояків вже не було. Пригадала все вчорашнє, мову батька, польовий суд. Не кажучи нікому ні слова, Кіті нашвидко пє каву й біжить у село. А це десять кілометрів.

6

У лісовій управі, де товклося безліч різного люду, Кіті не знайшла батька. Казали, що він у Бабчинського. Побігла до Бабчинського. Там плач і скрегіт зубів. Старий лежить з обмотаною шиєю. Дуже, дуже тішиться, що світла панночка навідала його. Жінка Бабчинського через плач оповідає: — Прийшли. Всі червоні, як чорти. Присікалися задармо. О, Боже! Ти мусиш покарати їх лютою карою. Подумати лишень. Як стоїть світ, як світить сонце, такого ще не було на землі.

— І був з ними Дмитро Цокан? Як він себе поводив?

— Той, здається нічого. Я його якось і не зауважила. Зрештою всі, всі вони бандити. Гуцул буде завше гуцулом. Його треба, як пса, на привязі тримати.

Кіті морщиться. Кіті була бліда, але тепер щічки її знов горять. Але нічого. Вона хоробро себе тримає. Вона схвильована, але хто тепер не схвильований? Вона навіть розпитує про різні дрібниці, але крім плачу і проклонів нічого не довідалася. А пана лісничого тут не було. Вія певно в сільській хаті. Там тепер важні наради. Туди також і син Бабчинського подався.

Дівчина біжить до сільської хати. Там повно вояків. У великій півтемній з одним вікном передпокійній кімнаті пай нотар, піднотар, пара пейсатих громадян і кілька обнизаних зброєю вояків.

Нотар зігнувся, мов лоза. — Цілую руці, милостивій панунці! Чим маємо щастя вам служити?

— Де мій батько?

Нотар зривається, підводить її до дверей і відчиняє. Кіті входить до великої, набитої людом, кімнати.

Довгий і широкий стіл. Навколо сірі військові мундури. Засідання. Он сидить зігнутий студент Пластун і уважно пише.

Кіті хоче говорити з батьком. Той не має на це часу. Кіті домагається. Вона мусить з ним говорити. Має дуже важливу справу.

— Ну, так він до її послуг. Але раз, два. Прошу.

— Ні, вона може з ним тільки на самоті говорити.

— Дитино. Не може він у такий гарячий час відриватися від праці. Це вже його нервує.

Але Кіті стоїть вперто на своїому. Це просто щось незрозуміле. — Прошу, вельмишановних панів, вибачити й кілька хвилин продовжувати засідання без мене. Головування передається заступникові.

— Сюди, — показує невеличкі бічні двері. Увійшли. У кімнатці столик, канапа й два стільці. — Прошу занято місце, — енергійно вказує на стілець. — Але швидко. Не маю часу.

— Сідай і ти, тату, і не роби комедій. Я до тебе по важливій справі. Де сидять увязнені люде? — сказала енергійно і зненацька.

— Ця справа тебе не торкається. І якщо ти тільки задля цього прийшла, то краще було не турбуватися.

— Тату! — зривається Кіті. — Я не дозволю говорити зо мною таким тоном. Справа ця мене обходить і то близько, бо між ними є той, якого я кохаю! — випалює Кіті. Вона навіть сама злякалася свого признання. Зовсім не мала на думці цього робити, але це сталося якось само собою.

Йонаш, почувши таке, зробив веселу й посмішливу міну.

— Ти вже кривиш уста в усмішку. Тобі це усмішка. Ти скажеш, що вони бандити, злочинці. Тату! Слухай! Прошу тебе вислухати мене, а тоді вже смійся. Тату! Батьківщина в небезпеці. Під ногами горить земля. Ми мусимо рятувати себе. Ми мусимо шукати під собою твердого грунту, а не плавати по крижинах розбурханого моря. Ви думаєте, що тільки силою, кулаком змусите цей народ до покори. Але ви помиляєтеся. Тисячі літ володіли мадяре цим краєм і за цей час не тільки для себе нічого не зискали, а... Вчора мав нагоду сам на власні очі пересвідчитися. Ти думаєш, що тут винен Цокан. Він лишень утримав розбурхане море, щоб вас зовсім не проковтнуло. Тут винні твої і твоїх співробітників вчинки. Ось хто тут винен.

— Кіті! — грізно викрикнув Йонаш. — Ти не смієш цього казати батькові.

— Смію й мушу! Це правда. Ти не хочеш її чути, але це правда. Ти не хочеш ще й тому, що я твоя дочка і кажу тобі те, що ти повинен сам знати. Ти сказав учора увязнити молодих хлопців і сьогодні вже говориш про польовий суд. Ти забув, що сам ледь вискочив з-під того суду. Ти забув, що кара та може ще повергнутись і вергнутися на тебе самого. Ти забув, що не гуцул ворог, а ворог за горою і він кожної хвилини може

зявитися сюди. Треба з ним боротися. І то боротися не так, як ти. Треба боротися силою. А де та сила? Розенкранц? Блютрайх? Бабчинський? Ці павуки? Ці хижаки, які тільки хоробрі тоді, коли їх жертва лежить перед ними звязана? Вони є виною, що народ кидається сьогодні на нас. Вони ожебрачили його, зробили з нього безличну худобу, а тепер дивуються, що та худоба, почувши в собі трошечки сили, йде й убиває їх. Ні, не ті бандити, що ти думаєш. Шукай їх деінде. І знай, батьку, що коли ти даси на розстріл чи шибеницю хоч одного з них, я виступлю й убю твого Розенкранца, а. тоді бери й мене на суд разом з тими бандитами.

Виговорила це й замовкла. Груди її хвилювалися. Очі все ще вибухали вогнем

— Ти збожеволіла, дочко! — проговорив спокійно Йонаш.

Підчас мови Кіті він увесь час міняв барву обличчя. У ньому щось варилося. Кіті голосно засміялася. — Збожеволіла! Так. Я збожеволіла. Тільки ти не збожеволів, коли озброїв проти себе весь народ. Сором, батьку! Ганьба! Дивися, щоб не прийшлося тобі цього спокутувати й то гірко.

— Ти хочеш мене вчити! Гаразд, — видушує він через свою лють. Він закурює цигарку. Помітно тремтить рука. Намагається тримати себе.

— Ну, та як-же по твойому?

— По мойому — вже пізно. Ти вже нічого не можеш робити. Тебе тут ненавидять, бояться й разом чигають на твоє життя. Тут треба здобути собі інших, ніж ти маєш, людей. Тутешніх, отих звичайних гуцулів, проводирів народу треба нам здобути і запрягти їх до нашого воза. Це, місцеві люде мусять боронити Мадярщину.

— Тільки чекай на них — каже Йонаш. — Ти дай їм тільки змогу й через двадцять чотири години будуть тут українці.

— Розуміється. А що-ж ти думаєш? Думаєш, що та горстка збунтованих вояків без гуцулів загородить їм дорогу? Треба яко мога швидше рятувати положення. Треба перетягнути на нашу сторону гуцульських проводирів. Цоканів мусимо за нами мати.

— Ааа, он воно...

— Не акай, а краще думай. Цокани тепер опанували масами, їх голосу послухають. За ними підуть усі. Все одно ти з Розенкранцом нічого не вдієш. І коли ти будеш проти Цоканів, це значить проти всіх гуцулів. Батьку! Випусти Дмитра Цокана.

— Хо-хо-хо — заливається Йонаш. Він морщить чоло, закладає ногу на ногу. — Ти, дочко, аж надто турбуєшся долею цього парубка. Знай, але, що його народній комітет вибрав комендантом української залоги Ясіня.

— Української? — Кітіні очі збільшилися.

— Розуміється.

— Думала гуцульської.

— Так. Але вони виступають разом з українцями та звуть себе цим імям. Вони мають український прапор і ведуть переговори з українською владою про прилучення цілого нашого Підкарпаття до України.

Кіті задумалася. Батько уважно слідкував за змінами виразу її обличчя. Подумавши хвилину, вона повільніше обертається до батька й лагідним тоном питає:

— А що ти думаєш з ними робити? Йонаш відповів не одразу. Він ніби думав над чимсь іншим. Міцно стулені уста, очі вперті в одно місце

— Це з ким? Ааа, з тими? — підніс до уст цигарку й затягнувся димом. — Те, що скаже суд. Думаю, що суд знатиме це краще від нас з тобою. — Проговорив він

— Але-ж тепер ти маєш право над ними у своїх руках

— Я видам їх судові.

— У ги добре обдумав цей крок'? — вона підступила ближче до батька. Той сидячи відхилився назад

— А все таки, батьку, памятай за себе. Я також за тим, щоб карати зрадників батьківщини, але коли це є коханий і навіть, коли рідний батько. Але ...

— Ну?

— Але тут справа дещо інша. Послухай, батьку. Те, що молодий Цокан призначений комендантом української залоги. Ах, лиши ту твою міну. Це мене направду турбує. В цьому криється глибока для нас небезпека. Гуцули, як там вони не настроєні, а за смерть свого команданта завжди зуміють так чи інак помститися. Я думаю пуститися тут на хитрощі. Слухай.

— Ну, слухаю, — коротко й неповажно кидає Йонаш

— Ах, коли б ти тільки не вважав мене за таку дитину. Коли б ти хоч на хвилинку міг поважно зо мною розмовляти. Признаюся. Я покохала Дмитра Цокана. Покохала, бо він на мою думку заслуговував цього.

— Коли твоя думка грала таку ролю у твойому закоханні, то добре було б, щоб вона допомогла тобі стати розумною.

— Ти все своє.

— Як і ти.

— Він був хоробрий і вірний вояк нашої армії. Він від природи шляхетний та розумний. Зрештою серце не розбірається в тому, хто він і що він. Воно загоряється і горить. І коли б його тепер розстріляли чи повісили — знай, я того не пережию. Думай собі, як хоч, роби, що хоч. Я чомусь вірю, що він тут не є винен, а разом, мені здається, що його можна буде перетягнути назад до нас. Він мене також любить. Це я знаю й можу це доказати. Я хочу з ним поговорити одна на самоті. Хочу бачити його, хочу запитатися, що з ним сталося. Зрештою ти й сам добре знаєш, як потрібні нам такі люде, такі Цокани, Пластуни!... Це наша опора тут. І коли вдасться мені затягнути його до нас, уяви собі, яку дістанемо потугу. По-перше, розібємо братів Цоканів, по-друге командант української залоги буде нашим командантом Це все чиста монета в нашу кишеню По-третє, я зможу бути з ним також чинною в нашій боротьбі. Ми, батьку, повели б її іншими шляхами. Ми не шукали б спільників між Блютройхами і Розенкранцами. Тату! Ну?

Вислухавши Кіті, Йонаш сказав: — Це все гарне, але мені не подобається.

— Чому? Ну, чому, тату? — швидко питає вона.

Все то не реальне. А зрештою, як би ти думала це перевести?

— Улаштуй мені побачення з Цоканом.

— Ха-ха-ха! Це так. Допоможи донці зустрітися з її любим, та ще й з твоїм ворогом. Це гарно.

— Але ж, тату! Тут справа поважніща. Він є моїм коханим, але не в тім річ. Ти не роби з себе не розуміючого справи. Ти кажи мені: хочеш

допомогти мені, чи не хочеш? Кажи! Тату! Кажи, а я зараз же піду, кажи! А-а-а, ти мовчиш, ти думаєш, тобі прикро. Ну, тату, кажи!

Йонаш зривається і швидко ходить по кімнаті, робить широкі кроки, заложивши руки в кишені. Кіті також біжить за ним.

— Тату! Ну, чого ж ти мовчиш? Чому не скажеш? Тату; Коли ти любиш мене, коли любиш батьківщину, за котру страждаєш, зроби мені це! Зроби, благаю тебе! Зроби, ради мене, своєї єдиної дочки.

Йонаш зупинився. — Стій, каже. Дай подумати. Ти вимагаєш від мене дуже багато. Ти зробила поганий вибір. Ти мусіла б обережніше, але добре. Знай, що роблю це тільки для тебе. Тут комісія вирішила їх всіх відправити ще нині до Сиготу. Але я зміню. Вже досить пізно. Ти втомлена та й я також. Йди додому й чекай його коло десятої години вечора в себе. Ну, задоволена? Більше не муч мене. Йди, Кіті, геть. Маю ще безліч праці. Хвилина тепер дуже гаряча. До побачення, Кіті! Я можливо не прийду цієї ночі додому. Занятий. Скажи матері хай не турбується. До побачення! Виходь собі цими дверми.

Кіті підійшла до батька, взяла його руку, подивилася чуло й щиро в його очі. Зір батька й дочки зустрівся. Вона бачила в тих великих чорних очах багато болючого. Вона не видержує й її, такі ж чорні й такі ж великі очі наливаються сльозами.

Не треба, Кіті! Біжи, біжи! До побачення. Кіті міцно цілує його і швидко виходить.

7.

Була третя година. За дві години стемніє. Досить далеко додому, але її несла якась велика сила й не відчувала втоми. У голові хаос. Вона ще не обідала й зовсім не думала про це.

За півтори години вона дома. Мати зустріла її з докорами та приготованим обідом. Але Кіті не квапиться їсти. Вона що-хвилини позирає на годинник. Боже, той осоружний годинник. Щойно показує пять. Кіті біжить надвір, під ліс до молодого' смеречняку. Свіже повітря освіжило її чоло, а запал смерек наповнив груди. Стає, мов укопана, на краю ліса, вслухається в тихий його шум, вдивляється в холодне бузове небо й довгу рожеву смужку над грунем Цапок. Десь там зайшло сонце. Десь там, де розляглася могутня Чорна Клева, стрункі, мов свічі, смереки, біжать у далечінь і там, збігши під гору, зникають.

Кіті хочеться впасти навколішки й цілим єством, повною душею молитися. Вона чує, що наближається якась особлива для неї хвилина. Вона знає, що це останній день її бурхливого дівоцтва. Вона приготувала себе цілу, для чогось, що покладе глибоку рису між учора й завтра. Що перенесе її на другу половину життьової дороги.

Сонце гасло. На землю швидко напинається пітьма. Гори німо, але велично, ніби колонни, що підпирають склепіння велитенського храму, стоять певні своєї могутності. Ліси шумлять, як і завжди. У сторону Галичини промчав потяг. Тепер це буває рідко.

Кіті йде додому. Темно. Приходить до матері, пеститься, цілує її, обіймає. Мати здивована, втішена. Вона не розуміє, що є з дочкою. Що є з Кіті? Що є з Кіті? Що їй сталося? Може вона чого потребує? Мама-ж любить її. Мама все для неї зробить.

Кіті шепче матері про все, що думає. Згадала Дмитра. Він буде сьогодні в них, увечері, у десятій годині. Хай мамуся не лякається. Вона-ж розумна доня. Має з ним дуже важливу розмову. Тато знає про це.

— Знає? Тато знає?

— Знає.

— А татко буде дома?

— Ні, татко не буде дома. Він дуже занятий. Татко, мабуть, узагалі не приїде наніч додому. Переказував не турбуватися.

Мати щось думає. Уста тісно, як і завжди, затиснені. Руки обнімають дочку, а погляд скерований невідомо куди.

— Куди ти, мамо, дивишся? Що тобі?

— Нічого, нічого, дитино. Я так собі. Я лиш так... Він, кажеш, приїде?

Кіті без слів, як котеня, горнеться до матері, зазирає у вічі і дивиться довго й благаючо. "Не бійся", казали її очі. І мати чує їх мову, чує й розуміє. Але все таки щось їй тут не подобається.

— Ну, ну, — хитає вона головою. — Роби, як знаєш. Ти для мене все. Але дивися.

— Ми, що пережили з тобою війну... Мамо, невже ти ще боїшся за мене? Добраніч, і не бійся. Йди і спи спокійно. Добраніч, мамо!

Кіті йде до своєї кімнати, відчиняє шафу, виймає різні одяги й оглядає їх. Скільки їх зібралося. Боже, як багато. Ось нові, тут старі. Ось ті, які носила ще дитиною. Вони зложені вже в паперовій скринці й до них ніхто не доторкається. Хай собі лежать. Це ті, що, носила підлітком. Це шкільні. А це теперішні — міцні, суворі, воєнні.

Деякий час вагається, щоб їй одягнути. Перебірає — все гарне, все личить, але все таки, що його одягнути? І раптом їй приходить особлива думка. Сягає рукою туди, де лежать убрання, які носила підлітком, знаходить білу серпанкову суконочку та приміряє її. Дещо коротка, але личить. Стала перед дзеркало, держить суконочку, приміряє, — личить. А що, як одягне її? Ану.

Швидко, швидко роздягається. Немає часу. Роздягається вся, до сорочки. То ж вона ще, дійсно, як мала дівчинка. Здається навіть мало виросла, лиш пережила багато. Вона вернеться трохи назад, стане такою, як тоді, того вечора. Він пізнає це, він стільки разів, згадував їй той вечір. Надягає білі панчішки, білі черевики, розбиває й розпускає по плечах чорні, хвилясті кучері. Подивилася до дзеркала з-заду, з-переду, з боків. Чарівно. Сяюча така, хрусталева. Чорні мякі очі й рожеві, аж прозорі лиця. Їй уже не двадцять два, а шістьнадцять. Ах, як хороше бути такою. Біжить до пяна, відчиняє й бере кілька акордів. Що це, сама не знає. Так давно вже не грала. Ага, це мабуть з "Кармен". Які сильні, буревійні згуки. Пальці самі біжать по клявішах і зпід них вириваються цілі гурагани страшні та свавільні.

І от вона вже повна музики. Повна любови, жаги, бажань і жахливої непевності. Після кидає пяно, біжить до батькової кімнати й шукає цигарки. "То ж він мусить щось закурити". Він також гарно курить. У нього це так особливо виходить. Ах, цікаво, який він тепер. Що робить його нога?

Найшла цигарки, найшла листа, якого так давно від нього дістала. Заманулося закурити самій. Сіла перед дзеркалом, заложила ногу .на ногу й закурила. Личить так? Личить. Чарівний хрусталевий відбиток, тонкі пальчики делікатно тримають цигарку, звивається синій струмочок диму.

"Далека Кіті!" Ха-ха-ха! Боже мій, що я? Злякалася й відложила цигарку на столик коло дзеркала. Стала на цілий зріст і зовсім близько підійшла до дзеркального шкла "Це ти, Кіті? Боже, які в тебе червоні щоки. А очі! Які страшні, великі очі. Закрий їх!" Закрила. Чорно навколо, зник хрусталевий образ, а на його місце виринув з темноти інший, бронзовий, високе чоло, буйні кучері, прудкий, але теплий погляд. Уста наливаються жагою і складаються в поцілунок, їй тяжко стояти. Ноги мліють і підгинаються. Навколо стану чує пружній дотик міцної руки. Впаде. Відкриває очі, біжить до постілки й кидається на її біле, ніби замета снігу, лоно.

Час йде. Кіті болюче відчуває його спокійні, байдужі кроки. Тік-так-тік-так! Бам! — вибило півдевятої. Зірвалась і слухає. Зараз застугонить земля, відчиняться двері Приложила долоню до чола. Скаже, що болить голова. Хай не здивує. Коли болить голова, обличчя завжди червоне. Це-ж зрозуміло, ні?

Але навколо було зовсім тихо. Годинник відбив своє і далі: тік-так-тік-так! Минуло півгодини, вдарило девять. Кіті напружена, мов струна. Кожний непомітний згук болюче ранив й. Годинник тіктакає далі, години пливуть. Немає...

8.

У канцелярії сільської хати на столі світиться велика нафтова лямпа. Годинник показує десять. Коло столу Йонаш і студент Пластун. Останній щойно скінчив пропагандивну летючку проти поширюваного невідомо як і ким українства, а тепер перечитує для апробати Йонашеві. Йонаш не все гаразд розуміє, але підтакує.

— Добре. Читайте далі.

..."кажут, что уряди у нас мадяре занимали і по-мадярски вели, от тепер будут вести наши русини, то-то українци. То не думайте, что то так легко. Скажіт, кто із вас годен у нас от разу вести, провадити службу, на пр. жупана, поджупана, журата, новтароша і пр. по-українски? Ви думаете, что Василь буде жупаном, Митро поджупаном, Гаврило журат, Гриць новтарош і пр. Ніт, тоти чиновства займут українци, а ви: Василь, Митро, Гаврило як був, так і будеш на заді, бо ти еще до того не способний.

— Добре, добре. — підхвалює Йонаш. — Далі, пане докторе...

"Пан доктор" підріс і голос зазгучав певніше.

... "Всі народи признають тепер одні другим їх народну честь, имя и історію, а наші братя-українци нам ніт. Они кажут, что ми не били, не єсьме и не маєме бити русинами, лиш українцами ...

Дррр! Дррр! Дррр! — Телефон!

— Пардон. Один момент. Йонаш швидко підходить до телефону.

— Гальо! Тут Йонаш. Сільська... Що? Втік? Як втік? Хто напав? Сто чортів. Зараз телефонуйте до поліції. Раз-два! І він різким рухом загачує слухавку.

— Чорт би його забрав, утік Цокан!

— Як? — сіпнувся Пластун.

— Холера його знає як. Його везли по важливій справі до мене й по дорозі напала якась банда. Це просто чорт знає що. Тут щось не добре. Тут хтось замішаний сторонній; казав же я ... казав! Ні! ... На маєш. Бий його сто громів! Тепер можемо мати халепу!

Він гасав по кімнаті, мов скажений. Хватає капелюха й біжить надвір, але по хвилині вертається.

— Нікуди серед ночі бігти. Треба закликати військо, щоб зробило стежу.

Пластун виявляє бажання й собі щось робити, чимсь проявити себе в такий скрутний мент, але всі його наміри лишаються без наслідків. Треба щось робити, це ясно, але що? І він метушиться, бігає по кімнаті разом з Йонашем і думають, що робити ....

І дійсно, моя пригода наробила більше гармідеру, як убивство Розенкранца. Цілу ніч дренчали телефони. Цілу ніч, зо всіх кінців, збігалися "відповідальні чинники", зачиняли віконниці, ставили сильну варту та й радили радили радили.

Рівночасно відділ кіннотчиків, зробивши основну розвідку, вислано в напрямку Репегова. По дорозі де річка Лазещина робить закрут і добігає до устєріки з Лопушанкою, знайдено ними трьох своїх вояків. Вони живі й здорові лежали горілиць на землі, тільки мали звязані руки й запихані роти. Від переляку сердеги не могли нічого вісти, а тільки ахали. Їм видалося, що та банді склад з цілої сотні, що всі "вони" обнизані бомбами, скорострільними стрічками в великих волохатих шапках. Вони перепенили коні, зсадили й повязали варту, а Цокана тими самими кіньми відвезли в напрямку Репегова.

Кінний відділ одразу пустився на здогін, але доїхавши до того місця, де дорога повертає на Репегів, зупини далі не ризикував... Оглянувши темноту й понюхавши тишу, вершники щасливо повернулися до Ясіня.

Йонаша мучила жорстока думка, чи не замішана в справу Кіті. Хто повідомив напасників? Яким чином вони дізналися, що Цокан буде там їхати?

Але цієї ночі не один Йонаш не спав і турбувався. Не спала й турбувалася ціла мадярська й жидівська Ясіня. Причиною того було, що старий Сруль Ціпетович, рижий сторож окописька, сидячи в своїй одинокій напівзруйнованій дірі, задумав зробити огляд свого мертвого володіння й вийшов надвір. Ніч темнюща. Білі каміні окописька ледь маячать у темноті. Сруль піднімається покопирсаною доріжкою під гору до краю окописька й мурмоче молитву. І раптом видалося йому, що зовсім недалеко на груні хрест, хтось вистрілив. Сруль був сьогодні в селі й досить наслухався про те, що з-за гір мають прийти якісь страшні вояки. Блискавично пригадалася йому також вчорашня подія з Розенкранцом. Всі подробиці того страшного, неймовірного вчинку яскраво зявилися в його уяві, "коли Лейбу схопила червона палката

рука за карк, а друга вдарила його стрільнем по ярмурці". Жінки репетують, діти мруть з переляку. Ціла війна, що два роки клекотіла на цих горах, не видавалася для Сруля таким жахом, як учорашня ніч. Усе це наповняє його непереможним жахом і, піднявши ляпсардак, стрімголов летить у долину. За ним женуться жорстокі легонти, ловлять його, хапають "за полу". Він чує за собою їх тупіт, дихання. Він біжить вулицею села й під кожним вікном кричить: — Гевулт! Спасайтеся, хто може! — Українці!

Дикий його крик будить Хайок, Іцків, Лейбок, що вони накидають на себе, що попало та з криком і ляментом вибігають на вулицю. А там у глибокій темноті гасає й галасує безліч переляканого Ізраеля. — Ріжуть! Ріжуть! Гевулт!

Цікаво, що перелякані не бігали в різні сторони, а збившись у великий гайдер, перли спочатку в сторону Кевелева, а досягнувши мосту повернули й женуться назад.

Паніка, що з цього виникла, порушила спокій і решти мешканців Ясіня-Центру. Шваби й мадяри збурилися також. Настрашений бувший цісарський жандарм, а тепер "сусід вуйко" Хомишин, що остаточно оселився в Ясіню, покинув загріте леговисько, а на нім молоду, по вбитому на війні чоловікові, вдовичку, уважно натягнув штани, солідно завязав краватку й, защіпнувшися до останнього гудзика, вийшов також на вулицю.

Але гайдер уже затихав. Десь далеко затихала решта лямeнтів. Натомісць вулицею навзаводи промчало з десятої. вершників.

Хомишин постояв, послухав, досадно сплюнув, вернувся назад, щільно зарегльовує за собою двоє дверей і віддається подвійній приємності розгарячених вдовичкою перин.

Пара тузінів поважних ясінських горожан мадярської народності, розмахуючи руками, квапиться до сільської хати. Там уже повно народу, але ввесь час прибігають нові Прибігли, кожний обовязково пхається наперед і пропонує невідомо для чого свої послуги. Що сталося, ніхто не знає. Всі переконані, що на Ясіня наступають українці й що треба щось робити. Навіть Йонаш розгубився й не знає, що почати. Утеча Цокана підсилила загальний страх.

До самого ранку клекотіло в Ясіню. До самого ранку радилися радники, лютував Йонаш, ляментували жиди, а цілий ясінський гарнізон повністю виставили над річкою Лазещиною. Всі чекали судного дня.

Але він не настав. Настав звичайний, як і завжди, поганенький, сірий деньок. Ліси, як і завжди, вкриті ковдрями туманів, опале небо подібне на пошматоване гарматньою стрілянином бойовище.

9

У той час, коли мене вивели з льоху й з такою помпою посадили в фаєтон під охороною основне озброєних козарлюг, різні думки ворушилися в мойому мозку. Знаючи темперамент мадярів, а особливо деяких їх представників на подобу Йонаша, не сумнівався, що мені вже не довго Дихати на цьому світі.

— Їдучи різні міркування тиснулися до моєї голови. Душа обважніла, мов жорна й так же, як жорна, не знаходила виходу, вертілася на місці. Гірко стало, що пройшов цілу війну, бився на всіх фронтах, дерся, діставав рани й аж тут прийдеться так безславно, як бандит, бути зачавленим слизькою вужівкою на суку першої ліпшої смереки.

Пригадав своїх, батька, матір, братів. Пригадав Кіті. Де вона? Невже забула?

І зненацька, як і завжди трапляються різні несподіванки, серед найбільшого розгону, різко зупинилися коні. Кілька чітких рішучих слів, брязкіт зброї, метушня й не встиг я отямитися, як мої провідники змінилися й коні ще швидше понеслися далі.

— Хто тут? — питаю.

— Приїдемо — побачиш. — Чую голос.

По часі коні звернули, віз котиться в долину, на гору, ще раз повертає, сильно схиляється з боку на бік і нарешті зупинилися.

Всі злазимо. Ніч і темнота. Недалеко ліс.. Де це — вгавати не можу.

— Йдемо! — кажуть мені.

Ішли глибоким, повимиваним дощами, плаєм і по короткому часі входимо на подвіря мого далекого вуйка Романчука. Ось і пес його білий, подібний на вівцю, з куцим грубим хвостом. Він навіть не бреше, а біжить назустріч і ластиться. Від цього стає приємніше. Дихнуло родинним. Вступаю до хати.

— Юро! Брате? Невже це ти?!

— Дмитре!

Обнімаємося, як два медведі. Старий вуйко, вуйна підходять також, згучні цілунки, ахи, обійми. По хвилині на столі миска пирогів, сметана, кулеша. По недовгому часі десь узялися тато, мама. Вітання повторюється. Мама в сльози. Сів коло неї, обняв стареньку: — Ну, годі, мамо! Сьогодні плач не на місці. Все, бачите, гаразд. Усі живемо.

— А де Павло?

Сидить бідачисько в касарнях, — пояснює Юра. — Тримають, як заложника. Щось треба діяти. А ті, під сільською хатою також мусять на волю.

— Якщо їх ще не вивезли до Сиготу.

Вуйко був на подвірю й входить до хати. — А там, каже він, у Ясіню такий гармідер, що Господи.

Всі зацікавилися й повиходили надвір. Вуйкова хата знаходиться на правому схилі груня Бубне і, коли пройти греків двісті на південь, видно цілу Ясіню. Вийшли на груник і поставали. В низу Содома й Гомора. Ніхто з нас не знає, що сталося. Вуйко порішив зійти в село й довідатися що є. До раня ми знали все й порядно посміялися.

Виспався якслід і до праці. Час не жде. Павло сидить, хлопці сидять. Мадяри наполохані й треба кувати залізо, поки гаряче. Юра був страшенно невдоволений випадком з Розенкранцом. Він навіть сам бажав, щоб Тулайдана за це було покарано, але з цим не погоджувався я. — Розуміється, — доводив я. — Це було зле. Це анархія, безладдя, але не забувай, що це революція. Це кара, помста. Це хвилевий вибух накопиченого за довгі роки гніву й немає сили, що повстримала б його. Так я думаю, а тому не поспішай осуджувати Тулайдана. Я переконаний, що коли б він цього не зробив, Розенкранц ніколи не був би помщений. Ні один закон не підступить до нього, як до злочинця, а ти-ж сам знаєш, що він увесь час витворяв.

— Так, то так. Але ми мусимо розуміти, що на нас лежать тяжкі обовязки й не менша відповідальність.

— Що-ж. Мусимо брати на себе відповідальність до кінця.

Юра пояснив мені справу мого визволення. Після наглого арешту, він ходив ще до сільської хати. Там ішли безупинні засідання. На Юру

накинулися, як на зрадника й анархіста й домагалися його арешту. Йонаш погрожував "перетяти наш рух у корені". Обіцяв вернути часи спочатку війни й на майдані поставити кілька шибениць. У такому стані Юрі приходилося більше мовчати, ніж говорити, хоч він усіми силами намагався довести, що він осуджує вчинок Тулайдана й домагається йому кари. Тулайдан зробив це на власну відповідальність.

Одначе всі його снаги були марні. Рада Ясіня одноголосно клала всю відповідальність на Юру. До нього приставлено надзір і в скорому часі був змушений відійти в гори. Там організував невеличну ватагу й порішив нас видобути силою.

Для звязку з селом використав старого бувшого вівчаря Тому. Він був тепер за сторожа в сільській хаті й міг підслухувати, що там діялося. До всього, він володів також мадярською мовою. Син його, Василь, був також з нами.

Про те, що мене мають кудись відвезти, довідалися зовсім увечері. Знали, що до сільської хати прибігала стурбована дочка Йонаша, що вона мала з батьком довгу нараду, що батько був досить обурений, але зараз скликав усіх членів ради на якусь важливу нараду.

Що говорили там не відомо, але по короткому часі послали сторожа по візника з добрими кіньми. У селі був переодягнутий Юра й удалося довідатися, що цим візником мають відвезти кудись Дми гра Цокана. Юра не знав куди, тому швидко вислав дві ватазі, одну за Кевелево, а другу до Лазещини. Сам Юра ввесь час слідкував за подіями на місці. Тому, що з арештованим післано лише двох вояків, Юра сумнівався, чи везли вони його на страту.

За цей час вдалося нам довідатися, що Йонаш дещо змінив своє відношення до нас. Він навіть почав намовляти Пластуна, щоб той увійшов з нами в переговори. Юра знав, що мадяри нас бояться й

бажають краще миритися, ніж сваритися. Нам ходило лиш не попастися всім трьом до їх рук.

Більше того, нам довелося довідатися, що Йонаш нікого не мав би проти того, щоб я вступив до мадярської залоги й навіть переняв там досить важне становище.

Тоді виник у мене план, що ним поділився з Юрою. Я порішив сам нанести візиту Йонашеві й запропонувати йому свої послуги. Юра спочатку віднісся до цього скептично, але згодом, передумавши, одобрив мій намір, наказавши ''тримати вухо гостро".

Того самого дня над вечір подався просто до дому лісничого.

Побачивши мене, він мало неопритомнів. Зблід, нижня губа витягнулася. Жінка його з маленької зменшала вдвоє.

Чемно, спокійно вітаюся, прошу вибачити за спричинені турботи й за все те, що сталося за останній час. Потім коротко й одверто передаю йому свої наміри. Він приходить до себе, переконується, що я не маю проти нього ніяких кепських думок і починає навіть розпитувати, яким чином вдалося мені втекти. Дуже просто. Мене визволили наші люде, що вважно слідкували за всім тим, що робилося в Ясіню.

Торкнулися загальних біжучих подій і я висловив думку, що тут є якісь заінтересовані чинники, що ввесь час намагаються тримати країну в стані напруження Я нарешті приходжу до переконання, що це далі тривати не може й що потрібний спокій і порядок. Інакше народ помре з голоду.

Невже я гадаю, що ситуація така грізна? .

Грізна й вимагає негайного поліпшення.

Як на мою думку це перевести?

Перш за все треба дістати харчів. Народ тепер піде за тим, хто дасть йому хліба.

Але становище цілого краю катастрофальне. Центральні уряди не в стані прийти нам на допомогу. Мусимо шукати засобів порятунку на місці.

Це дуже сумно. В такому разі, неспокій триватиме ще довший час.

Про основні свої наміри, вступити до мадярської залоги й, поки-що не говорив. Йонаш деякий час подумав і каже далі:

— Мав, чи власне хотів би мати з вами деякі поважні перетрактації...

Але в той час нашу розмову перебиває стара Йонашиха. Тоненьким, ледь чуйним голосочком, просить мене зайти далі. Зо мною хоче бачитися панночка. Вона чогось трохи захворіла.

Йонаш ледь помітно зморщився. Прошу вибачення й слідкую за старою, що ввела мене просто до Кітіної кімнати.

У напівтемній з позавішеними вікнами кімнатці, на білій постільці побачив Кіті. Вкрита до підборіддя ковдрою, її голівка з розбитими чорними кучерями погрузла в велику пухову подушку, а ніжне біле личко нагадує тих херувимчиків, що їх малюють на склепіннях Церков.

Спочатку не знав, що робити. Стара нечуйно, мов тінь, зникла.

— Кіті! — вирвалося з моїх уст.

Кіті поворушила головою, визволила з-під ковдри довгу, нагу руку та вказала коло себе на стілець. Тут на столику повно різних пляшечок і шкляночок. Гострий запах різних ліків наповнив кімнату.

Приймаю якісь ганчірки, що лежали на стільці, й сідаю. Кіті довго мовчки дивиться на мене своїми великими, чорними очима й опісля говорить. З перших слів пізнав її, Кіті, що тільки одна вміє так говорити.

— Не подумайте, що я заслабла. Я зовсім не слаба. То мама упевняє мене ввесь час: ти слаба, Кіті, ти мусиш лягти. А я зовсім не слаба. Я лиш сердита, що ви прибувши до Ясіня, замість того, щоб зайти до нас, забралися до сільської хати. Рівно ж мене турбує ваша нога. Вона здається була поторощена дум-дум. А як тепер? Ціла? Володієте нею? Що думаєте робити? Я тепер дуже стала поважна. Ви ще не знаєте, яка я можу бути поважна. Я ходжу на лови й роблю політику. Дивуєтеся? Дарма. Часи такі. Мій батько не встані всього сам зробити. Ну, але тепер — все гаразд. Перед пару днями татко зненацька задумав мені зробити несподіванку. Уявіть, сказав, що цього вечора до мене має хтось прибути. Думала, хто такий. Думаю, морочуся. Нарешті чекаю, чекаю, дочекала часу коли мав прийти й нікого немає. Ну, думаю, обдурив мене тато. Сварюся на нього, він на мене. Каже, що він його сюди післав. Це, каже, ти десь його поділа. Ні, кажу. Його тут не було. Ти жартуєш. Ах, тут було того... У мене заболіла голова й мама вговорила трохи лягти. Ну, але кажіть щось про себе. Чого ви мовчите? Ви надто багато писали мені. "Далека Кіті". Ха-ха-ха! Я ходила одного разу на те місце, де ви перебували на фронті. Оглядала вашу землянку.

— Цікаво. Це мене дуже цікавить. Я колись також туди зайду.

— Підемо разом. Ви мені будете оповідати. Я люблю такі оповідання. То були такі особливі часи, що вже ніколи не вернуться й їх ніколи до того часу не було.

— Не бажав би, щоб вони вернулися.

— Ну, хто його знає. Я вас розумію. Але розкажіть і мені дещо. Розкажіть про того Розенкранца. Там оповідають такі жахи, і як це так сталося, що на ваш потяг напали якісь чорні маски? Це як в романі. Це продовження романів.

Розказав. Коли скінчив, попросила мою .руку. — Приємно мені тримати вашу руку. Чи не чуєте різниці, між моєю долонею й тим крісом, чи то скорострілом, що його та рука тримала.

— Різниця та, що там бій з життям, а тут боротьба за життя.

— Дехто каже не так. Знаю. Це каже той, хто не відчув того, що відчув я.

— Як то?

— Цього мені не хочеться казати. Просто, я вбачав безцільність такої війни, що ми її пережили. Все мусить мати певну ціль.

— Якщо ви не помиляєтеся, то кажете правду. Думаю, що помиляєтеся. Це говорить у вас той утомлений "ви", той, що поніс великі рани, той, що... взагалі... Ви кажете так, але вже друге покоління так не скаже. Принаймні думаю, що так не скаже. А тепер ви вже не хочете боротися?

— Дивлячися за що.

— Ну, наприклад?

— Багато є справ, що за них варто боротися. Наприклад за свободу.

— В чому ви розумієте свободу?

— Признаюся, що це слово не зовсім для мене ясне, але приблизний зміст його ясний для кожного.

— Дми-три-ку! Дмитрику — вона дивилася й мовчала. Дивилася вперто з коханням в очах. Нахилився до неї, її голівка трошки піднялася.

— Ще любий! Ще далекий. Ааах! — і вона відхилила голову. — Чекай, у мене в голові туман. Знаєш... щось таке неясне, щось сплутане. Скажи мені, Дмитрику? Але скажи щиро, отверто. Я так багато по цім передумала. Ах, ні. Це не те. От ніяк не можу найти слів. І це завжди так. Це моє прокляття. От живу тут у тих горах, люблю їх, а душа неспокійна. Тісно. Світ такий широкий, такий широкий, а мені тісно. Гори душать. Я думала, що станеться інакше. Сиджу бувало в лісі на пеньочку й уявляю собі, як скінчиться війна, як наше військо переможе ворогів, а наша влада заключить славний для нашої країни мир. Так, так. Це наївно, але я ось така наївна патріотка. Так, так... Тут нічого не зробиш. Я завжди мріяла, що війна скінчиться перемогою, що ми переможемо. А тоді... Боже мій, тоді стільки можливостей. Тоді й гори наші поширились би. Тоді ти пані, ти ось тендітна Кіті Йонаш. Ти їдеш собі свобідно по своїй широкій країні, голосно говориш, сміло дивишся в вічі. От, от! Це влада! Це панування. Цього хочеться мені. І тепер... Все рухнуло. Все пішло до біса. Ну й щож. Зявилися якісь українці. Хто знав колись про українців? Що це за народ? Де їх історія? Чи ж це не смішно, що зненацька, з невідомого виступає якийсь народ, що його ніхто ніколи не знав і ... Та ну його к Богу.

Замовкла й думає. По хвилині раптом питає: — І ви також українець?

— Я, Кіті, також українець! — відповів я так само твердо, як впав її запит.

— О це дивно — сказала вона. — В такім разі ми розійдемося. До побачення! — і одвернулася.

Мене це проняло. — "Кіті", шептали мої вуста, але я встав. Вона хороша, мов лелія, приваблива, як ідеал. Тонка, кришталева, вона таїла в собі всі насолоди раю й усі муки пекла. "Кіті" — шептали мої вуста. Хотілося кинутися до неї, обняти й скавуліти перед нею псом. Але голова її лежала одвернута й мов не жива. Лишень ковдра на тому місці, де хоронила її груди, злегка хвилювалася.

— До побачення! — сказав твердо, обернувся й вийшов. Йонаша в хаті не було. Це доречі. Не хотілося говорити. До чорта все. Твердо й сердито поступав у темноту.

10

Було прикро, але переміг. Дома довго ходив по хаті й міркував. В очах стояла кришталева мара, у грудях пожежа. Ах, ну його!...

Через кілька днів знов затягнув би себе у військове середовище. Атмосфера почала охолоджуватися. Йонаш дещо втихомирився й ясінські громадяне продовжували жувати жвачку своїх великих буднів.

Марійка, після того, коли пережила тяжкі наслідки відзначалося якимись приємностями. Довга й небезпечна, без належного лікування й харчів, хвороба, ранення Павла, його відїзд на Буковину й нарешті, по приїзді, арешт, все це не могло не залишити на ній своїх слідів. Змінилася до непізнання. Дещо погрубшала, розплився стан, обличчя помарніло й на ньому зявилося кілька вимовних зморшків. Одні чорні й великі очі, що захоронили свою нервову красу. Вони глибокі, теплі та прозорі.

Батько її недавно також помер, але це не так її торкнуло, бо в останній час вона все з ним не зустрічалася. До самої смерті не міг дарувати їй її зради Манівчуківськоі традиції. Два його брати, прибувши з війська, послідовно й завзято продовжували ворогувати з нами. Ми ж навіть робили заходи розвязати цю справу полюбовно, але все те ні до

чого не привело. Ті навіть не хотіли з нами розмовляти. Це були наші закляті вороги, що їх Йонаш і Ко. не використали тільки тому, що бувають речі, що їх ні на що не використаєш. Нам вони шкодити не могли.

Павло сидів заложником у військовій касарні. Спочатку до нього нікого з наших не допускали, тримали під сильною вартою, але згодом, коли політичне небо дещо прояснилося, до нього пускали наших жінок, а потім і Юру.

Сам Павло ввесь час лютував і ревів, мов замкнений лев. З горла його щоденно виривалося тисячі найвибірніших лайок. Він готовий був переколоти черепи усім "чортовим стражакам" і показати всьому тому начальству дулю. Його стримував Юра, що мав на це свій погляд і просив зачекати.

Вступ мій до залоги одразу змінив його долю. Одного ранку приходить до нього його барчистий, з розтятим носом, мадяр-прислужник і заявляє, що заступник команданта залоги Дмитро Цокан хоче з ним бачитися.

Відчиняються двері й у супроводі двіх підстарший входжу до келії Павла. Той спочатку не зрозумів, що сталося. Не вірив своїм очам. Опісля він ревів з радості й обняв мене, як медвідь.

— Збірайся, кажу, і виходь. Досить з тебе капіти тут. Юри з нами не було. Він у таких випадках тримався сторони. Зате Марійка мало не збожеволіла з радості.

Гірше стояла справа з арештованими в сільській хаті. Їх, правда, не вивезли одразу: до Сиготу, але наш сенедріон, що в ньому переважав Ізраєль, не ризикував випустити їх на волю. Утворивши з комісії комісію, що в свою чергу була перероблена ще в комісію, порішили зробити

докладний допит увязнених, половину зних випустили, а трьох, на чолі з Тулайданом, відправили спочатку до Сеготу, а потім до Кошиць.

Розенкранца, після належного оплакання усім жидівством Мармарощини й цілого світу, так само належно поховали. Преса цілого світу писала про цю страшну подію. Прибула навіть якась голяндська чи англійська місія, що збірала відомості, фотографувала гуцулів, робила донесення своїм владам.

Брат Розенкранца одразу виїхав до Будапешту й звідти підготовляв грунт для процесу. Його поїздка не обіцяла для увязнених нічого доброго. В той час мадярська столична преса, торкаючися подій в північному сході своєї держави, не раз вказувала на "необхідність безоглядного в корені підрізання бунтарського елементу серед русинів".

Один тільки незначний часопис осмілився писнути про "неймовірно жахливі відносини на Верховині", про "ненормальні взаємновідносини між місцевим населенням і жидівством", про "самозрозумілий зріст відпорности населення", і т. д.

Але це був голос з провінції. Переходові, поступові, соціялістичні та комуністичні органи, вбачали в тому лише "зріст небезпечних націоналістичних тендендій серед населення, а разом з тим, зріст антисемітизму. Подібні явища, в інтересі братського пролетаріяту всіх країв, необхідно поборювати в найрішучіший спосіб".

— То знаєте, — розважав Хомишин, сидячи над "гальбою" в корчмі. — то краще жида не чіпай. — То, приплющував він свої маленькі впалі окулярики — такий народ... О то народ! Це вже повірте мені. — і при цьому запивав своє зауваження пивом. — Це знаєте, сусідо, — витераючи свої рижі вусиська картатою синьої барви хустиною, — доля вашого брата нід нікого не обходить. Хай тут, скажу вам сусідо, тисячу гуцулів передушить тиф, чи голод, хай отакий Розенкранц висосе з чоловіка останню кров, і кого то болить?

І Хомишин почухав праву щоку носа. Він бачить, що його філософія знаходить пасивне співчуття в співрозмовників і гостей, залякався й, нахилившися, майже шепотом дихає в вухо сусідові: — а зачепи одного жида, ооо... — і махнув рукою. — Це вам, — знов нахилився до вуха, — такого ляменту нароблять, що бий тебе сила Божа. Чоловік краще плюне й відійде. Це вже повірте мені...

— Маєте рехт, сусіде,— пошепки відповідає співрозмовник і обидва міняють зміст розмови.

11

Час набрякав подіями, що клали тривалі помітки на сторінки історії Гуцулії. Кольосальна по свойому розмірі та й артистичності революція обняла Европу. Гори наші, вбрані пошматованими лахами, опинилися безпорядними й у необмежній своїй наївності намагалися малпувати сусідні країни. Дні проходили туго й обережно. Зливи й сердиті вітри швидко підштовхували зиму, а разом з нею і біду. Населення корчилося, стискалося, мов кулак, тиснулися до своїх .одиноких захисників-гір і напнято чогось чекало.

Зараз по звільненні Павла, між ним, Юрою й ще кількома з наших "верховодів" відбулася нарада. Юра обкладав себе часописами, що їх приносили для нього з долини, читав і товмачив своїм краянам Вільсонові параграфи, говорив про нашу єдність з тамтими братами за горами, про необхідність обєднання... Він намагався переконати всіх, що коли ми захочемо, то ніяка сила не встані перешкодити нашому визволенні. Вдаряючи кулачиськом об стіл, він кликав на свідків усіх богів і заклинав гуцулів вступати всіх разом до своєї армії, що єдина принесе нам волю.

Справа одначе стояла не блискучо. Тисячоліття неволі поклала на душах народу глибокий і сумний слід. Та все-таки перемогло чудо, на очах творилася легенда. Кувалися мечі визволення й помсти. Родилися й

вилітали в піднебесну височінь горді гасла боротьби, що безжалісно на черепя крушили решткы злочинної пасивності, а в огні і муках формувалися нові підстави будучого храму.

Бігли по горах порвані хмари. Ступали по оголених шпилях величезні босі лапи сердитих і обережних небесних летунів, ступали чуйно й м'яко, ніби тигриці дзвінких джунглів.

Ще день, ще два. Небо твердіє. Хмари замерзають у фантастичні гіганські крижини, що прудко летять, труться одна об одну й, розсипавши на більйони кристаликів, щиро посипають ними тверді, повні камяних м'язів постаті Карпатських велетнів.

Наша залога день-денно, як тільки ранок вступав до касарні, під звуком сурми піднімалась і жила твердим військовим життям. Дисципліна, порядок, чергова служба, телефони й розпорядженя. До мене сходилися всі нерви низу й гір. Коли впали сніги, все частіше і частіше в моїй канцелярії, на головній вулиці, почали зявлятись суковаті гуцули, що вперто домагалися харчів. "Жінки, ади, пухнуть з голоду, діточки єнчать, гейби з тебе пичінки виймає".

Але хліба не було. Хтось пустив поголоску, що Україна, що повстала за горами, дуже багата на хліб. Ходили чутки, що там гниє пшениця, що там картоплею свиней кормлять, що хліб там щоденне їдло найбідніших людей.

Це оповів Іван Щутка, що недавно приїхав з полону. Він був на Україні й привіз з собою кусень хліба. Сусіди з околичних грунів позбігалися, бодай подивитися на хліб. А полонений розломав шмат хліба на дрібні кусники й роздал, мов проскурку, народові.

— Там, газдове, того хліба, що пси не їдять. На Україні, газдове, хліб сіють просто так собі... Вийшов на поле, зорав, вкинув зерно, а воно, ади, за кус чєсу і вігналосє в таку-оо стеблину.

Встав і показав рукою аж під стелю. — Там, чесні газдове, земля така, що масти нею хліб, гей би маслом і їж. Там не те, що наші гори.

Газди і газдині слухали й дивувалися. Дрібочки хліба не їли одразу. Обережно, мов святощі, несли в кулаках додому й віддавали дітям.

— На. Сесь український хліб. Сесь дав ми Іван Щутка, а той був на Україні. Їж, дітинонько, їж, бідо моя.

А коли знов посходилися до Щутки газди, він збиває розчухране волосся і каже: — то, чесні газдове, тота Україна, що сорок мільйон народу рахує, виживлює, знаєте, пів світу. А ось ми тутка гинемо. То є кривда велика, бо і ми українці, бо то і наш хліб.

Газди слухають і кивають головами. Їм от курити кортить, та немає чого. Щутка розійшовся і горить. Він громи кидае, домагається винного. Дайте його сюди!

Дійшли до того, що порішили писати до Україну скаргу. — Айно! Досить чекати Ми також люде. Хай Щутка сідає. Він і світу більше бачив і Україну знає. Пишіть, газдо Щутко!

Та чим напишеш? Ади, пальцем не нашкрабаєш. Треба паперу і все інше. Газди нишпортять по тайстрах й кишенях, може там у кого шустка завалялася.

— Гей би на палінку, — кпиться Юра Свиридчук. — Гей би випити закортіло.

Зложилися і той саме Свиридчук, щоб не кпився, нічної години, мусить іти до Ясіня й з-під землі видобути паперу.

Пішов і видобув. Довго барився, газди чекали й лаяли. Не хватало терпцю. Навіть говорити не було чого. Сиділи мовчки. Кожний думав

над тим, що писати. Кожний міркував у душі тверде слово скарги. Гірке, напоєне слізьми й скороботою, слово душило кожного й треба якось уміти висловити його. Україна ввижалася кожному Божим образом. Вона їх вислухає й допоможе. Вона пішле їм отого смачного хліба. Одже ж там стільки його.

— Ну, Юро, дорікають Свиридчука, коли той вернувся.

— Тебе, сарако, агій лиш по смерть посилати. Сідайте, Іване Щутко. Пишіть.

Іван сідає урочисто до столу, кладе перед собою цілий білий, як сніг, акруш паперу, насаджує нове блискуче перо й уважно слинить його. Другий газда каламар відкорковує. Іван мачає раз, обтирає перо, мачає другий раз, довго приміряється й великими друковими літерами пише:

"Скарга ід Великої Україні мармарошських русинів-українців".

Газди уважно слідкують за кожною літерою й терпеливо мовчать. Іван написав і прочитав написане в голос. Добре. Всі одобрили Саме так, рихтик, правдиво.

" 1) Ми потрібуємо насам перет хліба не маєме. Ліса не маємо також.

Написав і перечитав знов. — Правда! Саме так У лісі живемо, а ліса не дають.

2) Худобі паші не маєме не волам не коровам нидробли нийакої паші ходобі не маєме хоч хто яку хвостяку лишив од війни.

3) Землі не маєме орущойі де досіяти а дедокостити худобі сіна.

5) Священики нас дуже дерут што немож уже дихати.

6) Немаєме соли цим посолити ан запалити сіркачів не маєме.

7) Завтра голі будемо ходити незнайеме ци немайе ци закрито.

8) У нас по 100 нумера хат на груні і повише автих хатах потри сини ан отець и мати отипер би кожному дужеби треба земли

9) Потрібуєме ліса 200 угрів і потрібуєме більше ліса.

10) Ан сим цасом хліба нема мелаю бо не купиш і не заробиш а другеє забрали однас нігде доробити. Присилайте нам як най скорше хліба.

Наша рада досудила ми хоцеме ко вам ко Україні бути і сим вас поздоровляйеме от найстаршого донад меньшого".

Щутка дописав і ще раз на голос перечитав Під час цього було так тихо, що чути, як сапають груди слухачів. Вони зовсім заніміли і подібні на кусні ледь обтесаних камяних фігур От добре Файно! так якраз Ніколи не сподівалися, що Щутка так рихтик утне. Газди дивуються, підшморгують носами, витирають долонями очі.

Після всі один за одним, числом дванадцять і один підходили до столу й з мукою й тремтінням хто як міг, ставили під скаргою підписи. Хто імя своє нашкрабав, хто тільки хрестика замість себе посадив, але то все одно. Скарга вийшла такою, як вони хотіли.

Передали скаргу Юрі. "Тотой вже знатиме куди з ньов. Тотой, ади, давно про Україну говорить".

Скарга ця принесла нам багато втіхи. Порішили вислати післанців до української влади. Скликали нараду, написали уповноваження й випровадили на Україну Павла і Пластуна.

З останнім довго вели переговори, щоб він перейшов на нашу сторону. Ввагався, не вірив, але коли вложили на нього такі поважні обовязки — згодився. Павлові доручено пильно за ним слідкувати.

По грунях швидко рознеслася чутка, що до України післана послів із скаргою. Дійшли вони скоро й у додану, а в першу чергу до Розенкранців та Бобчинських. Почали знов підозріло поглядати на мене. Але для мене не було тяжкою справою в скорім часі відхилити всяке підозріння. Я увійшов у найкращі зносини з комендантом залоги й мав його майже в руках.

І життя йшло своїм чередом. Ходять потяги, дерчать телефони. У потягах снують сюди й гуди військові люде — ранені, побиті, загинуті беззвісно. Їдуть зо всіх полонів, — з Італії, з далекого Сибіру. Ідуть, брешуть на різні лади, оповідають небувалі речі, вірять у них і інших заставляють вірити.

Скоро вернувся Павло і приніс радісні новини. Йому обіцяли допомогу. Ми маємо працювати на місці, але, в разі потреби, буде вислана потуга. Пластун також змінився до непізнання. Він зобачив, що недалеко за горами твориться й росте своя держава. Він побачив не лише селян, а й "панів", що говорили, урядували на мові, що нею говорять гуцули. Він зробився зовсім нашою людиною.

Повстання підготовлялося досить швидко.

12

У мене було безліч найрізноманітнішої праці. Часами мозок нахабно відмовлявся послуху. Не було часу навіть якслід помитися. Почуття нервового напруження не покидало.

Кіті довго давала про себе знати. Спочатку робив байдужого, далі залаяв, але це нічого не помагало. Йонаш погрубів, надувся, ніби гумова

подушка. Ходив чогось сумрачний і навіть менше тручався до політики. Одного разу спробував заговорити з ним про кошицьких вязнів, але він тільки махнув рукою.

— Ні чорта, каже, з ними не станеться.

— Ви певні вашої думки?

— Це було б талановите ідіотство за якого-небудь хабарника вішати людей.

Ці слова обернули його в моїх очах зовсім другою стороною. Але все таки ми на запевнення Йонаша не полягали. Вислали Павла до Кошиць, щоб він на місці довідався, як виглядає вся та справа.

Одночасно виїхав подруге за гори на цей раз Юра. З ним був також Пластун. До Ворохти відправлено передову сторожу від нашої залоги, що мала б слідкувати, чи не загрожує Ясіню яка небезпека зо сходу. У дійсності та сторожа вислана мною з певних нашій справі людей, що підготовляли грунт до повстання.

Те, що Йонаш, останніми часами, ніби охолов до політичних справ, це не зовсім виправдувалося, у дійсності виходило дещо іншого. Мені донесли, що до його канцелярії, що він її переніс з сільської хати до лісової управи, часто заходить якийсь безрукий тип і приносить йому багато відомостей про нашу роботу.

Більше того. Я дістав відомостей, що Йонаш готує на мене напад, хоче мене заарештувати й віддати під військовий суд за зраду військових таємниць. Ходило отже про відповідну відсіч і викриття безрукого типу. У мене мигнула навіть думка на Янчеюка. Хто знає, чи не найшли його тоді й чи не вернули до життя. Можливо це він і є. Хтось навіть казав, що Янчеюк дійсно пару разів був у Ясіню, але мені не хотілося вірити, бо чому б він ховався, ніби вовк.

І я не спав. Поробив заходи, щоб розвіяти кинуте на мене підозріння. Старанно виконував службу залоги, робив порядок, порадив поліпшити комунікацію з центром, забезпечитися бодай одним броневим потягом. Усе ж завершувалося доброю пянкою в Табака, що її головним героєм був комендант залоги. Після кожної проведеної з ним ночі ми верталися найсердечнішими друзями й плювали на всіх Йо-нашів з двадцять пятого поверху. На Різдво він має прийти до нас на свято. Вже наперед я вказував на свої приготовления до того дня й комендант тішився на той день, майже як хлопчина.

А Кіті не раз снилася мені. Її прозора рука не раз лягала на мої сонні очі й відносила мене в країну чарівних насолод. Я шалів. Зривався і гасав по кімнаті. Піду до неї! Мушу бачити. Але приходив день, біжуча праця поривала в свій вир і я поволі забував її.

Через тиждень поз'їжджалися Юра, Павло й Пластун. Почали обміркувати справу конгресу в Хусті, що на ньому має бути проголошена злука Закарпаття з Українською Державою. Тимчасом відбулися установчі збори в Сиготі, де однодушно присягнули під жовто-синім прапором на вірність державі Києва.

Павло, заливаючись реготом, оповідав про свою інтервенцію в кошицькому суді.

— Знаєш, приходимо... Отой головатий, лисий... Пригадуєш, що голись єднав нас з Манівчуком? Ми, значить, входимо, — добрийдень! — Добрий день! Одразу пізнав нас. Що скажуть молодці? Так і так. Прийшли, мовляв у справі наших хлопців... Ааа, у справі ваших земляків? Знаю, знаю. Це, знаєте, погана справа. Шкода, шкода. То вони, значить, тільки одного пригалушили? Дуже шкода. І реготить каналія. Ми одразу зрозуміли й сміємося також. Після каже: не бійтеся. Ми тут подбаємо. Тут ходять різні людці, що їм хотілося б закусити вашими земляками, але я думаю, що нічого й їм для цього дуже мало часу. Сподівайтеся на Різдво дома.

Це внесло між нас веселий настрій Юра оповів, як на двірці в Сигорі якісь типи хотіли його задержати та йому ледве вдалося виховзнути. Він переконаний, що то робота Йонаша. — Але, брати, не довго вже їм гуляти! А як цапнемо, одразу на шибеницю. Пять дядьків, суд, протокол, приговір і петелька. З ними треба рішуче. Досить нашого брата сучі сини передушили. Ми зробили помилку, що перший раз обійшлися з ними так по-бабськи. Тепер не втечуть. Кого на шибеницю, кого в заложники, а тоді поговоримо!

У великій напівтемній кімнаті, на дубовому тяжкому бюрку горить лойова свічка, її кволе світло тремтить, то слабне, то збільшується. Постаті Цоканів, що стоять і розважають серед хати, подібні на рухливі залізні автомати. Рухаються, розмахують руками, курять, вибухають копицями диму й по довгому часі потискають один одному руки, розходяться.

Залишається один. Він довго ще ходить, курить, думає часом навіть у голос вирветься якась лайка. Після виймає револьвера й, поклавши його під подушку, вкладається до відпочинку.

13

Кіті поважно захворіла. Прибита мати билася, мов муха в павутині. Примочки, компреси, молитви, лікарі — все дарма. Нічого не помогло. Йонаш натомісць десь вискіпав і приволік здоровенного псюру бернадина, привязав його й нещасний вязень наповняв темні лісові ночі сильними воями. Вітер не встані заглушити його голосу. Вовки далеко обходили хату лісничого й, таким чином, пес цілком виконував своє завдання.

Вертаючися пізно вночі, лісничий був певний, що не зустріне коло свого кубла тих сумрачних з перламутровими очима створінь.

Але на Кіті це вплинуло зле. Виття пса, вітру, вовків, творили навколо прикре й непривітне середовище, їй хотілося сонця, спокою, їй ввижався стрункий, пахучий ліс, земля вкрита грубою верствою рудоватого моху, прозорі великі краплі води, що застигли на розчервонілому з чорними вусиками обличчю.

З прибуттям пса мрії її прибрали ще більш хворобливих форм. Здавалося, що батько навмисне приволік того пса, щоб він нарушував її спокій. Вони обидвоє не говорять. Цілий місяць між ними взаємний бойкот. Ніхто тепер так не почував своєї правоти, як Йонаш і, разом, ні одна душа не могла більш, ніж Кіті, бути переконаною, що причиною всіх нещасть є ніхто інший, як и батько. Йонаш лютував, лаяв Цоканів, посилав їм як найбільше в пельку холєр і святочно обіцяв, що при першій можливості, скрутить хоч одному з них карка.

— Слухай, — шепоче стара. — Дитина хворіє. Вона вже навіть не плаче. Вона дістане сухоти. Що ти собі думаєш?

— Не я тому виною, — грубо відповідає він.

— Але ж вона вмре.

Відчепися — скрикує він раптом. — Ви з мене вимотали нерви. Ви хочете загнати передчасно мене в могилу! Що вона собі вбила в голову? Вона уявляє собі, що я якась ганчірка, покидьок, з чим можна собі бавитися, як їй лише заманеться. Вона хоче, щоб я йшов до тих мужиків, ставав перед ними навколішки й цілував їх постоли! А все, щоб задовольнити їх примхи, щоб звести її з любовником, щоб доконати свого! Але будь я проклятий, коли мене ця химерна дівчина поставить на коліна. Я ще їм усім покажу. Я ще її коханця вперед, ніж з нею до шлюбу, пішлю на шибеницю. Я вже маю проти цього докази! Зрадник, ренегат, продажна сволота!

Зривався, гасав по хаті, лютував. Його обличчя корчилося тисячами бридких грімас, ніс набрякав, вуха віддувалися. — Хай вмірає! Хай вмірає! — шеплять його здрігаючі вуса. — Тут війна, боротьба! Тут батьківщина в небезпеці !

— Але ж і вона не менше тебе страждає за батьківщину. Йонаш призирливо стискає широкі качачі губи. Стара знизує сухими плечима, втерає сльозу й вертається до дочки.

— Дитино, — шепче вона. — Кіті моя люба! Ти знаєш, як мені боляче на це все дивитися! Зїж хоч що-небудь... Кіті лежить і ні одна її жилка не ворушиться.

— Кіті! Він божеволіє. Що ти собі думаєш, дитино? Він увесь лють. Він не спить ночами, а все десь гасає.

Кіті повертає голову й кидає на матір байдужий погляд. — Він зробить якийсь злочин...

— А все для того, — ледве чуйно говорить Кіті, — щоб переломити мене. Все на те, щоб зруйнувати цей край і віддати його в руки ворогам. Знаю. Він хоче забити Дмитра. Хай зробить це.

Дівчина так висловила, що стара здрігнулася.

— Кіті! Боже мій, Боже мій! Що ти думаєш?

— Так, мамо, — спокійно продовжує Кіті. — Я зроблю також великий злочин. Він тиран. Так, батьківщина вимагає жертов, але не тих, що він думає. Він запер мене в оці гори, обставив дикими лісами, оточив вовками, жахами, приволік отого пса.

— Дитино! Ти несправедлива. Ти-ж любиш наші дикі ліси!

Кіті не відповіла на це.

... він хоче моєї смерті, вбиває мою любов, глумиться й топче найсвятіші мої почування. Він ... він ... — І їй робиться шкода себе, уста її тремтять, витягаються у літеру о й на очах збігають блискучі сльозинки.

— Боже мій, Боже мій! Защо післав ти мені, о, Всевишній, ці муки? Великий всемогучий Боже! Згляньсь надо мною, пішли в мою хату хоч один промінчик своєї великої ласки ... — молиться стара.

А Кіті німа. Вона лежить, дивиться сухо й безглуздо на стелю. До її свідомості лише частинне доходять благання матері. Її серце наповнене згустками трагічної любові й не приймає до себе жалю й співчуття. Воно піде на все, переступить всі гряниці, зломає найсвятіші закони ...

Кіті заплющує очі. І раптом, з якоїсь безодні й темноти, до неї сягнули чиїсь ридання. Відкриває очі й пізнає матір, що ридає.

Тоді Кіті обертається й встає. — Це ти, мамо? Так. Це вона. — Кіті широко відчинила очі й дивиться на невеличку схилену постать коло свого ліжка.

Тоді починає все розуміти. Скидає з себе ковдру, спускає з ліжка нагі ніжки, торкається ними встеленого медвежою шкурою помосту й обнімає голову матері.

— Мамусю, — шепче Кіті й гладить матір хисткою рукою. — Мамусю! Не треба. Не побивайся. Мамунечко, добра моя мамусю! Сердечна, щира, золота мамо! Встань. Ну, встань, підведися. Глянь на мене. Дивися, мамусю, я вже знов твоя Кіті, твоя доня.

Мати тяжко підводить голову. На обличчі висять краплі сліз. Кіті обнімає її й пристрасно горне до своїх грудей.

— Мамусю, мамусечко! Я тебе дуже, дуже люблю. Ти щира, ти не маєш злого в серці. Ти вільна від великого гріху. Ти можеш ясними й чистими очима дивиться в обличчя правди. І я щаслива, що маю таку маму. Щаслива, що маю коло себе хоч одну душу, що їй можу геть усе, до єдиного слова, сказати. А сказати хочеться багато. Безліч хочеться сказати, тільки соромно, матусю. Соромно все сказати. Думаєш, що будуть про тебе зле думати, що не зрозуміють тебе. Думаєш, що ти станеш менчою в очах людей. Воно не треба цього соромитися. Боже! Коли б я мала сили сказати всю правду й не соромитися. Мамусю! Навчи мене тих слів, що ними можна сказати правду.

Очі її заблищали слізьми радості. Вона ще більше горнеться до матері. Чує, що їй стає лекше, що внутрі її розтає щось те тяжке, згусле.

— Мамусю! Не думай, що я така зла. Я добра, але й я ображена. Подумай, мамусенько, як мені тяжко. Подумай, в який я час росла й виховувалася. Гімназія, початок війни, війна. До всього; ось це нещастя. Я ніколи не зазнала відрадної хвилинки. Пригадую школу. Тяжкі, касарняні мури. Сухі, мов пергамент, чернечі обличчя вихователів. Вічне переслідуваній жахливою системою виховання. Ми не мали права сказати слова одверто. Ми вели вічно боротьбу за мову. Виплекувано в нас штучний, хвальшивий, надутий псевдо-аристократизм, зроблено з нас дурних провінціялок з комічними поняттями й уподобаннями. Ми голодні на культуру, на культуру глибоку, безпосередню, що її мають в собі хоч би оті гноблені віками гуцули. Мамусю. Я не кажу дурниць. Коли ти лишень трошки вдумаєшся в мої слова і пізнаєш суть живучості гуцульської душі, ти не будеш звати мене дурненькою дитиною.

Наші всі оті Бабчинські, Пластуни, все оте покалічене духовенство без ніяких духовних потреб, все то, мамусю, й є наше горе, наша кара, защо ми сьогодні несемо відповідальність. Всі вони є раби й дикуни, що носять краватки й живуть у кімнатах з міщанськими оздобами, що мають претенсію на аристократизм. Уяви ввесь комізм людей, що, не знаючи чужої мови, калічать її, щоб тільки уявити себе чимсь, що на його

думку є аристократичним І я, мамусю, аж тепер починаю розуміти це зло. До цього часу мені здавалося, що то дрібниця, що так і має бути.

І нарешті, мамусю... Дай мені силу сказати останню правду. Нарешті я покохала. Не знаю, чому якраз покохала його. Не знаю... Можливо, мамусю, він і не... Ні, я цього не можу сказати. Він жива з нервами й душею людина. Він аристократ від природи, він культурніший від інших.

І як же тепер? Що мені робити Відректися його, стати на сторону батька. Зректися самої себе й піти до них, до Розенкранців, Бабчинських? Ні, мамусю. Я не можу йти до них. Я не можу бути зрадницею того, кого вибрало мое серце. А разом з тим я не хочу й зраджувати своїй батьківщині. Що ж робити?

Не плач, мамусю. Я дійсно жорстока дочка. Я роблю лихо й хочу, щоб ти спокійно на нього дивилася. Але все таки не плач. Дай тебе поцілую. Ну, ще раз. Боже, мамусю, які солоні твої уста й щоки. Поцілуй і мене. Ще раз. міцніше. Мені так легко тепер. Я чую навіть більше в собі сили. Боже, Боже! Коли б мені побачити його. Ні, ні! Краще не бачити. Я не переконаю його. Ці тверді камяні мужчини. Він не послухає мене. Ах, мамо, мамо! Все котиться до долу.

І Кіті горнеться до матері.

Ах, мамусю, як хочу його бачити, чути коло себе! Що я дала б, щоб тільки його мати тут. Я віднайшла б знов життя, а так немає сили. Немає сили, що втихомирила б кхання. Немає розуму, що міг би мудрими чинами оминути війну, революцію й любов. Я в цьому переконалася.

От ти часто кажеш — подумай, подумай. І я думаю, маю безконечно. І що далі думаю, то більше заплутуюся, менше знаю, що робити. Часом вже гадаєш: — ну, я зроблю так і так. Це буде розумно, а за хвилину робиш і сім щось протилежне, зовсім нерозумне. А може то й розумне, мамо. Може так і треба. Я от і тепер, я розважаю, як людина, що все

розуміє, але чому ж не можу зробити, щоб все сталося добре. Чому не встані не тільки примирити батька й Дмитра. Мадяршину й українців, жидів і гуцулів, а навіть не встані й себе примирити. Чому, мамо? Можеш мене осудити. Осуди. Осуди гостро, але тоді осуди все. Зроби, мамо, гостру цензуру й викинь з життя неприємні місця. І коли ти думаєш, що від цього щось кращає, викинь усе. Забудь, що сказала тобі, пропусти повз твої вуха, не думай про це. Я ж думаю, що від цього нічого не покращає.

Кіті раптом замовкає. Подумавши, ніби чогось злякалася. — Боже! Я так багато говорила! Я ще ніколи так багато й так поважно не говорила. Даруй, мамусю!

Зо всіх кутків кімнати вилазить вечір; Вікна поволі гаснуть.

14.

Сотник мадярської армії Артур Шульман, комендант ясінської військової залоги, по довгих і впертих домаганнях Йонаша, нарешті, приняв останнього дня довшої розмови, що торкається справ "нашої провінції". Розмова відбувається у головній кватирі, при Церковній вулиці недалеко від двірця.

Рівно в шостій вечора сотник вернувся зо служби, передягнувся, закурив і сів. В ту саме хвилину повідомляють пре приїзд Йонаша.

Сотник покашлює, встає. Підходить до завішеного вікна. З надвору чути брязкіт балабонів. Йонаш прибув санками. Пара хвилин і Йонаш роздягає в почекальні свого тяжкого з лисячим коміром кожуха, витирає хусточкою мокре від сніжинок розчервоніле обличчя, носа, очі й пружніми кроками входить до кімнати сотника.

— Сердечне поважання, пане сотнику! — Вітає з низьким елегантним уклоном Йонаш коменданта.

— Вітаю,— пане лісничий! Дозвольте запропонувати місце й цигарку. Щиро прошу вас.

— Дуже вдячний. Вибачайте, що змушений забірати вам ваш дорогоцінний час — сідаючи говорить Йонаш. — Я дозволив собі потурбувати вас в одній важливій справі, що безпосередньо торкається нас з вами, в розумінні дальнішого перебування нас у цій країні, як її господарів.

— Радо вислухаю в цій справі ваші міркування — витираючи сірника, ввічливо додає сотник.

— Вони, пане сотнику, не складні. Вони зводяться до того, що в дальнішому нам з вами загрожують неприємні ускладнення, що можуть принести нам не мало прикрих хвилин.

— Пан лісничий, розуміється, опірають свої міркування на якихсь конкретних доказах?

— Дозволю задовольнити запит пана сотника. Одна довірена мені особа, що ввесь час докладно інформує мене про стан річей, в останніх днях повідомляє, що серед населення краю зростають небезпечні тенденції. Доходить до того, що населення наміряє потурбувати нас повстанням.

— Що? — витріщає очі сотник.

— Так, пане сотнику. І що головне, то дозволю зауважити, до цієї авантури замішані люде, що стоять близько головного командування нашої залоги, що, дозволю собі сказати, є вашими помічниками.

— Пан лісничий бажають висловити мені свої твердження ясніше.

— Розуміється. Смію доложити, що тією особою, що працює в двох напрямках, є ваш заступник.

—— Ха-ха-ха! Але; пане лісничий! — заливаючися реготом і випускаючи хмари диму, говорить сотник. — Та ж пан Цокан виявив себе в останні часи настільки спритним....

— В організації... — перебиває швидко Йонаш.

— Пардон. Я не докінчив свого речення пане лісничий.

Так, в організації, але нашої залоги. Наша залога виглядае тепер цілком поважною військовою формацією. Здісциплинована, добре сітуована, надійна і, що найголовніше, складається з різноманітного елементу ... У нас мадяри, словаки, у нас русини. Все то зжилося, все то збите, все дійсно, в повному значенні слова, є неабияка мілітарна сила. Мій заступник, пан Цокан, найкращий приятель і довірений в останні часи докладно висвітлив мені всі фантастичні чутки, про якесь там ніби повстання. Яке повстання? Хто повстане? На кого повстане? Дозвольте. Вказуєте на українців. Українці в останній час заняті власними справами. Вони мають большевиків, поляків... Вони ведуть на три фронти боротьбу. Їх дипломатичне представництво в Будапешті веде переговори з нашою владою, про постачання нами для них зброї. Вони домагаються від нашої влади признання їх держави, а при цьому, розуміється, не може й бути мови про якесь там Закарпаття. Та це ясно. Україна в цьому не заінтересована. Місцеве населення виморене війною й голодом, воно не має ні людей, що його вели б, ні засобів. Хто ж тоді повстане? Пане лісничий даруйте, прошу вас щиро, але ваші побоювання, мабуть позбавлені річевості. Смію вас запевнити, що все буде гаразд і за свої слова готовий завжди відповідати.

Йонаш почав помітно хвилюватися. Вислухавши терпеливо до кінця мову сотника, лісничий зауважив:

— А все таки ваші, пане сотнику, твердження не відповідають дійсності.

Сотник витягає шию, виставивши вперед праве ухо. — Так. — продовжує Йонаш. — Повстання готується і то на скоро. Воно розпічнеться на гуцульське Різдво. Про це мусите негайно повідомити центральну владу.

— Ха-ха-ха, хо-хо-хо! Тон ваш, пане лісничий, набірає шорсткості. На Різдво, кажете? Сьогодні? Це тоді, коли я з паном Цоканом гоститиму в його батьків? Ще може скажете, що Цокан одночасно зо мною керуватиме тим повстанням. Ха-ха-ха! Ні, ні-ні! Я, пане лісничий, дуже зобовязаний вам за ваші турботи, але...

— Пане сотнику! — зривається Йонаш. — Ви не орієнтуєтеся в справах! Ви стоїте далеко від дійсності. Завтра починається повстання! Ним кермуватимуть Цокани! А як ваш заступник призначений комендантом Ясіня на ваше місце. Доношу вам це і домагаюся від вас негайного повідомленя влади й зроблення відповідних заходів у справі оборони, а рівночасно з натиском домагаюся арешту Дмитра Цокана!

Він почервонів. Очі заблищали. Сотник, закусивши губу стримував себе, як міг. Він намагався заховати поставу джентельмена до кінця.

— Даремно, пане лісничий, зволите хвилюватися. Я е комендантом залоги й за все сам відповідаю. Вношу пропозицію, подати ваші міркування центральній владі вами особисто, а рівно ж запропонувати їй ваші послуги на посаду коменданта Ясіня. Я охоче переступлю вам мої обовязки й місце Ну, а тепер до побачення Надіюся, що все буде гаразд Одночасно подбаю про те, щоб ваші пророкування не стали дійсністю.

Йонаш остаточно схвильований. Він тремтить, от-от не витримає, вибухне й засипле коменданта своїм гнівом. Не помітивши поданої

комендантом руки, він швидко вивертається в двері, накидає кожуха й через пару хвилин балабончики сповістили його відїзд.

Сотник Шульман, ображений до глибини душі неможливим поводженням Йонаша, обурений, не ходив, а гасав по кімнаті. Він не розуміє, як мадяр може себе так поводити. Він ще покаже тій погані, хто він такий і ніколи не дозволить всякому лісничому втручатися в військові справи. Він ще викличе його перед суд чести за образу мадярського старшини. — Дивися, хам! Бач, яка морда Бє в голову якусь нісенітницю, злий на Цокана за свою зідіотілу дочку й думає, що це вже підстава для того, щоб робити мені скандали. Ні! Він тут мусить рішуче виступити Він не яка-небудь ганчірка, він аристократ і старшина Він мусить зараз жадати від лісничого сатисфакції. І комендант підходить до телефону, бере слухавку, дзвонить,

— Гальо, гальо! — Телефон мовчить. — Гальо! — кричить комендант і нервово шарпає апарат. Але невинний механізм заскреготав і знов мовчить далі.

— Гальо! Що там? Сучі сини, капустяні голови, подубіли? Гальо!.. — ні одного згуку. — Гальо! Гальо! Гальо! Тут комендант, сотник Артур Шульман! Що там, заніміли?! — репетує, мов навіжений, сотник, але апарат зовсім на те не реагує. — Що за чорт? Скандал! Вічно оте попсуття. Ех, живеш у тій чортячий норі й хай тут земля провалиться, ніяка холера не буде про це знати. Браш, Браш! Де ти заліз, мордо, корово обдріпана! — репетує на свого джуру сотник.

З вузеньких дверей сусідної темної й холодної кімнатки, що сполучувала сотникове мешкання з кухнею, в напів відхилені двері, висунулася надута, червона ипка Браша.

Шульман підбігає до нього, пхає ногою двері, хватає Браша за чуба й витаскує його на середину кімнати. — Що за чортяка тобі в пельку, моду собі завів показувати тільки з-за дверей свою огидлу пику. Сюди,

йолупе, маєш виходити! Сюди! Розумієш? Маєш вийти аж до мене, стати віддалі трьох кроків, стулити копита й слухати. Капуєш?

— Так є, пане сотнику! — випинає черево Браш.

— Струнко! — командує Шульман. — Копита, копита, осле! Ноги твої дійсно ідеальна гидота Хто повставляв тобі такі кривуляки?

— Не можу знати, пане сотнику!

— А знаєш, що ти повинен знати?

— Ні. Не знаю, пане сотнику!

— А що, коли б тебе поставили в коноплі Розумієш?

— Так є, пане сотнику.

— То ти міг би бути розкішним страхопудом. Гудзиків нема, пояс розлізся. Носа втри... Стій, не тепер. Скомандую вільно. Так слухай. Негайно мені біжи до старшинського клюбу...

— Так є, пане сотнику!

Ну. Там ти зустрінеш панів старшин Шровбу і Водічку. Біжи й скажи їм, щоб вони в десять годин вечора були в мене. Та скажи обовязково. Стій. А коли б їх не було у головній залі, запитай у кельнера. Вони звичайно в тій маленькій кімнатці грають в карти. А коли б їх там не було, гони до панночок Крайзрів. Знаєш, де вони живуть? Ні. Ну, розуміється. Коло сільської хати, за мостом. Але вони можуть і у Крайзрів не бути. Сьогодні субота й їх може чорт зна куди занести... Так ти забіжи до Боршіїв, до Бабчинського, до Яруса, словом, до самого

люципера, але мусиш їх знайти. Розумієш? Ніякого чорта ти не розумієш Бачу по пиці. А тепер кругом марш Але раз-два

Браш після такої парні бомбою вилетів на вулицю, а задоволений, що зігнав злість, сотник Шульман вигідно вмощується у глибокому фотелі й закурює.

Заложивши ногу на ногу й випускаючи тонкими струмочками димок, сотник усміхається й думає як то він заговорить з Йонашем і що то він відповість. Він його, чортового медведя, навчить, як поводитися зо старшинами. Він його, як ковбасу, удвоє зігне. Він йому докаже, хто тут комендант, а хто лісничий.

У кімнаті ясно світиться лямпа, на дворі темно, місяць ще не зійшов. Сотник докурює, розважливо кладе до полільниці решту й вслухується до гармідеру, що дблітає з вулиці.

— Ага. Це гаразд. Той мішок одразу їх цапнув... Ну розкішно. — Встає, обтягається і натягає на обличчя вираз жартівливої поважності.

Гармідер збільшується. Чути, відчиняються сінні двері, затупотіло в передпокоїв "Роздягаються" — думає сотник. Із розставленими обіймами готується зустріти своїх приятелів і тільки хильнулися двері, сотник викрикує: — ааа! Друзі...

Решта слів застрягло в горлі. Він остовпів. Очі баранячим рогом пролізли на верх, а руки мимохіть піднялися догори й так задубіли. Перед ним, замісць приятелів, стали дві потужні постаті з револьверами, направленими в, його груди.

Не голосно, але впливово, попрохали вони підняти його "руки в гору" й "іменем повстанчого комітету" дозволили потурбувати його арештом. Сталося все так несподівано й швидко, що він навіть не встиг сказати слова. Одягнувся й вийшли надвір.

Там звичайна зимова передріздвяна тиша. На груниках прищулилися й мовчали хатки гуцулів. Рідко в якій світиться вікно.

Сотника посаджено в санки і відвезено в напрямку сільської хати. Там десь і Браш шукає своїх Шровбу і Водічку.

15

Розлютований Йонаш, вийшовши від коменданта, кидається в санки й прожогом з місця пустив коні в чвал. Нічого не вдієш. Небезпека неминуча. Мусить, якнайскоріше додому, полагодити деякі справи й на цілу ніч до Рахова.

— Швидше, швидше! — жене він візника. Він поїде, вияснить, докаже. Він добється негайної зміни коменданта, бо цей надутий пяниця зовсім нікуди не годиться. І який чорт зробив його комендантом? Його просто слід би на шибиницю. Цей зрадливий пес підшився, обдурив!.. А все-сам винен. Це все кара за мякотілість. Заскиглила та коза, а тепер роби, що знаєш.

Темно по горах лягло. Засніжені груди землі ціпініють у стисках морозу. А місяць все ще не зійшов.

Прудко біжать молоді коники, а легкі саночки ледь торкаються гладенької колії дороги. На затоках шурнуть у бік і далі. Мигають придорожні стовби, жидівські хати... Земля бренить, тікає. Біжать річка, ліс, гора. Нарешті приїхав. Але невстиг він злізти з саней, як назустріч йому виступило кілька людей зо зброєю. — Іменем і т. д. ви арештовані! — Йонаш не чує цих слів. Рука блискавично сягнула кишені і не встигли вояки підбігти, як тарахнув постріл.

Один з озброєних людей скрикує й одразу клякає. Кілька легінів накинулося на лісничого. Розпочалася боротьба, сапання, стогін,

храпіння. Через пять хвилин зо скрученими назад руками його відвезено тими самими саньми, що ними приїхав.

Очунявся в льоху під сільською хатою. Спочатку не міг усвідомити, що сталося й де він є. Низенька, темна нора. Пахне щурами й ще чорт зна чим. Два тапчани, під віконечком столик і на нім ледь жиє тендітний проміньчик лойової свічки.

Одначе він тут не сам. На одному з тапчанів, скулившися на подобу щура, якась постать. При вході Йонаш зовсім не помітив її. І аж пізніше не міг вийти з дива, пізнавши в постаті пана сотника. Вираз, що прикрив обличчя обох знайомих, не піддається означенні. Сотник не витримав перший, прудко зірвався й ревнув: — Не смійте скалити зуби!

Йонаш швидко відступив, схилився на нари і замовк. Настала мертва, гробова тиша. Чути, як зверху відбиваються чиїсь байдужі кроки. Цок-цок-цок-цок. Чотири туди, чотири назад.

16

Після розмови з матірю, Кіті дещо поправилася. Повеселішала, приняла страву й не лежала на ліжку. Вона все думала. Видно, снувала якісь плани. Хотілося ще раз лояльно вступити в боротьбу з обставинами. Нераз хотілося зірватися в простір і демоном летіти над горами, лісами, туманами; злетіти темної ночі до страшного, забороненого місця й там віддатись у владу жорстокого гріха.

Часами кликала матір, душила її в обіймах, великі чорні очі благали чогось, чого мати безсила дати їй. Відривалася, тікала, плакала або співала, часами зривалася серед ночі й готова була кудись відійти.

— Це божевілля, мамусю! — шепчуть и уста, а руки обнімають когось, хоч коло неї зовсім немає мамусі. Навколо ніч, ліс, виє пес, світить місяць і виблискує срібло снігової габи.

Ранок, день, самота. Надходить вечір. Пригадала, що сьогодні у гуцулів Свят-вечір. По груниках у деяких місцях яркіше світяться віконичка, тепліше натоплені хатки. У такий вечір сходиться гуцульська родина, довго молиться перед невиразними, мов часописна ілюстрація, образами, після сідає за стіл і їсть святу вечерю.

Кіті задумала вийти пройтися. Надягнула щось теплішого й вийшла. Починає смеркати. Тихо й поволі западає ніч. Кіті зупинилася й слухає. І що далі вона вслухалося, то ставало їй приємніше, легче на душі. Такої урочистої тиші вона, здавалося, не переживала ще. Непорушне й струнко стоять стіною смереки. Біла поверхня землі ледь помітно дихає, ніби груди заснулої людини.

Кіті робиться надзвичайно приємно. Болі, буревійні пристрасті, уляглися спокійно на дні її нутра, скулилися й замовкли. То ж у цю ніч народився Він, той великий, що сказав: "прийдіте до мене всі страждающі і обремененні". Кіті знає, що в неї сьогодні немає свята, але їй чомусь здається, що свято те якраз сьогодні. Він тут, у гуцулів народився. Так. Безперечно Він тут народився, цієї ночі.

Боже мій, Боже мій! — шепче Кіті. — Як страшно приємно, що чуєш радість, що маєш спокій у душі. їй забажалося тепер любити всіх, обняти, гноблених і гнаних.

Он на грунику стоїть хатка. Відколи Кіті тут жиє, щодня бачить ту хатинку, але ще ніколи не була у ній. Вона лиш знає, що там жиє старив глухий, з довгим сірим волоссям, дід Штефан. У нього є дочка, а в дочки двоє безбатченків дівчаток.

І їй заманулося піти туди. Пішла. Пішла просто без стежки, борхаючись у глибокому снігу. Штефана бачила вона не раз, як той з довгою в зубах люлькою, у старому засмальцованому, побережницькому одязі з сокирою на голому тілі під поясом, простує до ліса. Кіті знає, чого він туди простує. Він йде геть високо на гору, залазить у хащу, довго

сперто кашляє, озирається навколо і починає цюкати своєю загрітою сокирчиною суху смеречинку.

По довгому часі смеречинка піддасться йому, тихо схилиться до землі, а Штефан дбайливо очищує її від галуззя. Після виймає з-за пазухи мотузочка "шпаргу", робить петельку, зашморгує нею смеречинку й волоче її, мов муравлик, до себе. І це він робить майже щодня. Що там діється далі з тією смеречиною, Кіті не знає. Ось тепер вона якраз зайде й подивиться.

І от вона вже на грунику. Серед снігу, ніби загублена, хатинка. Навколо ніякої загороди, ані оборогу. Лише невеличка, мало втоптана, стежечка, підбігає до широкого, під порогом каміня і зникає в прорізі квадратових дверей.

Кіті пхає ті двері. Зо скреготом западають вони в нутро сіней. Там мокро, темно і пахне гноєм. Направо хлівчик, наліво дверцята до хати. Увійшла Через них і зупинилася коло порога. Ледь промовила привітання, розгубилася, не знає, де ступити. Зправа величезна піч і в ній палає огонь. Світло з печі освітлює хатинку. Свіжо нарубані полінця лежать купкою коло печі.

За піччю, прикрита темними драптинами, постіль. У лівому передньому куті притаковився кривий столик, від нього аж до дверей вузенька під стіною лавиця

У хаті сувора тиша. Запах, ніби у натопленому льоху. На постелі, з мисочкою на колінах, сидить сумрачна, закутана в хустку, жінка й голосно сьорбає деревяною ложкою якусь страву. Коло столу з люлькою в беззубому роті сидить Штефан і тяжко, голосно сапає. Час від часу виймає він люльку, довго кашляє, харкає на долівку і знов курить. Долівка земляна, мокра, з витоптаною по середині ямою. На печі, у пірваній вишитій сорочині, сухе дівчатко.

Замісць очей, — глибокі темні зірки, на голівці жменя сіна.

Кітіне прибуття не було тут особливо бажаним. Жінка, що сьорбала страву, муркнула і майже не подивилася. Штефан звівся на ноги, розкаракувато зробив кілька дибків і хрипким, ледь чуйним голосом, прошепотів:

Вітаємо вас, кнєгинько! Що вони собі бажєють? Свєтичко наше увидіти? Біду нашу? Сідайте, кнєгинько. Раді ми, ади, хоч таке щєстєчко Бог свєтий дарував. Один раз таке свєтичко, один раз Христос народивсі і мир словом загрів. Сидить отак людина, гей би камінь божий, руки ламле, голову сушить... — Сильний зрив кашлю перетяв його мову. Хапнувся рукою за груди, ноги затремтіли і він швидко відійшов напомацки до лави.

— Хай вібачать, — відкашлявшись, продовжує старий. — Сівєм. Не годен на ногах вдержатисі. Ото єк заріже, єк зачєвить, єк шєрпне тобов... Люфт маємо добрий, але хліба нема. Водов самов не відєржисі в тілі душа. Голод, кнєгинько, то решток усього. Всяке горе переживе чоловік. Запалив піпу, сів і думай. А голод і не закуриш і не задумаєш... Ані святов водов не закропиш. От свєтичко Бог дав... Агій, Олено! Мо'би кнєгинці, гості нашій у такий час, дещо повічєріти... Пішовєм нині до Ясінє, приніс, ади, жменю мелаю. Ох, тєжко, тєжко!

І старий замовк, головою похитує. Оленка перестала сьорбати і протягає Кіті свою мисочку.

— Відкоштуйте, кнєгинько, нашого. Нич більше не маємо.

Кіті злякалася. Стало боляче й ніяково. Не знає, що сказати. Голівка, що ввесь час злякано визирала з печі, сховалася. Натомісць з-під постелі виглянуло кілька ягнячих голівок. Повисаджували писочки через драбинку й хрупають сіно. Кіті зобачила це й зраділа.

— Дідусю! Газдинько! Дякую вам. Я не голодна — їй було тяжко говорити, бо знала мало слів. Вона. запитала, чи знає старий, хто вона, попросила молитися за свого батька й, пообіцявши принести щось з дому, вийшла й швидко, швидко побігла додому. Вона в той час зовсім забула за себе. Думала тільки за тих людей, що їх щойно бачила. Хочеться забрати з дому все й віднести тим людям. Ах, яка вона нерозумна. Вона ж могла вже давно піти до тих людей, познайомитися з ними, допомогти їм. Скільки це принесло б їй задоволення.

Але тепер Кіті прибіжить додому, кинеться до мами, розкаже їй все і вони обидві допоможуть тим бідачиськам. Але прибігши до сіней, почула у кімнатах великий рейвах. Кіті відчиняє двері, і назустріч їй виступають озброєні люди, що заявляють їй, що вона арештована. За що?

Але Кіті не має часу на роздумування. В той саме час її погляд впав на раненого вояка, що лежав на білій, заплямованій кровю, постелі. Одразу їй здавалося, що то батько, кинулася до нього, але груба рука зупинила її й відкинула геть.

Кіті отямилася у темній, холодній кімнаті. Що сталося? Вона бажає вияснити положення й починає грюкати у двері.

— Кі-ті! — почула вона слабий голос матері.

— Мамо! Де ти, мамо? — Кіті кинулася в сторону голосу і знайшла матір. Вона лежала на канапі й тремтіла.

— Мамусю! Тобі холодно! Що сталося? Що, мамо, сталося? Хто там ранений? Ой, Боже, Боже! Де є тато?

Мати оповідає через плач ... і його відвезли, — кінчає вона.

— Куди? Куди його відвезли?

Хіба мати знає, куди його відвезли? Може вже не живе.

Кіті кидається до дверей, гримає; кричить. Двері несподівано відчиняються і Кіті стоїть з розгубленим поглядом перед суворими, озброєними людьми. Вона просить, щоб пустили її до раненого. Вона допоможе йому, завяже рани. Вона це вміє робити. За війну навчилася всього.

Озброєні люде дозволяють. Кіті підходить до раненого й жахається. Той умірає. Це вона виразно пізнає. — Люди! Він умре, він умре! Рятунку! Дайте щось! Чого ви стоїте?! Він умірає!

Кіті не знає сама, що діяти. Вона чує наближення чогось такого страшного, проти чого безсиле все на світі. Вона підходить до вмираючого, покірно схиляєтйся і дивиться на його зблідлі уста. По них ще пробігали останні ознаки життя. Очі ще дивляться, але зовсім поволі замикаються, меншають. Кіті голосно читає молитву, і сльози сиплються з її очей.

17

Над миром стоїть незмірно велична ніч. Зорі — окремі мирі — вічності — говорять з неуявних висот про велич буття.

Яблонецьким перевозом, розрізуючи величезні снігові замети, виїхав з Ворохти паротяг — розчищувач. Сопе, дмухає і крає снігову цілину. Сипле направо й наліво сніг, лишає за собою свобідну дорогу. По ній має пройти потяг, наладований хлібом, для гуцулів. Ті ще не знають про це. Не знає також і Щутка, що писав свою болючу скаргу. Але довжелезний потяг стоїть уже у Ворохті й тільки чекає, поки прочистять дорогу й поки дістане відомості, що Ясіня здалася.

В той час працювали повстанці. У сім годин зібралися на кінці, що його зараз тут охрестили імям "Свобода", і вирушили звідсіль у трьох

напрямках. Залога здалася без бою. Всі спали і нічого не сподівалися. Уночі прибула потуга й по всіх вулицях завешталися озброєні чужі люди. Ясіня мертво мовчала. Вікна жидівських і мадярських хат щільно позакривані віконницями.

У такий час, замучений, засапаний Браш гасав по вулиці й шукав Шровбу і Водічку. Обганяв Ясіня, вертівся по вулиці, мов навіжений і зовсім не знав, що далі діяти. Пригноблений і знищений, біжить всетаки додому. Біжить бігом. Піт ллє з нього струмками. Біжить і думає, що то він скаже своєму суворому панові. Він чув уже страшні прокляття сотника і щоки починали свербіти прикрим передчуттям. На вулиці порожньо, але цього Браш не зауважує. В той час з кінця над Ясіням вилетіла під небо величезна огняна гадина. Браш зовсім не знав, що то гасло повстанців. Це ще більше його зтурбувало. Біжить, землі не чує. І раптом, коло церкви до нього вибігають якісь люди й погрожують йому зброєю.

— Куди чвалаєш? — гримнув над ним голос і не встиг Браш отямитися, як тяжеча тверда рука піймала його за коміра й тягне невідомо куди.

— Пусти! — кричить Браш. — Я біжу до пана сотника!

— Аа, до сотника. Ми от тобі покажемо сотника. І через пять хвилин, замісць у сотника, Браш опинився в касарнях. Тут справжня Содома й Гомора. У темних, ледь освічених, коридорах ходять сильно озброен чужі люди. Знадвору касарня оточена також військом.Кілька вояків витягають з касарен скоростріли й виносять кріси. На залях сидять стурбовані вояки залоги й не розуміють, що сталося.

До однієї з таких заль впхнули спітнілого і очучвілого Браша. Його одразу пізнали і почали жартувати. Йому троха ніяково, дивно, але досить приємно. Пригадав свого сотника, Шровбу й Водічку і тяжко

зітхнув.Погляд його шукає чогось, на чому б міг примістити свое натомлене тіло. Коло дверей помітив якогось стільця і осів на нього.

— От і сидимо — думає він у голос. Але не встиг ще докінчити думки, як стілець під ним делікатно вибачився і згорнувся в ніжках на подобу ніпонського святого.

Браш, стративши опору, похитнувся, відчаяно вимахнув руками і, зробивши в повітрі гіперболічну криву, розтягнувся на помості встигши все таки, мов кіт, попасти черевом до низу.

На залі стало весело. Зірвався дружній регіт. А Браш не регоче. Постогнуючи, поволі зводиться на власні коротенькі ніжки й соромливо дивується, чого їм так смішно?

18

— То діточки, коли ми минулого року на Україні зустрічали це свєтичко, — просторікує Іван Щутка, сидячи в натопленій хаті між своєю родиною. — От, так було. Це вам, діточки, стіл. О-отакий стіл. Довгий, ади двері, широкий ци і вліз би у нашу хижу. А на столі пашні насипано. І застелено все чистим настільником. І от приходить сама вечеря, та й почали ми їсти. Господи Боже! їси, їси і кінця немає. Станеш, подивишся, що тільки лишається й знов їси. А господиня все тобі носить і носить, сипле й сипле. То тобі риба якась у тісті і олії запечена, то вареники. Це там так пироги звуть, добрі, а смачні, їси і ще хочеться. А які там паляниці печуть, а які млинці. У нас того зовсім не знають. А тісто біле, пухке. Візьмеш і ніяково в руці тримати. Здається піна, здається розтане в пальцях. Ех, — закінчує, махнувши з жалем рукою Щутка. — Все то минулося. Коби то й нам, дітки, туди!

Дітки слухають, жмурять очі в щонайкращих місцях і не віриться їм. Боже, скільки їжі: Їси, їси й ще лишається. Маленький Василько, що

пригорнувся до зажуреної мамки, думає, думає і каже: — Мамко! Завтла я з Дусевим

Юлою такоз піду на Уклаїну.

— Ей, сину! То є далеко й що ти, бідо, там робитимеш?

— Сцо лобитиму? їстиму. Я так мамко, хоцу їсти...

Так дузе хоцу ...

У мамки щось тисне у горлі. Вона горне дитину до грудей, а на очах самі збігають сльози.

Тук-тук-тук! — застукав хтось у вікно. Щутка глянув туди й нашорошився. Тук-тук-тук! — застукало сильніше. Щутка встає, підходить до вікна й дивиться в темноту.

— Агій! Хто там?

— Куме Іване!— бубонить за вікном голос.— А вийдіть но сюди.

— Та зайдіть, куме...

— Нема часу. Вийдіть.

Щутка накидає безрукавого кожуха й виходить.

— Куме! Приїхали ... — таємничо шепче кум.

— Хто приїхав

— Та з України. Хліб привезли...

— Хліб? Таки почули нас?

— Видно почули. Вдєгайтесі, куме, а біжіт до Зіміру, а я піду всіх повідомлю. От радость яка! І кум біжить далі. Від хати до хати, від вікна до вікна розійшлася чутка —

"приїхали!"

З грунів висипав народ. Мороз, свято, зійшов холодний місяць. По схилах білих гір, мов нічні привиди, встає народ і поволі, тихо сповзає в долину.

Багато тисяч народу застав ранок на Змірівському двірці. Скрегоче лютий мороз. Дихання з уст парою вилітає, Втопчуючи сніг, маса сірого люду, вперто чекає. Довжелезний покритий інейом з велитенською на чолі льокомотивою, потяг стоїть і чекає також. На вагонах скрізь написи : Україна; Україна, Україна. — Далеко взад біжить те слово і десь там зникає в сірому морозяному тумані.

Коло вагонів спокійно проходжають вояки в шоломах. У них кріси з наложеними багнетами, вони мабуть не чують морозу.

Утворили комісію, що має роздати хліб. Треба підрахувати людей, щоб усім вистарчило його. Всі пруться наперед, кожний боїться, що йому не вистане. Військові мусять енергійно приводити людей до порядку. Роздача продовжувалася аж до полудня слідуючого дня, а люде вперто чекали, відходили та прибували нові.

* * *

Але найбільший рух у Цоканів. Ясіня добули легко, але чи піде так і далі? Буде бій. Відобідавши всі три брати збіраються до великого діла.

— Благословіт, неню, благословіт, мамко! Йдемо...

— Хай вас Бог благословить! — моляться старі, моляться зо сльозами. Серця їх повні радощів, а разом і страху. Хто знає, як то воно буде.

— Сини мої, сини мої! Кров моя, радість моя! Йдіт, орлята кохані, йдіт! Може так треба, а я буду молити ся з а вас! — голосить стара мати.

В той час увійшла з другої хати Марійка. — І мене, мамко, благословіт!

Оглянулася стара, а перед нею не Марійка, а вояк. Шкуряна куртка, штани, револьвер. Це все Павло припас.

— Марійко! Дитино! А ти ж куди? Усміхається Марійка. —Туди, де й усі, мамко! Піду з Павлом.

— Це, мамко, коли вже зовсім перевертати світ, то до останнього, — каже Павло: — І баби най покажуть своє. Видите, який козак. Позір!

Марійка зробила позір.

— Ну, дочко, най і тебе Бог благословить!

— Ех, коли б не кривий, — зненацька вивиається в старого Цокана. — Бодай того... — і тут згадав, що при Марійці ніяково батька лаяти, махнув рукою і замовк.

— Ви вже, неню, не потрібуєте цим журитися. Сокотіт дому, вівці, корови, а ми вже там самі раду дамо, — кажу старому, але мої слова для нього не потіха. Мамка плаче, плаче э радості та страху. Старому також до сліз ніяково. Прощаємося в останнє й усі виходимо на подвіря, де на нас чекає троє запряжених саней.

Посідали, гукнули, рванулися коні й помчали в долину.

19

"Гальо, гальо! Агенція "Ройтер". У ночі на 7 січня українці обсадили мадярську залізнодорожню станцію в Карпатах, Ясіня. Мадярська залога в числі двох сотень людей попала до полону. Арештовано кількох визначніших місцевих мадярів і вивезено їх углиб краю, як заложників.

"Гальо! Агенція "Вольфа" — Берлін. Українці посунулися на захід. Ясіня, північно-вихідна мадярська залізнодорожна станція, в їх руках. Стан неспокійний. У руках українців всі воєнні запаси, два броневі потяги. Мають намір обсадити цілу Мадярщину. Мадярська влада робить заходи в українському дипломатичному представництві в Будапешті.

"Гальо! — Київ. "УТА". Наші війська в ночі під 25 грудня с. ст. перейшли яблонецький перехід і обсадили Ясіня. Населення зустріло наші відділи з надзвичайним ентузіязмом. Воєнні операції успішно розвиваються на цілому, південно-західному фронті.

"Алло! Алло! Масква. Всім радам і редакціям! Телеграфна агентура преси "Роста". Відділи біло-петлюрівських банд рухаються на захід і загрожують успішному розвоєві робітничо-комуністичного фронту Мадярщини. Під 25. грудня банди обсадили вихідню точку Мадярщини, Ясіню. Місцеве населення ставить енергійний опір імперіялістичним хижакам.

* * *

Головний штаб дієвої повстанчої групи розташувався с будові лісової управи. Шеф усіх збройних сил зупинився в помешканні бувшого коменданта мадярської залоги. Фронт на деякий час зупинився в Ясіню. Йшла сильна підготовка для дальнішого наступу. На пошті, двірці, по всіх важніших місцях кипіла праця.

Головне командування не дрімало також. Швидко творилися нові відділи здібні до бойових операцій.

У той саме час відбувся урочистий похорон першої жертви визвольної боротьби — забитого Йонашем вояка. У похороні взяли участь всі військові відділи й безліч люду. Над могилою було сказано кілька запальних промов і при впусканні покійника до ями, віддано три крісові сальві. Усі у-часники в сильному піднесенні. Молодь одноголосно домагалася публичної кари злочинцеві.

— Мало він наших перевішав?! Мало нашої крови насосався?! На шибеницю ката! На шибеницю! На шибеницю! — гукав одним голосом народ.

Дішло до того, що юрби люду силою пробували дістатися до в’язниці Йонаша й скінчити з ним самосудом. Ледве вдалося стримати розбурені маси, але військове командування публично дало запоруку, що злочинця не мине кара.Одначе до самого вечора не розходився народ. Того самого дня прибули сотні свіжих і готових до бою добровольців.

Якесь гірське село, провідавши про події в Ясіню, нашвидко утворило й вислало цілий відділ, з писанням "желаніем", що закінчувалося:.. "тото желание на Вільсонових пунктах закона Самостоятельной України і што война только за гроші маєт провадитися, которий жилає Воїнську службу удержувати.

Ми войували 4 і пів Годи то больше не желаеме войну больше продовжати. Ми желаєме приключитися ід Великій Україні, то покорно просиме тоту Україну как най скоро хліб посилати нам подписуеться предсідатель

Штефан Кочерган.

по нашому децембрія 25 на Різдво".

Що ж ви, їдять вас мухи, пишете, що "не жилаєте" війну вести, а засилаєте нам отих легінів! — говорить голова мобілізаційного уряду. — Думаєте, що ми їх тут заставимо танцювати й ще заплатимо за те?

— То, прошу пана, — виступає дебелий і зарослий бородиською гуцул з крісом за плечима? — То ми, просиме пана, що ни жилаєме войни. Ми жилаєме ід Україні, а мадяр, прошу пана, не каже: йдіт собі, людоньки, з Богом. Хапаїсє за кріс і борисє. А ми прошу пана, що? Не маеме крісів, ци що? Відібємисі, а тоді гет з войнов!

— Ну, так гаразд, але ви все таки будете воювати?

— Айно. Сесь, прошу пана, жадна война. Коли тебе дусит, ни будеш дєкувати, гей би тобі гроші платив.

— Але мусите знати, що і ми вам не заплатимо.

— То, прошу пана, ми грошей і не хочеме. Нам аби шматок хліба, а тото ув Україні заробиме.

— Ну так у чергу і записуйтеся, — сказав голова. Вирядженo по-третє післанців до уряду. Мали відбутися переговори в звязку з проектованим Хустським конгресом, що мав відбутися 21 січня. До того часу Хуст мало б обсадити українське військо.

20

Суд над Йонашем, що його одноголосно домагалися селяне, прийшлося приспішити. Безліч праці. На мойому столі стоси паперів. Очі горять від безсоння, права рука заклякла, а праве вухо оглухло від телефонних криків.

Такі милі обовязки, як їжа, відпочинок і сон нераз приходиться відкладати, або виконувати на ходу, в потязі, над своїм бюрком. День

міняв ніч, ніч день. Лямповий гніт цілими ночами жадібно ссав нафту, перо до нудоти напивалося чорнилом.

Судити злодіїв, бандитів і тинів на подобу Йонаша, легко, але я вперто відхилявся від участі в тому суді. Це, звичайно, не помогло, бо з мого боку не міг довести поважних для уникнення обовязку причин.

З куснем жару, замісць чола, увійшов до кімнати, до тієї знаної здавна кімнати, де ще пахло нотарем, його вічно вагітною жінкою, неспокійним, з розчухраним волоссям писарем. Кілька дивовижно порядних чорнильних плям на помості, проречисто свідчили про ті стихії, що ще недавно тут бушували.

Засідаємо. Вечір. Стіл, каламар, перо, паперові архи. По середині кімнати коптить зіпсута лямпа. Хтось голосно троєкратно чхає й це різко порушує напнуту тишу. Я неспокійно ходжу по кімнаті під вікнами й з власного досвіду розумію, якими сатанськими згуками видаються мої кроки для тих, що сидять під нами.

Нарешті й я сів. Сівши, заложив ногу на ногу й сильно похитнувся на стільці. Пальці мої вибубнювали по столі дику мелодію, або ломали судове перо, ідо його делікатно відняв від мене наш писар.

Всі питання зводилися: розстріляти, чи повісити. Нас пять. По довгій дебаті, що все зводилася до мадярської системи кари — шибениці, промовляю я. Промова та не відзначалася якимись юридичними мудраціями й була коротка. Я доказував, що шибениця церемонія й гайнування часу. Найкраще — скромний розстріл. І то найліпше, тихо, без особливих криків, завтра раненько вивезти його за Репегів і там на гряниці... коротко й ясно.

Всі не погоджувалися. Шкода тратити дорогоцінних набоїв. До того не буде задоволений народ, що хоче бачити, що є ще якась сила на

землі, що й за їх кривди вміє карати. Це питання поважне, виховне й цим не слід легковажити.

Мої докази вичерпані. Голосування: 4 — 1 — Голова комісії диктує, а перо писаря байдуже нотує висліди. Готується юридичний акт. Голова писаря смутно бовваніє над столом. Дужий і рішучий голос диктує присуд. Чоло моє поволі вкривається краплинками поту, що його витираю рукавом. Півгодина минула й обличчя писаря піднялося. Воно кругле, бліде й безвиразне. Прикликати засудженого. До цього часу його не потребували перед обличчям суду. Надто виразна його вина, надто згущене бажання помсти. Сідаємо знов за стіл.

Але в лямпі догаряє нафта й вона загрожує катастрофою. Питають, чи не мають свічки, але її не мають. Хтось озвався, що в нього дома є свічка. Добре. Післали додому. За той час лямпа встигнула допити останню каплю своєї поживи й кволий огник ледь тримався озугленого гноту. Півтемно. Великі, кудлаті, подібні до куснів хмар, люди ворушилися в мороці. Прибіг сторож, світло піднялося, на стінах згусли тіні й сказав голос: — Підписуйте, панове!

Всі підступають і підписують. Останній я. Беру перо, вмочую, обертаю, знов вмочую. Велика точка зазначила кінець мого прізвища.

Увели Йонаша. Зменшений, голова від тягару вгрузла між плечі. Руки здовшали й подібні на малпячі. На столі його присуд, а на присуді, ще горить свіжо "Дмитро Цо-кан".

Голова суду задає Йонашеві питання. Йонаш відповідає так, або ні. Він свідомий своїх вчинків, але до вини не признається. Він знає, що його присуд закінчений, але чує себе щасливим, що гине за ті ідеали, що подиктовані йому найвищою волею — батьківщиною.

Кінець. Проситься всіх встати. Читається присуд.

"Надзвичайна воєнна комісія для боротьби з протинародніми й протидержавними елементами, іменем Української Народньої Республіки, на свойому засіданні 10 січня, 1919 року по спільній нараді в справі Миколи Йонаша, уро

дженого (— —), літ (— —), жонатого, віроісповідання католицького, обвинуваченого народнім судом у поповненні черги злочинів проти народу й Республіки, що виявилися в безустанному сліпому переслідуванні нашого населення за мову, народність, перед війною, у масовому вішанні невинних селян при оголошенні війни, у шкідливій чинності проти народу від початку революції й у смерті вояка революційної армії, при виконуванні ним службових обовязків. Пристосовуючи до обвинуваченого закон обовязуючий на території бувшої Австро-угорської монархії від року (—) кодекс воєнний, параграф (—), уступ а, б, в; — надзвичайна воєнна комісія абсолютною більшістю голосів постановляє лісничого Миколу Йонаша покарати карою смерті через повішення.

Присуд має бути виконаний дня 11 січня, б. р. до години дванадцятої.

Підписали:— голова, писар і члени.

Моє прізвище згучно пронеслося серед тиші. Йонаш байдужий. Після голова питає, що хоче ще сказати засуджений... Нічого.

— Яке маєте останнє бажання?

— Повідомити родину й віддати їй мої рештки.

— Родину вже повідомлено. Відвести!

Покидаючи будинок нотарського уряду, мені доручено писаний наказ, що варта над засудженим Йонашем покладається на мою

особисту відповідальність, яко коменданта Ясіня. Начальник варти підлягає моїм наказам. Приймаю до відома, роблю відповідні розпорядження й зовсім знесилений вертаюся на своє помешкання.

21

Здивувався, що в кімнаті моїй світиться. Входжу й застаю Кіті!

— Панно Йонашівно! — викрикнув я. — Яким чином? Хто вас сюди впустив?

Кіті спокійно, зігнута, у чорному, сидить на канапі в куті. Їй холодно й невигідно. Обличчя її не бачу. Чорна сіточка крепу заслонила його. У кімнаті півтемно й холодно. Підходжу до лямпи, збільшую світло й сідаю за бюрком. Кіті поволі зводиться та й іде до мене. її рівна струнка постать зупинилася в віддалі двох кроків від бюрка.

— Пане Цокан! — сказала вона й затялася. Деякий час тиша. У мене в голові гарячий туман. Не знаходжу слів, хоч розумію, що щось мушу сказати.

— Хто мене сюди впустив, питаєте? — починає Кіті. її голос зовсім слабий, зневірений. Говорить через силу. — Хм ... Хто мене сюди впустив? А я знаю... Ніхто. Хо-хо-хо! Боже мій! У мене немає сили й як дозволите, сяду.

Я зірвався й швидко підставив їй стілець.

— Вибачте мені, дуже прошу. Я такий розтрачений і грубий.

Кіті одразу опустилася на стілець. Подумавши, каже;

— Маєте багато праці. Ви перетомлений. Потребуєте відпочинку... Мама моє лишилася сама дома. Вона тепер зовсім вже не говорить. Бувало, ви ж знаєте. Кіті те, Кіті це. Ти, Кіті, не так робиш... Ти, Кіті, не шануєшся. А тепер уже мовчить. Боже мій! Вона така бідна, така бідна... і гарна вона. Голова зовсім, зовсім посивіла. Це тому, що була чорна... Це тому... Вона була така ж чорна, як я, а ви ж знаєте. Чорні люди дуже скоро сивіють.

— Ах, пане Цокан! — говорить Кіті дальше. — Ви не дивуйтеся, що так говорю. А що ж я маю сказати? Йшла до вас — думаю: вижене. Не йди, Кіті. Знаєш, як ти поводилася з ним. Але куди ж я піду? До вас не йди, туди не йди... Ну, куди ж я піду? Зайшла, сіла й сиджу. Там той ваш джура ввесь час голову зза дверей висуває. Не бійтеся, кажу. Нічого в вашого пана не вкраду. Не бійтеся. Сиджу, дивлюся на ваш стіл. Скільки на ньому паперів. І пригадала ваші оповідання... Пригадала всі ваші слова. Ах, які то були слова! Скільки їх було! Памятаю кожне, чітко й виразно. І ще б не памятати. Що ж маю тоді памятати? Я недавно познайомилася з одною родиною. Зайду, а там старенький дідок у хаті на лаві сидить, кашляє й курить люльку. Він дуже приємна людина. Сивий, маленький. Як говорить, стоїть. Ноги під ним тремтять, але сісти не хоче. Ми з ним заприятелювали. Після сталося в нас нещастя. Ви ж знаєте. Думаю, піду до Дмитра. Вийшла та й іду. Маму саму покинула. Вона, мабуть, уже спить. Може й спить, бо вона кілька ночей зовсім не спала. Встане, ходить, думає. Я також не сплю, ходжу й думаю. Ходимо обидвоє цілу ніч, цілу довгу зимову ніч. Мама часом починає дивно співати й я страшно за неї боюся. Все ж може статися. Що, ні? Одного разу взяла ваше писання. Знаєте? Те, що з італійського фронту. Мамусю. Послухай. Сіла й читаю їй. Бідненька слухає, слухає. — То ж ти, Кіті, не читаєш, ти говориш сама. Ти не дивишся на папір. Ти щось видумуєш. А сльози в неї біжать. А я кажу: — "Ні, мамусю. Я читаю. Я дивлюся в простір і там далеко, далеко горять літери. Ти їх не бачиш?" — "Ні!-— каже мама. — Я їх зовсім не бачу". — "Хіба ти, кричу, не бачиш, що он написано — Далека Кіті! Боже мій, Боже мій! Не бачиш ти того "далека". Дивися. Он воно горить. Кіті, Кіті, Кіті! Скрізь Кіті. І нащо ви дали мені таке імя? Завжди буду скаржитися на вас. Мені тепер здається, що

цілий світ тільки навколо мене крутиться. Це мабуть тому, що я себе дуже люблю. Знаєте так часом страшно люблю... От, іноді приходить думка: нащо ти живеш? Чи не ліпше було б покінчити? Ліпше. Бо ж нащо живеш? Хіба я знаю нащо? Що з того, що маєш голову, очі, думаєш і дивишся на білий сніг. Що дійсно з того? Краще не жити. Вмру. Але як подумаю, як подумаю. А що ж тоді залишиться, як я загину? Нічого ж тоді не залишиться. Боже, то ж тоді нічого не залишиться, що ні? Мені стане шкода й знов живу. Живу й живу. Тяжко, серце болить, не люблять, ненавидять, гидують тобою! А я .... уявіть, живу. Вчора вийшла в гори. Не було в нас чого їсти. Мама хоче їсти. Вона мовчить, але ж я знаю, що коли людина два дні не їсть, то напевне хоче їсти. Пішла в ліс, думала щось застрілю. Нам, слава Богу, українці залишили одну стрільбу. Взяла її і пішла в гори. Йду й думаю. .Сніг такий білий, смереки такі зелені. Вигнала зайчика й мала стріляти. Ні, думаю. Хай він собі біжить. Хай біжить. Не стрілила й так мені зробилося приємно, що почала бігти й після обняла смереку, довго горнулася до неї й довго з нею плакала. Боже мій! А я й не знала, що смереки бувають такі ніжні, такі чулі. І після того, як його вмерти?! Хіба ж можна після того вмерти? Ну, скажіть ви! Ах, ви! ви!... Дмит...

Тут вона сильно захлипала й протягнула перед себе руки. Я сидів, мов камінь. Слухав її щебіт, що летів до мене з якоїсь прірви наповненої болями й страданиями, залитої клекочучими й пекучими сльозами. Сидів нерухомо й тупо дивився на протягнуті руки. Вони довго держалися в повітрі, а після почали тремтіти й поволі опустилися. Кіті схилила голову й мовчала. Настала мертва тиша. По часі Кіті підводиться й, байдуже говорить:

— Ну, я піду. Це дуже негарно, що я тут з вами одна, серед ночі. Це ж ніч. Дійсно це ніч. Смішно так. Чому ніч, а не день. Треба йти. Все ж таки треба кудись йти. Може вже й мама прокинулася. Хто його знає. Прокинулася, шукає мене. коло себе й гукає. Ми тепер спимо на одній постільці. Вона така маленька й зовсім мені не заважає. Тепер вона прокинеться й гукатиме: — Кіті! Кіті! А Кіті зовсім нема. Вона Бог зна де вештається полночах. Вона пійшла до вояка в кімнату, сіла перед ним і

плаче. А вояк сидить німий і твердий, як справжній Ганібал, як Наполеон, як ... Що йому до плачучої дівчини. Він боїться її, боїться до неї доторкнутися, бо він думи злі носить про неї. Він думає, що хочу очарувати його й просити за осудженого батька. Ха-ха-ха! За засудженого батька. Ні, я не прийшла за нього просити. Я не прийшла чарувати. Очаровані й божевільні не чарують і не просять. Я прийшла поскиглити перед Ганібалем, перед Наполеоном. Прийшла й принесла йому наболілу душу. Ах, нащо йому моя наболіла душа? Нащо вона взагалі, та душа?!

Хвилинку помовчавши, Кіті говорить далі. Я слухаю. Слухаю й мовчу. Слухаю й знаю, що мушу. перервати її мову, мушу вивести її, одвести кудись і віддати під охорону, але не можу. Вона весь час говорить.

У вас тут так гаряче. Мені так стало гаряче. У мене на чолі піт. Це так дивно. Ага. От я й пригадала. А вже хотіла йти. Ще трошки мушу присісти. Пригадала ще одну думку, що нераз мучила мене. Може вам це й не цікаво. Дуже можливо, але все одно. От я собі нераз думаю, що то таке? Тут я не можу вам якось виразно висловитися. В мене є цікава й важна думка, але я не можу її висловити. Ну, от хоч би я. Я колись вигнала вас від себе, а тепер сама до вас прийшла. І ви думаєте, що прийшла отак собі, поскиглити перед вами, похвалитися своїми думами? О, як ви мене не знаєте. У мене є інші наміри. От буває так нераз, що вам засудять когось на смерть. Засудять вам батька, чи матір. То буває багато. Це було часто спочатку війни. Скільки тоді було невинно засуджених на смерть. Скільки було нещасних плачучих і страдаючих матерей і діток. Боже, як глибоко чую їх біль, як страшно, як невимовне. Чую, як рветься їх серце й груди заливаються пекучою кровю. І я думаю, що ті, що більше всього вбють, що ті якраз найскоріше загинуть. Що ви на те, пане Цокан? Чому ви мовчите? Ви не погоджуєтеся? Ні? Ну,добре. Не можна ж дійсно тепер зо мною погодитися. Це зрозуміло. Ще не прийшов час сильних людей. Одного разу...

— Але, пане Цокан. Встаньте краще й викиньте мене за двері. Що це я справді за виклади моралі читаю. І яке мені діло до тих людей. Ну, я

вже йду. Я вже направду йду. Ось вже встаю ... Не знаю навіть, що маю сказати вам на прощання. Можливо не побачимося. Хто його знає... Хто його може дійсно знати. Може ви підете завтра в бій і не вернетеся. Може й піду й не вернуся.

Кіті підійшла до мене. Я мимохіть дещо відхилився. Вона усміхнулася надзвичайною усмішкою. Це було благання, любов, острах і страждання. І в той же час Кіті раптом клякнула й стала передомною на вколішки, Я кинувся зводити її. Вона піймала мою руку й почала цілувати. Вирвав руку. Піймала другу.

— Кіті! Що з вами? Кіті! Встаньте! Не можна так Прошу й наказую вам устаньте!

Але вона не встала, зовсім зівяла й впала на долівку. Підняв, підніс на канапу й положив. Вона зовсім зблідла, очі заплющені.

— Кіті! Що з вами, Кіті?

Вона розплющила очі й проговорила: — Дмитрику! Ти кажеш, — Кіті? Ти ще не забув того імені? Ти ще не забув? Не забув? Мені нічого. Це так. Це щось сталося. От зараз мине. У мене кепське серце й я мало тепер їм.

У мене раптом мигнула страшна думка. Адже ж вона говорила щось про полювання. Вона голодна. Вона нічого не їла. Нахилився над нею й помітив страшну голодову блідість. Кинувся мерщій до кухні, знайшов свою вечерю й приніс їй до кімнати.

Кіті подивилася на мене довгим поглядом. Після мовчки взяла кусник хліба з маслом й почала їсти. Їла мовчки й байдуже. Приніс їй гарячого чаю, приніс кілька яєць. Випивши шклянку чаю, вона оживилася.

— Ну, от бачите, що я вмію ще боротися зо смертю. Ні, ні! Вмірати ще час. Може й я потрібна на цьому світі. Тепер ще мама... Вона також голодна. Так, і вона голодна, і вона хоче їсти.

Я сказав, що зараз пішлю їй харчів.

— Ні, ні, ні! — запротестувала Кіті. — Вона не прийме харчів. Вона дуже горда. То вже знаєте ... Я що інше. Мені навіть приємно було вижебрати в вас шматок хліба. Мені хочеться бути вашим псом, вашою служницею, вашим попихачем. Хочеться, бо така вже моя жіноча натура. Я так довго не могла вас бачити, так довго змагалася з собою, але зломила себе. Уявіть, я навіть задоволена, що зломила себе. До чого тут моя гордість. А чому я, зрештою, заговорила про це? Це ж до діла не відноситься. Я вам вдячна за велику ласку до мене, вдячна й не забуду цього. Як смішно згучать ці слова.

Тепер маю ще один запит. Так просто собі запит, Не робіть собі з нього ніяких турбот. Я так лиш запитаю й усе. Скажіть мені... Мого батька повісять?

Перерва. Тиша.

— Ну скажіть. Прошу вас! ...

— Це не від мене залежить, це присуд суду — сказав Я байдуже.

— Ага. Це присуд суду. Так, так! ... А думаєте, що немає сили, що той присуд змінила б?

— Нащо ви питаєте мене такими запитами? Це справа вищої волі, не моя, не ваша. Ви про це самі недавно говорили. Це щось таке, чого не встані ми перемогти. Так мусить бути.

— Я розумію... Так мусить бути. Ще не родився лицар, що міг би виступити проти тієї вищої волі. Але мені все таки сумно... Сумно, що повісять його. Він не винен. Уявіть, він не винен. Не винен тому, що слабий. Ви перемогли його й це вже лишиться назавжди. Ви є переможцями! Ви ті сильніші, що без зброї фізичної вибили з його рук ту зброю! Це ви, гуцули... Розумієте? Може ви ще не добєтеся цей раз остаточної свободи, але стежка до неї закріплена за вами. Ви переможете, а батько мій — ніколи. Він тільки та невинна жертва, той полонений, що його даремне знищать. Мені хотілося б, щоб він жив. Він мій батько й мені треба захищати його. І коли його повісять, я не переживу. Це не можливо пережити. Я люблю його.

При цих словах уста її знов затремтіли й вона замовкла. Не міг далі дивитися на неї. Чув, що збожеволію. — Чого ви від мене хочете, Кіті? — викрикнув я. Вона гірко й боляче усміхнулася. — Нічого не хочу. Ну, чого я можу від вас хотіти? Ви тепер мій пан і бог. Я готова цілувати ваші підошви. Чого можу хотіти?

Але ж ви добре розумієте, що його немає можливості рятувати!

— Немає можливості ... — зовсім тихо шептала вона. —Немає можливості. Та ж я це розумію... Я піду! — і вона, глибоко зітхнувши, встала. — Будьте здорові. Дайте мені вашу сильну руку. Вона мені тепер так потрібна, так потрібна. Навчіть мене бути такою сильною, як ви.

Я дав їй руку, обняв і відвів до дверей. Була тиха й покірна. За дверима ніч і мороз. Куди вона йде? Куди ж вона піде тепер? Її зупинить і не пропустить варта. Все це розумів, але випустив її з дверей, вернувся і сів.

При відході Кіті не промовила ні одного слова. Вона пішла в морозний туман, певно борхається десь у глибокому снігу, мерзне. Вона так тендитно одягнена.

Зовсім тихо, лише чути, як цокотить кишеньковий годинник. Чую ще запах Кіті. Вчуваюся в той запах і в моїй уяві виникають давні образи. Сонце заходить. Груні й ліси в його сяйві стоять урочисто. Кіті маленька, ніжна панночка з усмішкою й чарівним поглядом. Вона щебече й обмацує мене, як екзотичне звіря з острахом, чи не вкусить воно. Після відчулася музика. Довго вслухався в ті згуки. Уявлялося безліч картин, безліч образів. Знов бачу Кіті. Ось вона далеко, далеко борхається в снігу, мерзне, падає, знов устає. Я стою, дивлюся на неї й зовсім спокійний. Чому не побіжу, не поможу їй? Ні, ні! Геть! Смерть між нами! Між нами гряниця смерті й переступити її не смію.

Не видержу самоти. Раптом зриваюсь і біжу до Павла. Сну нема. Не можу тепер спати. В одному вікні Павлового мешкання світиться. Застукав.

— Хто там? — чую хрипкий голос.

— Відчини. Це, Павле, я.

— Нівроком собі, — відчиняючи двері говорить Павло. — Але до речі. Допоможеш нам. Ми ще також не спимо.

У сінях темно. Павло пхає мене до кімнати. — Сюди, брате. Тут важливе засідання.

Коло стола двоє незнайомих і Марійка. Вона зривається й біжить мені на зустріч. Як був одягнутий, присів до столу. На столі розложена мала Мармарощини.

— Тут, Дмитре, така справа — говорить Павло. —

Ага, вибач. Що з Йонашем? Капут? Ну й гаразд. Собаці й собача смерть... Тут така справа. Дивись сюди. Ось тут наш фронт. Звідсіля нам треба робити наступ. Поперше мусимо заволодіти залізницею. Це головне. Мусимо зробити сильний і рішучий удар на них і розбити так, щоб вони вже не піднялися більше. Коли розібємо одразу те військо, що є тепер у Рахові, це значить остаточна перемога. Вони більше не встані будуть додати нові сили, бо в них дома заварилася така каша, що ледве чи висьорбають. Ходить про сильний і рішучий удар, що ним розібємо їх остаточно. Але для того мусимо знати конечно їх сили. Мусимо післати туди розвідку. Про це вже говорили й з головним командуванням, що воно такої ж думки. Марійка погоджується йти до Рахова, але за неї мусить бути якась певна порука на всякий випадок. Ми порішили післати з нею ще одну мадярку. Батька чи там чоловіка мадярки засадимо як заложника й хай тоді чіпнуть.

В цей час у мене миттю пролітає один план. Я схопився й кажу:

— Це геніяльно! Це необхідно зробити! Мусимо докладно знати силу ворога й маємо до того всі можливості. В мене тепер виник план. Тепер у нас є засуджений Йонаш. Його донька, що її добре знають скрізь, може зробити нам чудесну послугу. Вишлемо її з Марійкою, а я ручаюся, що вона виконає наші завдання чесно й сумлінно. Вона краще ніж хто може це зробити, тільки мусимо пообіцяти, що не вбємо її батька.

— Того гада мусимо повісити! — вирвалося в Павла.

— Я це розумію. Тепер війна й усі засоби треба використати. Можемо ми пообіцяти, але не можемо ручати, коли його пристрілить якийсь легінь, як це сталося з Розенкранцом.

— Е ні. Це неможливо. На це й Юра не піде. Раз суд, так суд. Засудили, значить кінець.

До нашого змагання вмішалися незнайомі старшини. — А по-мойому — каже один,— думка пана коменданта не кепська. Що з того, що буде пообіцяно нами, що не повісять. Йонаш напевно не втихомириться навіть після засуду й почне знова робити своє. А ми будемо тримати його на повідку й одразу цапнемо, а тоді вже й свята вода не поможе. Все одно, засуду не потвердила ще вища влада. Треба вплинути, щоб на деякий час відложили справу, а дочку його використати як розвідницю. Мусимо мати розвідку! Це необхідно. Ми нічого не знаємо, що в них там робиться. Так наступати не можливо.

Павло подумав і згодився. — Коли так, то раз-два! Негайно до праці! Дмитро шукає свою Йонашівну і то зараз. Не сміємо гайнувати часу. Ми відправляємося до головного штабу. Справа до ранку полагоджена, а на другий ранок мусимо мати всі відомості. Не принесе нам їх та твоя Йонашівна, батька на сучок і кінець. Так і скажи їй! До побачення!

Вийшов знов на двір. Де ж Кіті? Де її шукати? В мене прокинулась якась жагуча радість. Хотілося самому бігти, знайти її десь у снігу, принести на руках і розігріти власним диханням. Прибіг до себе й одразу послав джуру, щоб її віднайшов і привіз. Мусять взяти коні. Вона напевно десь у селі.

І коли коні були запряжені, я не видержав. Поїду сам. Сів з джурою й поїхали. Запитали у кількох місцях варту й довідалися, що Кіті затримано й знаходиться вона в арештовці. Поїхали туди, викликали, взяли на сани й відвезли. Все те видно для неї було такою несподіванкою, що вона не знала, що має робити. Цілу дорогу мовчала.

Приїхавши, одразу почав з нею розмову. Почав з того, що є надія, чи краще є малюсінька можливість спасти "його" від смерті. Кіті була змерзла й змучена, але почувши ці слова, одразу ожила. Вона кинулася до мене й почала швидко питати, чи я кажу правду. Підтвердив. Вона не вірить. Це ж не можливо. Як то так? Хто це зробить Невже це станеться? Боже! Вона готова в огонь піти, загинути найтяжчою смертю за того, хто це зробить.

— Це, Кіті, чистий випадок і тут не є нічиї заслуги. Я не хочу смерті вашого батька. Не можу її хотіти. Я лиш використовую останні можливості уникнути її. І не мої це заслуги. Навпаки. Це не заслуги, а щось гірше. Я порішив використати навіть смерть вашого батька для добра своєї справи, Уявляєте ви собі це? Порішив використати смерть вашого батька й післати вас з однією нашою жінкою на розвідку до мадярів. Ви падали передомною, ви цілували мої руки. Я знаю, чому ви падали й нащо цілували. Можете ви піти на це, щоб стати нашою розвідчицею? Я вже наперед там сказав, що ви можете, що ви станете нею. Я опирався на ваші слова, що є якась вища сила, що вона поставить "ваш винахід" понад усе. І от тут тільки одна маленька можливість доказати, що та вища сила встані нам допомогти бути сильними по-вашому, так, як це вам уявлялося. Ну? Ви мовчите? Ви любите, докажіть, що ви можете любити з найбільшою жертвою й я тоді повірю в любов.

— Почекайте... Дайте подумати... Тут щось розминається з моєю любовю

— Немає часу. Ніч тікає, а нам необхідно зараз висилати на розвідку людей Ви мусите йти з ними й віддати нам усі ваші сили. Розумієте? Бачите, які ми жорстокі? Бачите, що й ми, гуцули, уміємо бути жорстокими, коли це необхідно. Ну?

— Трошки подумаю Чекайте... Дуже багато зміщалося. Смерть, смерть і смерть... Де ж життя? Дмитрику! Мій любий, мій великий. Ви стоїте пере домною й клевещете на себе. Правда? Ви хочете визволити мого батька. Хочете, щоб доказати вашу силу. Правда? Вам зовсім зайві мої послуги... Ви й без них зробите своє діло. Ви лише не хочете показати себе мягкосердечним і видумали цю жорстоку запону перед нею. Ну, й що ж Ну, й піду. От і піду й докажу вам і поможу вам не бути мягкосердечним, а таким же твердосердечним, як я. Ми обидвоє жорстокі. Наша гра не легка й не сентементальна. Я так це й розумію. Я іду й стану вашою шпіонкою.

— Помиляєтеся, коли думаєте, що тут кермують мною якісь людські почування. Ми вас просто використовуємо й усе.

— Не виправдуйтеся Я ж нічого не думаю. Дайте мені кусничок паперу, я напишу мамі Ви кажете, що вам потрібно зараз висилати людей? До Рахова? А батька завтра не повісять? І мамі зашлете харчі? Вона візьме. Напишу, що то я висилаю. Мені треба відпочити й набрати сили. Я вибилися... Треба зрівноважитися.

Я все підтвердив. Дав їй папір та й олівця. Коли писала, сильно тремтіла рука. Я нервово ходив по кімнаті: після сказав приготувати харчі для її матері й добрий сніданок для Кіті. А тепер вона мусить прилягти й заснути.

Відвів її до своєї постелі, допоміг лягти, а сам пішов до Павла.

Там порожньо. Нікого немає дома, лише на канапі лежить одягнута Марійка й спить. Спала так міцно, що навіть мій грюкіт у двері не розбудив її. Але двері не були замкнені й я ввійшов сам до середини. Сів напроти Марійки й дивився на її блідовате, гарне, змучене личко. Що дійсно сталося з тієї полохливої, кволої гуцулочки. Її шкуряна куртка, кобур, високі чоботи. Хіба це та сама Марійка? Та гуцулка? Русинка? Та соромлива, тиха й боязька? Ні, це вже не вона. Це жінка нової раси, сильної й незнаної. Вона віднайдена й виявлена світові. Це Українка.

Увігнався Павло. Засикав на нього, вказуючи на Марійку. — Нічого. Вона може спати й під гарматню стрілянину. Призвичаїлася.

Все гаразд. Йонаш покищо живе. Йому це буде повідомлено до раня. Ледь світ, наші розвідчиці мають вийти Твоя готова?

— Відпочиває.

— Хай відпочиває. Не капризиться паненя?

— Ніколи. Біда навчить ворожить.

— Маєш рацію.

— Тепер вони пізнають, що гуцул і українець це одно й те саме. Ми їм докажемо, що значить бути українцем. Я, чорт бери, аж тепер пізнав присмак того слова. Гордість, повага себе, мета! От коли гори заговорять нашою мовою, мовою дужих і свідомих дітей великого народу. Прекрасно це! Розкішно, брате! Ну, але немає часу. Підемо до тебе. Мушу зазнайомитися з панночкою.

Мені хотілося якнайбільше протягнути час, щоб Кіті відпочинула. Запропонував і собі годинку заснути. Павло не погоджувався, але врешті решт мусів. Ми вже навіть не встані говорити.

Кіті почувши, що має йти з Марійкою, зраділа. — Я вже так давно хотіла пізнати цю героїню нашого роману. Це ж, Дмитре, роман. Колись мені так сказав тато.

23

На всіх двірцях снували безконечні черги вагонів. Велетенські паротяги, рухаючи стальовими ліктями, поважно, мов циркові слоні, проходжувалися по рейках. Горять зіркаті очі, з ніздрів прудко вилітає сердите дихання. Коло вагонів у нічному морозному тумані безупинно снують сірі постаті. Праця клекоче. Сотні тяжких ніг гупонять по замерзлому помості. У касарнях рух і напруженість. Ще не зійшло сонце, а згуки сурми просікли морозяне повітря.

Біжать вояки, одягаються, чистяться, готуються до виступу. На площі каменем втоптано замерзлий сніг. Військо стислими лавами виступило в напрямку Кевелева.

У годині вісімнадцятій дижурний штабу висилає телефонограму:— Гальо! Тут Ясіня. Наше військо розпочало воєнні операції. Бойова лінія Близниця-Менчіль. Мета — опанувати Рахів. Сили ворога значно переважають наші. Позиції закріплені міцно.

"Гальо, гальо! Агенція "Ройтер". Українці розпочали наступ на сході Мармарощини. Вони стремлять опанувати Раховом і Мармарошським Сиготом до гряниць етнографічної Мадярщини".

"Алло! Слушайте! Всем редакціям і савєтам! Агентура преси савєтов "Оста". Петлюровскіє банди вазабнавляют нападеніє на пралєтарят Вєнгрії. Бедняцкое насєлєніє сьол і гарадской пралєтарят аказивают упорния сапратівлєнія хіщніческім планам бандітов".

Ще не вернулися наші розвідчиці, як мадяри рухнули проти наших застав свої рахівські військові відділи. Прийшлося кинути на фронт усе, що могло носити й володіти військовою зброєю. Я з коменданта зробився командуючим скорострільною "бригадою".

Мороз починав спадати й над вечір випав нагальний, лапатий сніг. Під Тисою, в ліску, звичайна колиба заховала наш польовий штаб. Передова лінія за Кевелевом на груні Буковинка, в тому місці, де він сходиться з Тисою. Над самою прірвою, що з неї. видно чудовий, убраний льодовими френдзлями водоспад Труфанець, розмістилася моя бригада. Безупинно вергає густий сніг. Дерева обтяжені ним і гнуться до долу. Спочатку бавилися в перестрілку, але коли стемніло, пройшов наказ застановити вогонь.

Втихло по обох сторонах. Сніг далі густо засипає гори. По лінії фронту стоять вартові, вперто змагаючись із сніговою навалою. У півкільометровому від передньої лінії віддаленні, маневрує наш імпровізований броневий потяг.

Тиша. Скорострільна частина, вкопавшись у снігових завалах під віттям величезних смерек, напружено чекає наказу. Віти смерек набірають снігові нарости, гнуться, стрясають, ніби попіл цигарки, і набірають знов. Набряклі чеканням люди й їх машини заніміли. Мене покликали до штабу.

Передаю команду заступникові, зтрушую з себе купу снігу й віддаляюся в темноту. Йду вниз навмання без стежки, глибокою сніговою цілиною. Навкруги ні одного вогнику, ні єдиного згуку. Передомною сіра, непрозора порожнеча. Кожний ступ, ступ у невідоме. Видається — протягнеш ногу, ступиш і полетиш у прірву темноти. Але ступаєш і чуєш спертя, борхаєшся, груди хвилюються, ніздрі втягають вогке повітря, на чолі зявляються теплі крапельки, що, змішавшися з холодними на щоках, стікають по обличчі вниз. Здається, йдеш по дні океану зо сплющеними очима й міцно затиснутими устами. Холодна солоновата вода лишає на устах свій присмак, а ноги борхаються у зачіпних поплутаних водоростинах.

Нарешті перед самим носом, вигулькнули з темноти смереки. Обтяжені снігом, подібні на китайські пагоди. Між вітами мигнув огник. Наткнувся на варту. Хто там? — Відгукнувся гаслом і пішов далі. Опинився коло дверей колиби.

У штабі повідомили, що маю йти в долину, до Кевелевської школи. Там на мене чекають. Хто чекає, невідомо. Знов борхаюся снігом, знов бреду глибоким океаном і за деякий час опинився коло школи. В одному вікні, від вулиці світиться. Входжу на подвіря й стукаю.

24

У просторій, неупорядкованій кімнаті застаю Павла й... Кіті. Останню не сподівався тут стрінути. Обидвоє зхвильовані. Кіті смертельно втомлена. Павло гасає по кімнаті й розкидаючи здоровезними кулаками, верещить: —

— Чорти! Дияволи прокляті! Грім їх розторощи на Місці!

— Що сталося?

— Що сталося? Марійку піймали й затримали. Он хай панночка оповість. Знов та каналія Янчеюк заплівся. Хам, патинок! Піймаю — задушу, як вошу. І якого чорта ти не зачавив його тоді на Григорівні? Гріх зробив.

— Але я нічого не второпаю. Ти не хвилюйся, а розкажи виразно.

— Не хвилюйся! Там піймали її й мордують. Напевно мордують. Попадеш у руки хамові, не проси милосердя. Кіті оповіла, як сталося. Вони обидві були в Рахові, йшли містом і їх затримала варта. Марійка не назвала свого справжнього прізвища. Завели її на вартівню і почали перевіряти документи, в Марійки не було ніяких, а сказала, що потрібувала в Рахові дещо накупити. Лишили зачекати. Має прийти якась людина, що знає ясінських людей. Марійка затурбувалася. По деякім часі привели ту людину, Марійка страшенно зблідла, а людина глянула на неї страшним поглядом і заверещала: заберіть її. Це шпіонка. Це Цоканова любка. Ну, розуміється Марійку забрали, а Кіті післали назад сказати, що як не випустять Йонаша, то Марійку повісять, а також мадяри хочуть вести переговори з українцями. Запрошують посланців і хочуть обмінятися домаганнями.

Павло сказав: — Висилається двох посланців. Мене й ще одного поручника. Я їду. Заложниками лишається пан Йонаш і його родина. Памятайте собі це, панночко. Боротьбу на фронті тим часом застановлено.

Павло вийшов і залишив нас з Кіті. Вона була остаточно знесилена. Хотіла мені щось оповідати й не могла. Поклав її на якийсь тапчан і по можливості тепліше прикрив. Зараз заснула. Я ж деякий час сидів над нею й дивився на її бліде, виснажене обличчя.

Серед темної ночі виїхали з Кевелева два вершники й почвалали здовж Тиси в напрямку Рахова. Коні розбивають глибокі снігові насипи та рвуть уперед. Це поїхали на переговори посланці.

А Марійку після відходу Кіті, зачинили в малюсінькій холодній кімнатці невідомо якого будинку. Один стілець, кілька потрощених ослонів, стіл, а на столі лойова свічка.

До вечора ніхто її не турбував. Настала ніч. Спочатку не могла втихомиритися, бігала, диким звірем, по клітці і душила розбурхане серце, що мало не вилетіло з грудей. Образ людини з перекривленими устами не давав їй спокою. Кожної хвилини він міг знов зявитися перед нею й почати свої смертельні жарти, їй пригадалася страшна ніч, коли наступали москалі й коли вона стратила свою дитину.

Але від того часу змінилося багато. Марійка змінилася, окріпла й тепер вона буде змагатися за свою свободу. Пригадала Павла, цілу справу, що за неї вони змагаються й ясно усвідомила положення. Вона ж воячка. Вона перша з жінок Гуцулії надягнула на себе зброю й нарівні з чоловіками стала до лави борців за оборону краю й народу.

Від свідомості цього їй полегчало. Так! — думає. — Я ж знала куди йду. Тепер соромно бути боягузом. — І Марійка вже спокійніше ходила по кімнаті, обдумуючи, що має казати, як будуть допитувати.

Обмежений простір дозволяв їй робити сюди й туди три кроки. Час тягнеться неймовірно довго. На дворі така жахлива, темна ніч. Вергає сніг.

Роздумуючи над своїм горем, не зчулася, як відчинилися сінні двері й за пару хвилин відчула коло себе страшну, слизьку потвору, що від її одного вигляду по її тілі заголосило морозом. Не помилилася в

передчуванні. До неї зайшов Янчеюк. Одягнутий в уніформу мадярського підстаршини, на пасі кобур револьвера. Правий його порожній рукав у кишені.

Заціпивши зуби, Марійка зблідла й заніміла. Подібна на мармурову статую. Він увійшов й мовчки зупинився коло дверей. Деякий хас вперто одно на одного дивилися й мовчали. Глибока тиша.

Першим порушив тишу він. — Ну — процідив крізь зуби. — Що-ж? Попалася? Що будем тепер говорити?

Марійка мовчить.

— Мовчиш? Що ж дійсно казати На розвідочку послав коханий, що? На шибеницю послав? Це гарно. Ну, нічого. Попадеться ще й він. І він не мине наших рук. Попадеться. Так, так... Попадеться й він, і ціла та ваша банда. А там вам, голубята, вже давно шибенички готуються. Зачекаємо, зачекаємо. Ще потішимося, як то ви будете бомбатися на мотузах, ха-ха-ха! Скоро, скоро це свято настане.

— А ти все мовчиш? Не чуєш? А я хотів би з тобою поговорити. Все таки є про що, ні? Жили ж і ми колись. Батька забула, чоловіка забула й пішла з коханком. І не соромилася? І могла молитися Богові? Так, так. Любов... І я мав її... Мав і болів нею, йшов на страту, виставляв себе під кулі ворожі — не взяли. А дійсно, як то воно дивно сталося. Давно, давно не бачився з тобою й не забув. Уяви, не забув. Тебе бачив уві сні, в обіймах ворога, закипав люттю й серце моє знопеліло. Порожньо там... Так, порожньо. А тепер поклав туди камінь тяжкий. Можеш сміятися. Я ходив також і до Ясіня й у Лопушанці був. Твого любчика бачив і хотів його підстрілити. Після роздумав. Все одно не втече, а для мене мало підстрілити. Я витягну з нього жили й виссу всю кров, а тоді почуюся задоволений. Так, так, голубко зрадлива! Тепер от хоч трохи дочекався. І гарно мені. Це Бог мене послухав і послав тебе руками мого ворога до мене. І я дякую Богові. Дякую сердечно. Хай хоч раз побуду з тобою та

гарненько погуторю, та згадаю минуле й нашу любов згадаю. Але ти мовчиш міцніше каміня. Ти подібна тепер на скелю. Що ти думаєш? Скажи!

Перерва. Янчеюк тяжко сапає. Марійка німа й непорушна.

— Хе-хе-хе! Вперта Манівчукова дочка! Нічого. До рання досить часу. Надумаєшся й заговориш. Часом і каміння й скелі говорять. Треба лишень за них взятися. Я ж нікуди не спішу. Думаю, що там ваших уже розігнали батогами, а твій коханчик чекає шибениці. А я тим часом сяду, посиджу й полюбуюся тобою ... А де ж твій байстрючок? Гегнув?

— Цить, гаде! — вирвалося в Марійки. — Не смій про це! — її очі раптом загорілися й, здавалося, сипнули блискавками.

— Хе-хе-хе! Хе-хе-хе! От і заговорила. А що, а що! Правда заговорила, хай і з гадом, хай... Але що? Скажеш не заговорила? І ще заговориш... Ще напевно заговориш, це вже можу твердити, що так. А яка ти гарна зробилася. І горда така. Це він так навчив. Це після...

Марійка кинулася раптом до нього, він вихопив з кишень руки й аж тепер вона помітила, що з правої його кишені виховзнув, замісць руки, лишень рукав. Це на хвилину затримало її, зупинилася й гостро дивилась у його сірі очі. Він швидко прийшов до себе й дрібно захіхікав. Вона повернулася й хотіла відійти на своє місце, але в ту мить, він швидко зривається й кидається на неї з-заду.

Марійка відчула тісні кістяні обійми й на правій щоці гострий біль. Зуби його втялися в її тіло й при тому він дико, божевільне заянчав. Марійка метнулася, вирвала з зубів щоку й намагається визволитися з обіймів. Почалося вперле борюкання, викрики. Нарешті Марійка вивертається й біжить до дверей. Але двері замкнуті. В той час Янчеюк знов нападає на неї й намагається повалити її до землі. Марійка робіть

сильний рух, виривається з його руки й нападає сама. Обидві руці її впялися в його горло.

В той час вона ошаліла. Скажена лють, а з нею й сила наповнили її істоту. Почувся здушений крик, харчання, але це ще підсичувало її лють. Вона, мов тигриця, обняла своїми пазурами його шию й виразно відчувала, як бони все глибше і глибше внизаються в тіло її жертви. Чує під грудьми біль, біль неймовірний, але заціпивши зуби, не видала з себе ні одного згуку. На чолі виступив рясно піт І цюрками збігав по обличчі. Очі палали й заливалися розжареною кровю.

Але біль під грудьми починає меншати. Він сильно захарчав і почав хилитися до долу. По короткову часі ноги його підломалися й вона не втримала його тягару. Випустила з рук і він з грюкотом шелепнув на поміст.

Перелякалася. Відчула ніто якісь кроки, ніто чиїсь слова. Миттю оглянулася, побачила, що навколо порожньо, знов кинулся на свою жертву. Пустила його, коли той перестав дихати й коли почали холонути його пальці. Його обличчя посиніло, очі вилізли на верх. Кинула все й швидко шукає ключа від дверей. Ключ був у його кишені, виймає й тремтячими руками швидко, швидко відмикає двері своєї вязниці.

— Ах, коли б там за дверима нікого не було. Ні, за дверима нікого не було. Янчеюк не бажав свідків. Він вправиться й сам. Марійка виходить у сіни, причиняє зовсім легенько двері, але їй здається, що вони кричать на ціле Ацетечко. Причиняє й замикає на ключ. Після відчинила й другі двері. Це вже вона на дворі. Де вартовий? Вартовий здалека в темноті походжує й думає щось. Почувши легкий грюкіт, запитав по-мадярськи: — Це ви, пане четарю?

Марійка нічого не сказала, а швидко тінню попід стіною проховзнула в невеличкі суточки й, почувши себе за хатою, пустилася стрімголов

бігти, зовсім не знаючи куди. Бігла вуличкою, звернулася на якесь подвіря, перестрібнула через пліт, один, другий і побачила, що далі починається стрімка гора. Зовсім темно, вергає сніг. У містечку тиша.

Марійка постояла, відсапнулася й подерлася на гору. Там вона вільна.

25

Розсікаючи темноту ночі й снігову навалу, в напрямку Райова мчать два вершники. Сніг засипає очі й заліплює уста. Коні гарячі, мов огонь, рвуть вперед, перестрибують глибокі снігові вали. Ліворуч шумить Тиса, з гір з грюкотом падають лявіни.

Павло не їде, а летить. Швидше, вперд! Острожить коня, він хропе й кулею мчить. Минули мадярську заставу, зустріли передові роз'їзди й далі. Пізно в ночі прибули Рахова. Перше, що найважніше для Павла — Марійка. Він готовий "перегалушити" за неї всю мадярню. Одразу почав домагатися побачення з нею, заявивши гострий протест проти її арешту. Вона вже не сміє піти до міста купити собі на сорочку. Це чорт знає що. Довго сварився, довго дирчали телефони й аж нарешті прибіг до штабу якийсь переляканий старшина й заявив, що Марійки нема й що в її арештній кімнатці знайдено труп Янчеюка. Зчинився розрух.

Павло спочатку не повірив, домагався вияснення справи, але його повели до кімнати, де сиділа Марійка й показали трупа.

Дивлячись на скорчену, з висолопленим язиком і очима, постать покійника, навіть Павлові стало ніяково. Постояв, подивився й подумав, що мусіла пережити та жінка, коли була змушена на такий вчинок. Бідна Марійка. Куди вона пішла? Де знайде притулок? У грудях Павла купчиться й тисне сильний жаль. Треба кудись бігти, шукати. Треба кричати в нічну порожнечу. Але навкола розжарена атмосфера

надзвичайних подій і обовязок покладений на нього вищим хотінням стримує особисті бажання й пориви.

Впереді невідоме, за плечима — фронт, боротьба. Хто переможе? Які наслідки? Павло відправляється до мадярського штабу. Не дивлячися на пізню нічну пору, там гармідер і метушня. Безліч військових снує перед очима. Думи Павла двоїлися. Одні переслідували Марійку, що страшною ціною добула собі свободу й можливо десь замерзає в снігу, другі торкалися справи громадської, загальнон. Батьківщина в небезпеці. Раз на століття трапляються такі події. Раз на століття гноблений народ узяв у власні руки свою долю й від нього самого залежить її вирішення. Перед його очима в муках і страданні родиться те, за чим підсвідомо тисячі років тужить цей бідний гірський люд і Павло з подвійним болем переживав те народження. Кожний його нерв тремтів, кожня думка виривалася з напруженням.

Любов — лиш вона одна всеобіймаюча й усесильна здібна пірвати людину до подібного чину.

О, яка радість носити на плечах тягарі любови! Яка невимовна радість любити, вірити й шалено бажати перемоги!

Павло особливо чітко відчував і переживав подібне. Перед ним горіла певна й досяжна мета. Чин, напруження, хвилину витревалості й ти могутній, гордий переможець певно й сміливо ставиш свою стопу на груди конаючого тирана. Дзвонити в дзвони! Співати гимни! Здвигати памятники до небес, і, вперто, ступ за ступом, нести вперед свою любов жагучу, творити там життя, де панувала смерть.

Павло горів, напружено думав і твердими кроками ходив по почекальні мадярського штабу. На дворі вирує густа холодна ніч і в її неспокійних струмах наростають величні події. В повітрі чується напруження й непевність. Страшний потвор здійнявся й занімів над

горами й чекає короткого наказу, щоб реготом своїм заставити промовить гори.

Обидва післанці чекали, поки їх покличуть на переговори. Але це тривало надто довго. Видно, що ці не особливо квапляться, мають ще час і майже не звертають на своїх гостей уваги. Це сердило Павла. Він вже каявся, що згодився йти на ті переговори й відчував наперед, що то лиш комедія й що з неї нічого путнього не вийде. Можливо вони потребують виграти час і коли б не справа з Марійкою, Павло ледве чи залишився б тут чекати далі.

Нарешті тонкий з гострим носиком чоловічок з друкованим листом паперу в руках, підійшов до післанців: — Так, панове, скажіть, чого ви бажаєте? — проговорив він мадярщиною.

Поручник, що прибув з Павлом, зовсім його не зрозумів, а Павло скипів від злості й майже крикнув: — Даруйте! Ми собі нічого від вас не бажаємо й готові зараз відійти. Ви, здається, покликали нас на якісь переговори?

Той усміхнувся. — Ви, каже, мене не зрозуміли. Маю на думці, що бажаєте й чого добиваєтеся отоєю авантурою, що її зчинили на наших землях. Це, здається, відноситься виключно до вас, пане Цокан. Чого з вами прибув і цей чужий пан? Ви здається з-за гір? — звернувся він до поручника.

— По-перше — гостро заявив Павло — ми не прийшли сюди з вами розводити жарти, по-друге, цей пан зовсім не розуміє вашої мови й можете з ним говорити через мене, але тоном, що ним належиться говорити не з авантуристами, а висланими людьми з табору, ваших военних противників. Інакше ми ухиляємося від будьяких з вами розмов. Ми цього не потребуємо.

Гостроносий чоловічок поблажливо посміхнувся. — Добродію Цокан — заявив він десь звисока, не дивлячися на свій куций зріст — не можна вважати воєнними противниками своїх власних збунтованих горожан. Ця земля тисячу, літ належала Мадярщині й хто б на ній не мешкав, належить виключно мадярському народові. Але даруйте. Мушу закликати пана управителя жупи, що тут якраз перебуває

Чоловічок відійшов.

— Ми тут зовсім зайві. Це свинство! Бачу, що з ворогом добра розмова лише гарматами. Це ясно. Додому!

В той саме мент викотилося з дверей бочкоподібне людське сотворіння з англійською люлькою в зубах. Воно рівнож висловлювалося виключно по-мадярськи, але дещо інше ніж його попередник.

Сюсюкаючи, бочкоподібне створіння заявило, що має намір розмовляти лише з чужим старшиною. Рівно ж воно заявило, що з Україною вже ведуться окремі переговори й що ці тут майже зайві. — Тепер ще говорю до вас, як свого. — І тикнуло на Павла грубим коротким пальцем.

— Ніколи не вважав себе вашим — заявив Павло.

— Ну, про це пізніше — перебиває бочкоподібний панок.— Не маю на філософію часу. Моя думка — ввесь той ваш карнавал уважаю за бунт. Розумієте? Наказую негайно розпустити ту вашу банду, повернути все пограбоване державне майно й видати в руки справедливості проводирів. Інакше буде зле. До побачення!

І бочечка обернулася, рухнулася вперед і віднеслася. Павло не міг від люті проговорити слова. Старшина посланник не розумів нічого й стояв, як приголомшений.

— Додому! — крикнув Павло. — До бою! Заліза їм, чортам, не слів.

І обидва посланці направилися до відходу. Але в ту мить з дверей виступило двоє озброєних людей, що заявили, що Павла Цокана затримують і арештують.

Павло скипів і мацнув за пістоля, але проти нього виставлено дві крісові цівки й скомандувано, негайно відложити зброю. Павло здався, а поручника виведено й відіслано назад до Ясіня. При відході йому заявили, що Цокан лишається заложником за арештованого в Ясіню Йонаша й лише тоді видадуть його, як ті випустять арештованого. Павло, прощаючися, сказав:

— Йдіть і скажіть на мене не зважати. Приготуйтеся й вдарте, але вдарте так, щоб чортам у пеклі стало весело. До побачення! Передайте усім привіти, а коли б прибула Марійка, хай не журиться. Докажу, що потраплю не гірше від неї розрахуватися з боржниками!

Старшина мчав назад до свого війська й ніс гаряче переконання, що тільки зброєю й залізом говорять із тими, що носять імя — ворог.

26

Вістка, що приніс із собою посланець, блискавично рознеслася по цілому фронті. Все збурилося й забажало помсти. По цілому фронті пробіг гострий наказ, щоб то не було, добути Рахів. Павлові слова передавалися з уст до уст, бурили й підбадьорували.Камяніли затиснуті уста, затискалося й обкипало люттю серце. Вперед, вперед! Перемога чи смерть! Нема звороту назад. Помсти! Нас розсудять залізо й гармати, кровю напишемо договори й печать смерті ворога закріпить їх! Все на фронт! Усе, що живе й може нести зброю!

З Ясіня швидко прибували нові рештки сил,закріплялися наскоро позиції, творився новий броневик. Вояки чистять зброю, клацають сердито замками й зубами, гармати наводять на ціль.

У десять годин відкривається вогонь.

Кіті відвідала матір і вернулася до Ясіня.Сірий, набряклий туманом ранок. По небі сунуть величезні загони хмар, спадають від тягару на гори, чіпляються шпилів і з боєм прокладають шлях вперед.

Гуцул з далекої Косівської Поляни привіз конем знеможену Марійку. Продерлися дикими плаями, високими горами, кудою в зимову пору не ходить ні одна людська нога. Марійка ледве жила й немогла зовсім говорити.

Кіті перша почала розтерати хворій пограбілі руки, напувати гарячим чаєм і положила її відпочинути. Зараз заснула камяним сном. Лежала на постелі горілиць, бліда, з опалими щоками, майже без дихання. Кіті метушилася коло неї й тяжкі болючі думи краяли її мозок.

Скоро пічнеться наступ. Батько й Павло в небезпеці. Хто знае, чим скінчиться. Марійка не переживе смерті Павла. Боже, Боже! Що робити? Коли б зупинити боротьбу, виміняти Павла, звільнити батька. Краю мій, любий, болючо-коханий! Що чекає тебе?!

Кіті гасала по кімнаті, не знала, за що взятися. Після порішила бігти до батька. Доб’ється від нього прохання, щоб звільнили зараз Павла. Він мусить просити тих, щоб звільнили його. Мусить! Інакше вона вмре на його очах.

Добігла до в’язниці, бігає, шукае доступу до арештованого, але це не так легко. Тепер до в’язня нікого не допускається. Куди, до кого вдатися, щоб пустили? Всі на фронті. Глянула на годинник — вісім. Побігла на пошту й сполучилася телефонічно з польовим штабом, а

через нього з Дмитром Цоканом. Той сказав щоб пустили. Наслідки взяв на свою відповідальність.

По короткому часі, Кіті увійшла знов до тієї кімнатки, де перед кількома місяцями мала бурхливу розмову з батьком. Усе те саме. Стіл, стільці, тільки обставини змінилися.

Увели Йонаша. Блідий, опалий, постарілий. Спочатку ніби не пізнав Кіті. Пізнавши, здається, зрадів і усміхнувся.

— Це ти, Кіті? Як сюди дісталася?

— Це я, тату! Багато казати. Не можна гаяти ні хвилинки часу. Прийшла до тебе в важливішій справі. Ходить про твоє життя й життя ще одної людини. Все залежить, як поставишся до того ти.

І Кіті швидко оповідає, як стоїть справа. Вона вся горить. Щічки запалали червоною барвою. Очі блищать. Батько слухає байдуже,байдуже дивиться на захоплену дочку й обличчя його не виявляє найменшої зміни. Дослухавши,подумав і каже:

— Ні, дочко. Не бійся за мене. Я, бач, зовсім спокійний. Я буду живий. Люди, що підписують смертні приговори й не виконують їх, не встані бути небезпечними.

— Тату! Що ти кажеш? Це я купила ціною власного переконання, невиконання такого присуду.

— Не приймаю, дочко, такої жертви. Ти, моя дочка й ти ходила жебрати в ворога помилування. Ти своєю честю й ганьбою платиш за ласку збунтованого мужика. Не хочу тієї ласки! Ціною власного життя... Хто вимагає від тебе цього?

— Батьку! Немає часу на розумування. Треба жити, для того, щоб боротися за свободу.

— Не хвилюйся, дочко! Йди собі до своїх приятелів і скажи їм, що можуть робити зо мною, що їм захочеться. Я готовий умерти, але вмерти без ганьби. Я рівно ж тішуся, що смерть моя окупиться смертю одного ворога, а тому ніколи не вийду з вязниці, поки мене не визволять переможні наші сили.

— Тату! Тату, що ти говориш? Що ти говориш? Ти вже не знаєш, що ти говориш.

Йонаш устав. — Досить, дочко! І не благай, і не плач! Марно. Жертов твоїх не потребую. Вертайся до них, падай на коліна, гризи землю, благай... Мене ж більше не вблагаєш. Не під такою планетою роджений. Мій закон, закон честі й сили. Я не попущу й не скорюся, бодай приходилося розлучитися з життям. Краще вмерти свобідним, ніж жити рабом.

Кіті оніміла. Кіті не знаходить слів. Встала, випросталася. Гострий, повний жалю й обурення погляд. Батько не видержав і відвернув голову.

— Тату!... — через силу прошептала Кіті. — Тату?! Ти направду не підеш звідсіль?

— Направду! — проговорив він з притиском.

— Ти хочеш умерти? — знов прошепотіла вона.

— Я хочу перемогти — сказав батько.

— Тату! Благаю тебе! Я хочу, щоб ти жив! Хочу, щоб ти жив! Ти мусиш жити, мусиш! Не вірю в смерть! Тату, не вірю в смерть! Ти мусиш жити, для неї, для нашої батьківщини!

Кіті заридала. Батько непорушне, мов камяна статуя, стояв перед нею, що ридала. — Нікчемне, розніжніле покоління! — прошепотів він крізь зуби. — Не бути вам свобідними! Воля купується залізом...

— Ні! — викрикнула Кіті. — І любовю! Йонаш обернувся й вийшов.

— Боже мій! — думає Кіті. — Він навіть не попращався зомною. Куди-ж тепер? Що тепер? Бігти! Бігти на війну, вогонь. Зупинити її, бо в ній сконає батько й його влада. Божевільні, безсилі раби з лицарськими словами на устах. Загинете!

І вона бігом побігла до Кевелева. Вона прибіжить до Дмитра, молитиме його не стріляти. А може... А може... Божевільна дівчино! Куди біжиш? Дивися, он сонце зійшло, хмари роздерлися, гори шпилі глянули назустріч сліпучому сонцю.

Промінь з небес вдарив на землю, переливається й горить срібна планета, дерева співають гімн, водоспади рвуть льодяні перешкоди й дзвонять, на цілий світ дзвонять! Куди біжиш, божевільна дівчино?!

Але Кіті біжить. Вона не чує закликів сонця, гір. Перед нею смерть, жорстока й невблагана. Хто переможе?

В ту мить, як вона була під горою, здрігнулася земля, гарматня сальва пронеслася над горами, зареготали скорострільні. Огонь. Здвигнулись і заговорили гори.

Кіті злякалася, але не зупинила бігу. Вперед, усе впред! Копається в глибокому снігу, падає, рветься, зводиться й біжить далі. Дихання

розриває груди, очі заливає гарячий піт. Під ногами двигтить земля, впереді реве страшна потвора, над головою рвуться шрапнелі.

Не видержить, впаде. Ще трохи сили. Де Дмитро, той найліпший, найсильніший! Де він? Гей, зупиніться! Замовчіть гори! Не кричіть!

Кіті біжить, Кіті рве, дряпається вперед. Сніг мягкий, глибокий, сонце вирвалося з-за хмар, вдаряє об білу поверхню й сліпить очі. Вона рветься вперед, щоб вступити в бій зо стихією, з горами. Вона любила, вона бажала перемоги батьківщині, вона поклала на карту гри всі сили, всі скарби розуму й серця. Коли ж ні, вона віддасть себе, ляже під скоростріл коханого й тоді кінець. Він не переступить через її труп.

А гори ревуть, клекочуть. Гори палають огнем, дихають гнівом. І нарешті Кіті на верху. Снігові закови. Он скорострільні гнізда. Кілька смертоносних машин завзято розсипають по горах свої пекельні реготи. Коло них червоні, сердиті, з палаючими очима, люди. Он і Дмитро Так, це він. Зігнувся, припав до скорострілу. Він сам власними руками розстрілює її батьківщину.

— Дмитре! — крикнула вона. — Дмитре!

Але Дмитро не чує. Клекоче сердито скоростріл. Дуднить земля від гарматніх зривів. Кіті ще гукає, підбігає зовсім близько до нього, але в той час по цілому фронті прокотилося гучне "славааа"! Скоростріли вривають свій клекіт. Працює гармата. Зо снігу зводяться люде, безліч людей і з криком біжать у долину.

В той час Кіті підбігла до Дмитра. Зобачивши її, він зірвався й увесь розчервонілйй, захоплений крикнув: — Кіті! Глянь! Там гори прокинулися! Бачиш? Дивися, радій! Ти не можеш цього зрозуміти, ти не відчуваєш. Ти не повіриш моїм словам, але заклинаю тебе — почуй! Гори ж говорять!

Але Кіті не чула його. Вона вперла зір у роздяглий перед ними простір, на широку долину, що збігає до Тиси, що по ній у безладді тікали мадярські вояки. У неї затуманилося в очах. Ноги тремтять і підгинаються. і — Кіті, ти плачеш? — гукає Дмитро. — Біжи до них! біжи за ними!

— Славааа! — вирвалося з її уст, зібрала рештки сил й схопивши Дмитра за руку, рванулася вперед.

Скорострільчики зірвалися зо своїх гнізд і побігли за Дмитром і Кіті.

* * *

Минули роки. Стоячи над рівною синьо-зеленої барви прозорою, як кришталь, поверхнею гаті Апшинець, у мені родяться дивні, неймовірні спогади. Передомною великий, гострий, ніби кінець стріли, трикутник води. Зправа й ліва, до самого краю берега, збігає амфітеатром пишний ліс, а над усім в перспективі випнувся забутий сталевий шолом Чорної Клеви.

У віддалі направо, свавільно й дико по вчовганих камяних яругах, убрана в пінні шати, спадає легка, мов лань, річка. Гремить і вирує розбита прозора вода, струнко стоять густо-зелені смереки, цвітуть квіти й вється блакитний метелик.

Ми виїхали на прогульку. Я, Кіті, наші спільні приятелі — маляр Скобчевський і доктор права, а в дійсності торгівець і співробітник нашого підприємства, Сталь Роман. З нами великий пес-бернадин Льорд.

— Ні, дорогий приятелю. Звідсіль, станьте тут... Так. Звідсіль більш релєфно виступають контури гори й верхи смерек відливають бурштином. Не правда?

Мій приятель згоджується, умощує мольберт, розкладає барви, озброюється палєтою, пензлем і, скупчивши свою увагу в одну, що знаходиться на шпилі Чорної Клеви, точку, починає класти на полотно мазки.

Доктор Сталь розстелив на колінах велику військову мапу, зігнувся над нею й, з неменшою від Скобчевського увагою, зазначує на ній точки. Кіті в білій сорочці та чорній спідниці (мій улюблений одяг) сіла на розістеленому килимку й розгортає книжку. Присідаю до неї й слухаю її мельодійний голос:

... "і от я лицем в лице з Лілі, — читає Кіті. — Вона мовчки придивляється до мене, намагаючися піймати те нове, що додали до моїх рис обличчя ці пятнадцать років. Але цього їй не вдалось піймати. Вона, як і в колишні часи, коли я вмів так весело сміятися, вперто шукала розгадки в моїх очах і моїх зубах, але тепер вона таїлась у моїх втомлених повіках та щільно затиснутих устах...

Далі слова виховзають із моєї уваги. Чую лише злиті згуки голосу й бачу смутні обриси її голівки. Вона ще й досі носить прізвище Йонаш, хоч, здавалось би, варто його змінити. На це свої причини, що про них тут не час розводитися. Дивне це дороге й незрозуміле мені сотворіння. Вона лишилася кілька років тому своєї матері, відріклася від батька й привязалася до мого гнізда. Одначе прізвища свого не забажала міняти.

Довгими зимовими вечорами, вона сидить перед голосномовником радіоапарату, щонебудь робить і слухає передачі з Будапешту. Іншої, навіть музики, радіопередачі, не хоче знати. Вона й до сьогодні переконана, що все найкраще в світі є мадярське, що цілий світ, то Мадярщина, що українська мова, мова мужиків, а ввесь мадярський народ, — графи та принци.

Вона сміється зо свого переконання, але це не міняє справи. Сміх її гіркий і зломаний. Переконавшися раз, вона не в стані змінитися, одначе

вона надзвичайно мила, неймовірно приваблива й жар її неспокійного серця ніколи не Згасає. Під монотонні згуки її читання в мене виринає безліч спогадів. Хочеться багато розважати, хоч знаю, що це зайво й не практично. Але всетаки перебрати в памяті події минулого, згадати людей, що кровю писали суворі сторінки недавнього минулого, варто й необхідно.

Варто згадати Павла. Він мало, мало не став жертвою нашої перемоги, але після далося врятувати. Його виміняли за Йонаша, що він й після приходу до нас румунів, не перестав робити нам прикрості. Кіті змагалася, боролася з ним, аж поки не прийшло в них до остаточного розриву. І батько і дочка по-свойому мають рацію, але по-мойому не мають її обидвоє.

Павло з Марійкою Одружилися, одначе події, пережиті тією жінкою, не лишилися безслідними. Нервів її не дається привести до спокою, не дивлячися на дбайливе до цього відношення всіх членів нашої родини. Вона спричиняє Павлові чимало турбот і життя того подружжя зовсім не ідилійне. Воно часто нагадує гірку цибулю, що від неї мимохіть течуть сльози, але енергія Павла перемагає все. Вона безконечна.

Юра одружився також і то не хочеться вірити з ким... Одружився з Паранею й причиною того був я. По війні зацікавився нею, віднайшов, познайомив її з Юрою й той негайно увів її в наш дім.

Після звільнення нашої країни від румунів, та після катастрофи визвольних українських змагань, до нас запрошено чехів.

Життя почало входити в нормальні рямці. Ожили груні, заворушилися жиди й творили далі свою пасожитську роботу. Гуцул забився знов у цілину. Мадяри, як панували, так і панують, тільки під зміненою вивіскою москвофілів. Все по-старому.

Одначе дещо й змінилося. Ми не пішли слідами батьків, залишили своє пастирське заняття, а взялися до підприємства. По часі в нас забелькотало перше немовля народнього промислу — наш тартачок, що здоров росте, розвивається й, не дивлячись, що пожерає щоденно кілька сотень кубів наших лісів, усе таки оплачується його годувати.

Я-ж в останні часи веду дике для наших обставин життя. Обложившися книгами, часописами, узброївши вуха слухавками, а очі окулярами, цілі дні проводжу за столом для писання. Брати кпляться й сердяться, але це не міняє справи. Йонаш після поразки Мадярщини впав у дитинство. Змінився, спохмурнів, уявив себе "русским" і одно, що його тримає при житті, це те, що край цей не став український, а тому рано, чи пізно, може знов стати мадярським... Бо "ці", на його думку, не вдержаться. Він разом зо старим Бабчинським (що також щасливо перемандрував до того саме табору) та й з російсько-мадярським словником, компонують дописи до "русских" часописів.

Вони, наприклад, доносять: "не памятається на то, что провалєнієм масовим у наших русских школах учебніков на настоящом літіратурном язікі, не будім іміти ніякой науки, а что самоє важно, что в днєшньом світі, корда і роботництво уже стримиться унеможливити конкуренцію образованием на основі папіря (школьного свідітельства) станеться неможливим".— Це Йонаш.

Натомісць Бабчинський рече: "подїжджаючий автомобіль українскіє школьниє діті камнями обкидувают і таким способом огрожают жівот сообщающимся у ньом людей".

А з цього приводу Хомишин що йому недавно упокоїлася "його", через що він з подвійною пильністю вчащає до корчми), сидячи за "гальбою" й схилившися до вуха сусіда, розважає: — То знаєте, сусіде, тоті мадяри хитрі!

— Ооо!... — многозначуче киває головою сусід, не розуміючи навіть, що той мае на думці.

— Тото кожний ади, що був заклятим мадяром тепер став "русским".

— Айно, айно, — киває лисиною сусід, від чого аж зайчик по стелі, ніби від дзеркала, бігає.

— Бо, — продовжує Хомишин, — прийде час... — і тут зовсім нахилявся до вуха сусіда.

— Та набезівно... — моргає очима сусід.

— Бо ж "ці" не видержать...

— Де там ...

Сусіди ніколи не мали в таких справах двох думок, хібащо в смаку пива. Один упевняє, то найкраще окоцімське, другий — підгорянське. Так і пили. Хомишин смакував своє окоцімське, натомісць сусід з насолодою тягнув підгорянське, хоч те і друге, химерний корчмар наливав їм з одної бочки.

Спомини пливуть далі. Пригадую Івана Щутку. Його ''маржинка" ходить тепер по полонині Григорівка. Коли виходить з бербеницями по молоко, завжди пройдеться, здовж окопів і, притримуючи правою рукою "піпу", похитує головою:

— Айно. Билисі...

І підходить до погряничного білого камня, сідає на нім і очі звертає на схід. Там безконечно далеко хвилює горами земля, по полонинах пасеться маржина, бряжчать колоколи й чути здалека трембіту. Довгою

стрічкою здовж гірського гребіня, через Григорівку, Кукул і аж на Говерлю, біжать гряничні, білі палі. Щутка дивиться й міркує. Що міркує Щутка — сказати тяжко, але насуплені брови, дубовий, гіркий погляд, глибокі зморщки коло широких уст, — служать гуцулові ознакою гніву. Це особливий гнів. Гнів, що набірається роками, десятиліттями й може вдержатися від вибуху. Коли ж вибухне, — навіть горам моторошно стане. Щутка жує піпу й міркує. На полонині поміж поплутаними іржавими колючими дротам, спокійно ходять до всього байдужі корівки. Де-не-де маячать могили. Чорні їх хрести опускають у зневіррю рамена, написи вилиняли й імена, що таїлися в них, відійшли в небуття.

Малий Тулайдан, брат Гната, сидить під колибою й награє, замісць коломийки, бурхливого гопака. Ця річ йому неймовірно подобається, а навчився її від пастухів із Кишача. На крисані в нього забруджена й вилиняла стрічка з жовтої й синьої барви, а в колибі над місцем, де спить, висить закопчена до непізнання картинка. Придивившися добре, можна розпізнати риси Тараса Шевченка. Пучечок свіжих квітів теліпається на гвіздку картини.

Одного разу в Ужгороді зустрів Артура Шульмана. Пяниця й живе на "хлібах" у якоїсь сімдесятилітньої красуні "довіреним". Скрізь і всюди, вицокуючи по-військовому закаблуками, рекомендується: — капітен.

Зовсім що іншого Браш, що його життьова хвиля прибила також до столиці цієї країни. Великою проблемою була для нього його народність, що її міняв тільки тричі. Тепер зістановився на державній. І вигідніше й поважніше. Він добре одружився, неймовірно збільшив свою ширину, дістав місце воротаря в міській, "з місцевою мовою навчання", гімназії, дочекався парочку пухкеньких, з ямочками на щічках і підборіддю, близнючків і тероризує державною мовою директора й увесь педагогічний персонал. Директор у розпачі, професори розводять руками й говорять "по-місцевому", приклавши до уст пальця. Страшне й безнадійне становище...

Думи мої перебиває доктор Сталь. Підсовується до мене зо своєю мапою й починає виясняти мудрі проекти своїх прийдучих підприємств. Слухаю, підтакую. По часі закортіло пройтися, встав і йду до лісу.

— Куди? — питає Кіті. Чорні її очі мякі, мов шовк і теплі, мов відблиск сонця.

— Пройдуся — кажу. — Надто привабливий вечір.

Пішов. Вода гаті відливає зелені тіні дерев, контури гори й барву заходячого рожевого сонця. Де-не-де на її сильній поверхні зявляються й швидко розбігаються до берегів концентричні круги. Це рибки випливають і цілують повітря.

Піхнявся до лісу. Схил гори вкрито густою верствою мякого моху. Напружено, але спокійно стоять стрункі ялини. Їх верхи сміються ще сонцем, що владно осідлало Чорну Клеву. Хруснула десь гілка, крикнув готур, зпід вивертня зірвалася й пострібала до гори серна.

Забута, зруйнована колиба. Делі, що з них зложені її стіни, погнили, обросли мохом і маленькими деревцями. Це рештки війни. Тут стояв якийсь штаб.

Зупинився. Абсолютна тиша. Робиться моторошно. Злободенні справи й цілий біг нашого життя на хвильку тратить свою привабу. Думи крають час і простір, перевертають камяні сторінки минувшини й зазирають туди, де писано все літерами крови й огню.

Очі ж шлють гляд за глядом до шпилів гір, що вгрузли в саме нутро планети й лежать ось, ніби забуті на бойовищі шоломи якихсь велитенських воїнів. У хмарах, у стрільній блакиті грузнуть маєстатно їх верховища. На них ліг знак сонця, круглий, урваний, а над ними золотом кутий, троякий знак сильних, знак вічно бажаючих перемоги.

Перед ним — ген до стіп соняшного трону того місця, де воно благословляє день, хильнувся та й свавільно розлігся навкруги лудяний сонцем простір. Там, на його ланах, у хвалдах його габи, у хвилях розкоту — степу, пралісу, моря родилось і приняло металеву твердість. Якесь особливе слово... І проникло воно в глибини, у височі, відпяло далечінь, загрілось у буревії душ і сердець небувалим полумьям, досягло камяних гірських уст...

І встали гори і промовили.

І вже здавалось, століття — десятки сивих сивих століть царювала тут велика тиша, що сторожко вслухалась у безконечні колискові пісні струнких смерек... І, здавалось,усі руки, всі уста, всі серця гірського племені — це камінь, це граніт, безмовний, безбарвний, холодний... Здавалось очі його залиті шклом, що на ньому стояла роса вічних туманів, що ніколи, ніколи не міняли своєї жорстоко-безнадійної барви.

Але слово, що громом,стогоном виривалося з камяного нутра потужних велитнів, нараз зтрясае самі основи царства вікового спокою. Здрігнулвсь і жадібно затріпотала сама земля. Вона уздріла свого Творця в безмежних висотах неба, що дихав зливою сонця, натхнений страшною силою чину. Вона ожила.

1932 — 33. Ясіня — Прага.

(Кінець)